

 Republika Hrvatska
Pravobranitelj za djecu

Djeca i konfliktni razvodi

www.dijete.hr

DJECA I KONFLIKTNI RAZVODI

Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja
za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja
za djecu RH

Zagreb
2010.

Izdavač

Pravobranitelj za djecu, Zagreb, A. Hebranga 4
01/4929 669, www.dijete.hr

Za izdavača

Mila Jelavić, dipl. iur.

Urednica

Davorka Osmak-Franjić

Recenzentica

Prof. dr. sc. Dubravka Hrabar

Lektor

Kristian Lewis

Prevoditeljica

Natalija Lujo

Ostvareno uz potporu *Save the Children Norway SEE*

Grafička obrada i tisak

Tamposit, Nedelišće

Naklada

1000 primjeraka

Tiskano u svibnju 2010.

ISBN 978-953-95451-9-0

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 739125

SADRŽAJ

Predgovor	5
Godišnja konferencija CRONSEE-a: DJECA I KONFLIKTNI RAZVODI - PRISTUP DJECE DOMAĆEM, MEĐUNARODNOM I EUROPSKOM PRAVOSUĐU	
<i>Yanghee Lee</i> Djeca i konflikti razvodi - pristup djece domaćem, međunarodnom i europskom pravosuđu	11
<i>Peter Newel</i> Poštovanje dječjih prava u slučaju rastave ili razvoda roditelja: ključni izazovi	17
<i>Peter Newel</i> Dječja prava i sporovi vezani uz razvod i rastavu roditelja - anketa ENOC-a	23
<i>Hugues Feltesse</i> Djeca i sporovi roditelja koji se razvode ili rastavljaju - istraživanje francuske pravobraniteljice za djecu	33
<i>Stamatina Poulou</i> Sporazum roditelja nakon razvoda braka	41
<i>Tone Dolčič</i> Kako pojačati glas djeteta u sudskom postupku?	47
<i>Tamara Lukšić-Orlandić</i> Djeca i konflikti razvodi – stanje u Srbiji iz perspektive Ombudsmana	53
<i>Nada Grahovac</i> Djeca i konflikti razvodi	57
<i>Gordana Filipović i Davorka Osmak-Franjić</i> Manipulacija djecom tijekom razvoda braka ili prekida izvanbračne zajednice roditelja – iz perspektive pravobraniteljice za djecu	61
Aktivnosti CRONSEE-a – Potpisivanje <i>Memoranduma o suglasnosti</i>	69

STRUČNI POGLEDI I ISKUSTVA IZ PRAKSE

<i>Bruna Profaca</i> Učinci izraženog roditeljskog sukoba tijekom razvoda na dijete	77
<i>Gordana Buljan Flander</i> Lažne optužbe za zlostavljanje djece tijekom razvoda roditelja	94
<i>Branka Rešetar</i> Pravo djeteta na izražavanje mišljenja u postupcima razvoda braka	103
<i>Sandra Artuković-Kunšt</i> Uloga suda u prevenciji i sankcioniranju manipulacija djecom	117
<i>Milena Drlje</i> Uloga centra za socijalnu skrb u zaštiti djece za vrijeme i nakon razvoda braka roditelja	121
<i>Franjo Šaban</i> Mogućnosti obiteljskog centra u suzbijanju manipulacije djecom u postupku razvoda braka	129
<i>Tamara Žakula Desnica</i> Nekvalitetan razvod i manipulacija djecom	133
<i>Silvana Krnić</i> Razvod i djeca – psihijatrijski pogled	139
<i>Zdenka Monterisi</i> Manipulacija djecom u konfliktnim razvodima	147

PREDGOVOR

Za svako je dijete razvod braka njegovih roditelja stresno iskustvo koje izaziva intenzivne emocionalne reakcije i pred dijete stavlja zahtjev za prilagodbu novim uvjetima života. Roditelji tu situaciju mogu djetetu olakšati, pružajući mu potrebnu podršku i pokazujući razumijevanje za reakcije djeteta. Nažalost, prečesto smo svjedoci da roditelji svojim ponašanjem djeci otežavaju proživljavanje tog iskustva zbog vlastite nemogućnosti suočavanja sa situacijom u kojoj su se našli i nespremnosti da preuzmu odgovornost za razvoj odnosa s djetetom i bivšim partnerom.

Višegodišnje praćenje načina na koje mjerodavne institucije i tijela reagiraju u slučajevima povreda prava djeteta u tijeku i nakon razvoda braka roditelja, uključujući prekid izvanbračne zajednice roditelja¹, osobito osobnih prava djeteta na život uz roditelje i zajedničku roditeljsku skrb, kao i pojedinačne prijave primljene u Uredu pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske, nedvosmisleno upućuju na to da je manipulacija djecom u postupcima razvoda braka učestali problem koji dovodi u izrazito nepovoljan položaj velik broj djece. Manipulacija se ponajprije očituje kroz nepoštovanje prava djeteta na kontinuiranu i nesmetanu komunikaciju, razvoj i održavanje odnosa s obama roditeljima nakon razvoda, neopterećene sukobom roditeljskog para i drugih odraslih članova obitelji. To se, dakako, odnosi na situacije u kojima ne postoji razlog za ograničavanje susreta i druženja djeteta s roditeljem, već je procijenjeno da je u djetetovu interesu osiguranje prisutnosti obaju roditelja u njegovu životu.

Uočeno je kako postojeća zakonska i stručna rješenja, nažalost, ne osiguravaju dovoljnu zaštitu djeteta i njegovih prava ako je jedan od roditelja ustrajan u namjeri isključivanja drugog roditelja iz života djeteta ili u svojevrsnom ometanju bivšeg partnera u izvršavanju roditeljske skrbi. Podsjećamo da ta skrb podrazumijeva i zaštitu djeteta od informacija o sadržaju i prirodi roditeljskog sukoba koje nisu primjerene njegovoj dobi.

S obzirom na aktualnost i važnost tog problema, zaštita prava djece suočene s prekidom zajednice roditelja odabrana je i kao središnja tema Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe (*Children's Rights Ombudspersons' Network in*

¹ Zbog ekonomičnosti u tekstu ćemo se koristiti izrazom razvod braka, ili samo razvod, za razvod braka, prekid izvanbračne zajednice roditelja i prekid zajednice života roditelja koji nakon fizičkog razdvajanja formalno i dalje ostaju živjeti u braku.

South and Eastern Europe) "Djeca i konfliktni razvodi. Pristup djece domaćem, međunarodnom i europskom pravosuđu", održanoj u svibnju 2009. godine u Dubrovniku na inicijativu pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske.

Kako bismo potaknuli institucije i stručnjake koji su uključeni u postupke rješavanja o zaštiti djetetovih prava u slučajevima razvoda braka roditelja na bolju međusobnu povezanost i suradnju te promišljanje i pronalaženje djelotvornijih mehanizama zaštite djece, tijekom 2008. i 2009. okupili smo stručnjake koji se bave tom problematikom na stručnim raspravama u Osijeku, Zagrebu, Rijeci i Splitu. Započeli smo raspravom o zaštiti prava djece u parničnim i izvanparničnim postupcima koji se pokreću radi zaštite prava i dobrobiti djece, uključujući problem manipulacije djecom i nastavili raspravama o položaju i zaštiti djece u razvodima u kojima postoji visoka razina konflikta među roditeljima, s posebnim naglaskom na problem manipulacije djecom tijekom razvoda.

U raspravama su sudjelovali stručnjaci iz centara za socijalnu skrb, obiteljskih centara, općinskih i županijskih sudova, državnog odvjetništva te odvjetnici i drugi stručnjaci. Navedene rasprave, kao i podaci koje smo prikupili od centara za socijalnu skrb, za područje cijele Republike Hrvatske, pridonijele su formulaciji preporuka za poboljšanje položaja djece suočene s razvodom braka roditelja o kojima više govorimo u radu koji je dio ovog Zbornika.

Tekstovi obavljani u ovom Zborniku predstavljaju zbirku priopćenja s održanih stručnih rasprava te priopćenja s Godišnje konferencije CRONSEE na kojoj su sudjelovali i pravobranitelji ili predstavnici ureda pravobranitelja, članovi Europske mreže pravobranitelja za djecu (ENOC), pozvani međunarodni i domaći stručnjaci.

U tekstovima su izražena autonomna stajališta stručnjaka koji su u okviru svojih profesionalnih kompetencija i interesa angažirani u zaštiti djece i njihovih prava te promišljanju i predlaganju postupaka i pristupa koji bi pridonijeli postizanju veće razine zaštite djece i ostvarivanja njihovih prava. Odras su različitih pristupa i stajališta stručnjaka iznesenih na više stručnih skupova, stoga njihova forma nije u potpunosti ujednačena.

S obzirom na složenost teme, pokušavajući pronaći put boljoj zaštiti prava i interesa djece suočene s razvodom braka roditelja, pristupili smo joj multidisciplinarno te smo u Zborniku ujedinili izlaganja iz nekoliko inozemnih ureda pravobranitelja za djecu, kao i domaćih i međunarodnih stručnjaka različitih profila. Na početku Zbornika su izlaganja predsjedateljice Odbora za prava djeteta UN-a Yanghee Lee o pristupu djece čiji se roditelji razvode domaćem, međunarodnom i europskom pravosuđu, te neovisnog eksperta, savjetnika ENOC-a Petera Newella, o zaštiti i poštovanju prava i interesa djece u postupku razvoda braka roditelja.

Nakon uvodnih izlaganja slijede dvije skupine tekstova. Prva je odraz iskustava, promišljanja i praćenja razine zaštite djece iz perspektive pravobranitelja za djecu, članova CRONSEE-a i ENOC-a, iznesenih na spomenutoj Godišnjoj konferenciji CRONSEE-a u svibnju 2009. u Dubrovniku. Toj skupini pridružili smo i tekst o potpisivanju *Memoranduma o suglasnosti* Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe, kao dokumenta kojim se definiraju načela uzajamne suradnje među članicama CRONSEE-a.

Druga skupina sadržava tekstove priopćenja domaćih stručnjaka, sudionika Konferencije i stručnih rasprava, održanih u Hrvatskoj tijekom 2008. i 2009. godine. U prva tri teksta tog dijela Zbornika istaknute stručnjakinje za to područje pišu o specifičnim aspektima položaja i zaštite djece tijekom i nakon razvoda braka roditelja, uz sustavan i detaljan pristup temi o učincima izraženog roditeljskog sukoba tijekom razvoda na dijete, uključujući i lažne optužbe za zlostavljanje djece te o pitanju prava djeteta na izražavanje mišljenja u postupku razvoda braka i ostvarivanje tog prava u sudskoj praksi. Vjerujemo da će navedeni tekstovi poslužiti stručnjacima praktičarima kao vrijedan izvor informacija u njihovu radu.

U tekstovima koji slijede svoje stavove i promišljanja o toj temi iznose domaći stručnjaci koji se u svakodnevnom radu suočavaju s problemom manipulacije djecom u postupcima razvoda braka, koji neposredno rade s roditeljima i djecom, donose odluke o roditeljskoj skrbi ili sudjeluju u njihovu donošenju. Stoga u ovom dijelu Zbornika donosimo tekstove koji su odraz sudačke perspektive i promišljanja uloge koju bi sud mogao imati u prevenciji i sankcioniranju manipulacije djecom, kao i prikaz uloge centra za socijalnu skrb, iz perspektive člana stručnog tima obiteljskopravne zaštite. U ovom dijelu Zbornika sadržana su i iskustva psihologa koji pruža usluge savjetodavne pomoći djeci i obiteljima u obiteljskom centru, uključujući i pogled iz prakse psihologa doma za dnevni boravak djece. Jedan rad bavi se temom psihijatrijskog aspekta posljedica razvoda braka na dijete. Na kraju, daje se pogled na temu manipulacije djecom u konfliktnim razvodima iz odvjetničke perspektive. Autori, uz svoje profesionalne spoznaje i iskustva, u nekim tekstovima iznose i prijedloge za poboljšanje položaja djece i zaštite njihovih prava, iz pozicije svoje struke i ustanove ili institucije u kojoj rade.

Nadamo se da će tekstovi objavljeni u ovom Zborniku i održani stručni skupovi pridonijeti boljem povezivanju stručnjaka koji se bave zaštitom prava djece i njihovih interesa te i tako pomoći pronalaženju načina za poboljšanje položaja djece koja su suočena s odlukom roditelja o razvodu braka i njihovom nespremnosti da tu odluku ostvare odgovorno i vodeći računa o djetetovu najboljem interesu.

Pravobraniteljica za djecu

Godišnja konferencija Mreže pravobranitelja
za djecu Jugoistočne Europe - CRONSEE

DJECA I KONFLIKTNI RAZVODI - PRISTUP DJECE DOMAĆEM, MEĐUNARODNOM I EUROPSKOM PRAVOSUĐU

Dubrovnik, 19.-20. svibnja 2009.

Republika Hrvatska
Pravobranitelj za djecu

Godišnja konferencija
Pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe
Dubrovnik, 19. i 20. svibnja 2009.
Hotel Neptun

CRONSEE.org
The SEE Children's Ombudspersons' Network

DJECA I KONFLIKTNI RAZVODI
PRISTUP DJECE DOMAĆEM,
MEĐUNARODNOM I EUROPSKOM PRAVOSUĐU

 Save the Children
Norway

ENOC
European Network of
Ombudspersons for Children

 Eunomia
PROMOTION OF OMBUDSMAN
INSTITUTIONS

Prof. dr. sc. Yanghee Lee

Predsjedateljica Odbora za prava djeteta Ujedinjenih naroda

DJECA I KONFLIKTNI RAZVODI: PRISTUP DJECE DOMAĆEM, MEĐUNARODNOM I EUROPSKOM PRAVOSUĐU

Ova je godina nadasve posebna za sve nas koji radimo za djecu i s djecom. U njoj se obilježava 50. obljetnica Deklaracije o pravima djeteta, koju je Opća skupština Ujedinjenih naroda proglasila u svojoj Rezoluciji 1386, dana 20. studenoga 1959. godine. Međutim, ono što ovu godinu čini još važnijom je činjenica da u njoj obilježavamo i 20. obljetnicu donošenja pravno obvezujućeg međunarodnog dokumenta o ljudskim pravima namijenjenog djeci – Konvencije o pravima djeteta, koju je Opća skupština Ujedinjenih naroda jednoglasno prihvatila svojom Rezolucijom 44/25, dana 20. studenoga 1989. godine. Konvencija o pravima djeteta prvi je obvezujući instrument u međunarodnome pravu kojim se jamče dječja prava. Ona propisuje najviše međunarodne standarde i smjernice za provedbu na regionalnoj i nacionalnoj razini. Konvencija o pravima djeteta najcjelovitiji je međunarodni ugovor koji sadržava 42 iscrpne odredbe u koje su ugrađena prava djece na svim područjima njihova života. To je prvi međunarodni instrument koji uređuje gospodarska, socijalna, kulturna, građanska i politička prava svih osoba mlađih od 18 godina, a uključuje i posebne mjere njihove zaštite.

Konvencija je jedini međunarodni ugovor o ljudskim pravima koji je postigao gotovo univerzalnu ratifikaciju. Dopunjena je dvama fakultativnim protokolima koje je prihvatila Opća skupština svojom Rezolucijom 54/263. Konvenciju o pravima djeteta ratificirale su 193 države, osim Sjedinjenih Američkih Država i Somalije. Potrebno je napomenuti da, iako još nisu ratificirale Konvenciju, Sjedinjene Države ratificirale su dva fakultativna protokola. Osim toga, u mandatu administracije predsjednika Obame ponovno su ojačale inicijative i interes za ratifikaciju Konvencije od strane SAD-a. Fakultativni protokol o djeci u oružanim sukobima zasad ima 127 ratifikacija, dok ih Fakultativni

protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji ima 131. To je izvanredan uspjeh!

U prvih dvadeset godina postojanja Konvencije donosili su se standardi i izgrađivale institucije za promicanje i zaštitu dječjih prava. Mnoga društva diljem svijeta nisu mogla lako prihvatiti pojam djeteta kao istinskog nositelja prava. Oni koji su bili spremni ratificirati Konvenciju nisu imali uspostavljene sve mehanizme potrebne kako bi se osiguralo da djeca uistinu budu nositelji prava i da se Konvencija provodi u potpunosti. Nadalje, dugo se vodila rasprava o pojmu utuživosti gospodarskih, socijalnih, kulturnih i građanskih prava. Ta rasprava, nažalost, još traje. Ono što nas veoma zabrinjava je da se, unatoč tome što su dana tolika obećanja i što je usuglašeno toliko odluka, neki od ciljeva iz Milenijskih ciljeva razvoja možda neće ispuniti u zadanome roku. A toliko je djece izvan školskog sustava, toliko ih živi u užasnim fizičkim i psihosocijalnim okolnostima i u strašnim zdravstvenim uvjetima te ih se nastavlja iskorištavati i zlostavljati.

Konvencija sadržava četiri opća načela koja bi se trebala razmatrati zajedno sa svim drugim pravima ugrađenim u Konvenciju. Četiri načela Konvencije su: zabrana diskriminacije (članak 2.), pravo na život i opstanak (članak 6.), najbolji interes djeteta (članak 3.) te poštivanje djetetova mišljenja (članak 12.). Članci o “najboljem interesu djeteta” (članak 3.) i “poštivanju djetetova mišljenja” (članak 12.) možda su najslabije shvaćeni članci, a moglo bi se čak reći i da ih se ignorira. Tom bih popisu željela dodati i pojam “razvojne sposobnosti djeteta” (članak 5.).

Članak 3. propisuje da “u svim akcijama koje se odnose na djecu, bilo da ih poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela, najbolji interes djeteta mora imati prednost.” U nastavku se navodi da su države odgovorne djetetu osigurati takvu zaštitu i skrb i poduzeti sve “odgovarajuće zakonodavne i upravne mjere”, uzimajući u obzir prava i dužnosti svih osoba koje su za dijete pravno odgovorne. U članku su naglašene dužnosti svih nositelja odgovornosti. Taj članak dijete stavlja u prvi plan, kao subjekt s pravima koja je potrebno zaštititi i poštivati. Odbor za prava djeteta trenutačno radi na Općem komentaru o članku 3.

U članku 5. navodi se da države trebaju poštivati “odgovornosti, prava i dužnosti roditelja ili, kad je potrebno, članova proširene obitelji ili zajednice kad to nalažu mjesni običaji, zakonskih skrbnika ili drugih osoba koje su zakonski odgovorne za dijete, da djetetu osiguraju, u skladu s njegovim razvojnim sposobnostima, odgovarajuće usmjeravanje i vođenje u ostvarivanju prava.” I taj članak naglašava ulogu države u osiguranju potpunog ostvarivanja prava djeteta. U njemu se iznova ističu dužnosti i odgovornosti ro-

ditelja i svih osoba odgovornih za dijete. Država bi trebala biti odgovorna za osiguranje sredstva kojima se omogućuje da obitelj djetetu može pomoći u ostvarivanju njegovih prava. Djetinjstvo je razdoblje stalnih promjena. To znači da se dijete mijenja odnosno razvija i da su njegove sposobnosti u skladu s različitim razvojnim fazama. U odlukama koje se donose u odnosu na dijete nužno je prepoznati sposobnosti djeteta u različitim razdobljima života.

U članku 12. naglašava se da će država “osigurati djetetu koje je sposobno oblikovati svoje osobno mišljenje pravo na slobodno izražavanje svojeg mišljenja o svim pitanjima koja se na njega odnose i uzimati u obzir to mišljenje u skladu s dobi i zrelošću djeteta.” U drugome dijelu toga članka navodi se da se djetetu napose mora osigurati da bude, izravno ili preko posrednika, odnosno odgovarajuće službe, saslušano u svakom sudskom i upravnom postupku koji se na njega odnosi na način koji je u skladu s postupovnim pravilima domaćega prava. Na svojoj sljedećoj sjednici mi u Odboru za prava djeteta prihvatit ćemo Opći komentar br. 12. o “Pravu djeteta da bude saslušano”. Usput rečeno, broj Općeg komentara podudara se s brojem članka koji nazivamo ‘članak o sudjelovanju’ (članak 12.). Članak 12. predstavlja pravnu osnovu na temelju koje djeca imaju postupovno pravo biti saslušana i zastupljena u sudskom postupku (Rešetar & Emery, 2008.). Odbor je temeljito i cjelovito analizirao i protumačio članak 12. te je pružio smjernice za punu provedbu djetetova prava da bude saslušano.

Vjerujem da članak 12. treba tumačiti zajedno s prethodno spomenuta dva članka (članci 3. i 5.). Najbolji interes djeteta treba biti najveći prioritet, a dijete, uzimajući u obzir narav razvojnih sposobnosti, treba imati pravo sudjelovati u svim stvarima koje ga se tiču.

Usredotočimo se sada na neke od članaka koji su od posebne važnosti za temu današnje konferencije: “Situacije konfliktnih razvoda i pristup djece pravosuđu”.

U članku 9. najprije se navodi sljedeće:

1. “Države stranke osigurat će da se dijete ne odvaja od svojih roditelja protiv njihove volje, osim u slučajevima kad mjerodavne vlasti pod sudbenim nadzorom odluče, u skladu sa zakonima i postupcima koji su na snazi, da je takvo odvajanje prijeko potrebno u najboljem interesu djeteta.” ...

2. U svakom postupku koji se vodi u skladu sa stavkom 1. ovoga članka svim zainteresiranim strankama mora se omogućiti sudjelovanje i izjašnjavanje.

3. Države stranke poštivat će pravo djeteta koje je odvojeno od jednoga ili obaju roditelja da redovito održava osobne odnose i neposredne kontakte s obama roditeljima, osim ako je to u suprotnosti s njegovim najboljim interesom.

4. ...

Ostali članci koji se odnose na djecu i rastavu njihovih roditelja, uključujući i situacije koje uključuju razvod braka, su:

- članak 27. stavak 4.: Ostvarivanje uzdržavanja za dijete
- članak 11.: Nezakonito prebacivanje i zadržavanje
- članak 27. stavci 1. do 3.: Životni standard
- članak 18. stavci 1. do 2.: Roditeljske odgovornosti.

Stopa razvoda u porastu je u cijelome svijetu. U zemljama Zapada stope rastave i razvoda povećale su se zbog društvenih promjena, promjena na tržištu rada i migracije (Baker, 2008.). Kad je riječ o povjeravanju djeteta na čuvanje i odgoj, tu se podrazumijevaju i slučajevi raspada izvanbračne zajednice (Valkama & Litmala, 2006.). Bojim se da će se zbog sadašnje globalne financijske krize i porasta međunarodnih putovanja i migracije stanje još i pogoršati.

Uz Konvenciju o pravima djeteta doneseni su i mnogi drugi međunarodni ugovori koji se odnose na zaštitu djece u smislu uzdržavanja, kontakata i povjeravanja na čuvanje i odgoj (Rešetar & Emery, 2008.; Baker, 2008.).

- Konvencija UN-a o ostvarivanju alimentacijskih zahtjeva u inozemstvu
- Bruxelleska konvencija iz 1968.
- Haaška konvencija iz 1973. (o priznanju i ovrsi odluka koje se odnose na obveze uzdržavanja)
- Haaška konvencija iz 1996. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznanju, ovrsi i suradnji u odnosu na roditeljsku odgovornost i mjere za zaštite djece (Haaška konvencija o zaštiti djece)
- Haaška konvencija iz 1980. o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djeteta
- Europska konvencija iz 1996. o ostvarivanju dječjih prava (ECECR)
- Europska konvencija o kontaktima s djecom (ECCC).

Djeca su gotovo uvijek negativno pogođena rastavom roditelja. Rastava će neizbježno imati za posljedicu promjene u vezi s mjestom prebivanja, životnim standardom, a najvi-

še zbog toga što će se djeca naći usred dugotrajnog sudskog postupka. Trenutačno postoji nekoliko mehanizama, poput obiteljskog posredovanja, uključujući i međunarodno obiteljsko posredovanje (Oliveira, 2009.; Riomet, 2006.) za zaštitu interesa djece. Nitko ne može propisati da par mora ostati zajedno zbog djece. Međutim, mogu se uspostaviti mehanizmi kojima se jamči da dijete ne bude pogođeno više nego što treba.

Postavlja se pitanje jesu li ti mehanizmi dovoljni. Nadam se da će u ova dva dana biti moguće naći odgovor na to pitanje. Konvencija nam pruža “katalog prava” (Nevena, Vučković-Šahović, 2009.). Na nama odnosno vama je da se pobrinemo da se različita prava ugrađena u Konvenciju ne promatraju odvojeno jedno od drugoga. Dijete moramo staviti u središte formule i povezati sve točkice između članaka. Upravo se kroz takvo nastojanje mogu svakome djetetu zajamčiti njegova prava iz dječje perspektive.

Neki su od vas možda sudjelovali na proslavi Desete obljetnice Odbora 1999. godine. Tom smo prigodom posvetili dva dana raspravljanju i razmjeni iskustva o napretku i izazovima i dali smo upute za provedbu Konvencije. Od tada je prošlo deset godina. Kakav je napredak postignut? Gdje se nalazimo sada u odnosu na onda? Koliko smo daleko otišli? Odnosno, možda bismo mogli reći koliko daleko nismo otišli?

Kao što sam već spomenula, Odbor će proslaviti 20. obljetnicu Konvencije. Obilježavanju te obljetnice posvetit će se dva dana (8. i 9. listopada). Tema ovogodišnje proslave je “Dostojanstvo, razvoj i dijalog”. Tri su glavna cilja:

- 1) proslaviti 20. obljetnicu Konvencije
- 2) naglasiti tri glavna izazova s kojima se suočava Konvencija:
 - dostojanstvo djeteta: osiguranje zaštite
 - pružanje mogućnosti razvoja djetetu: pružanje osnovnih usluga
 - podupiranje dijaloga između odraslih i djece koji se odvija na sudionički način.
- 3) ocijeniti stanje Konvencije o pravima djeteta nakon 193 ratifikacije i 19 godina izvođenja.

S vama bih željela podijeliti još nešto (s čime je većina vas nedvojbeno već upoznata), a to je da Odbor trenutačno radi na uspostavi mehanizma za podnošenje pojedinačnih pritužbi na temelju Konvencije. Provodi se snažna i sve šira međunarodna kampanja za izradu i donošenje fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta kojim će se propisati postupak podnošenja prijave, uz potporu nevladinih udruga, institucija za ljudska prava i ostalih tijela iz svih regija. Glavni postupci predviđeni tim fakultativnim protokolom bit će postupak podnošenja pojedinačnih pritužbi te postupak istrage. Odbor

bi trebao imati mogućnost zaprimanja prijave koje se podnose od strane ili u ime djece ili skupina djece na području pod jurisdikcijom države stranke koja smatraju da im je ta država stranka povrijedila bilo koje od prava utvrđenih Konvencijom. Osim toga, fakultativnim bi protokolom trebao biti propisan postupak istrage u slučaju teških ili sustavnih povreda dječjih prava koji bi mogao podrazumijevati i posjet dotičnoj državi stranci. Već je održano nekoliko neformalnih konzultacija i neke su države izrazile svoju potporu. Djeca imaju Konvenciju koja je namijenjena samo njima, a ne mogu podnijeti pritužbu tijelu koje prati provedbu Konvencije. O mnogobrojnim je pitanjima potrebno još razgovarati i raspraviti, za mnoga je potrebno naći rješenje. Međutim, s velikim se optimizmom nadam da će novi protokol biti donesen prije nego što Konvencija proslavi svoju 30. obljetnicu. Ima li boljeg načina da se obilježi pristup djece međunarodnome pravosuđu!

Literatura

- Baker, M. (2008). Lingering concerns about child custody and support, *Policy Quarterly*, 4 (1), 10-17.
- Resetar, B., & Emery, R. E. (2008). Children's rights in European legal proceedings: Why are family practices so different from legal theories? *Family Court Review*, 46 (1), 65-77.
- Oliviera, M. (2009). *Guidelines for a better implementation of the existing recommendations concerning family mediation and mediation in civil matters, and good practices in cross-border family conflict mediation*, Presented at the 7th European Conference on Family Law, "International Family Mediation". CONF-FL-SP (2009) 16 E.
- Riomet, N. (2006). *The French approach: Legal and practical aspects*. Presented at the Programme International Expert Meeting. The State of Affairs of mediation in Europe, What can Governments do (more)?
- European Convention on the Exercise of Children's Rights. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/160.htm>.
- Convention on the Rights of the Child. <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm>.
- Valkama, E., & Litmala, M. (2006). Child custody disputes in district courts. *Publication no. 224*, National Research Institute of Legal Policy.

Peter Newell

Neovisni ekspert, savjetnik ENOC-a

POŠTOVANJE DJEČJIH PRAVA U SLUČAJU RASTAVE ILI RAZVODA RODITELJA: KLJUČNI IZAZOVI

Ponekad smo skloni razmišljati da problemi djece ne postoje sve dok ih mi odrasli ne primijetimo i ne počnemo o njima raspravljati. Ali, naravno, djeca su uvijek trpjela zbog ljudi koji su ih najprije donijeli na svijet, a zatim krenuli različitim putovima ili su pak ostali zajedno, ali kao zaraćene strane. Cijenjeni engleski pjesnik Philip Larkin to je ovako sažeo, doduše možda malo pretjeravši (ne znam koliko će ovo dobro zvučati u prijevodu, ali vjerojatno ćete shvatiti prvi stih):

*Zaribaldi su te mama i tata.
Možda nisu htjeli, ali učinili su to.
Ostavili ti u zalog svoje vlastite mane,
i dodali još neke nove, da ti se nađu.*

*No, i oni su doživjeli istu stvar, zaribale su ih
budale sa starinskim šeširima i kaputima,
koje su pola vremena bile sladunjavo uštogljene,
a drugu polovicu se „klale”.*

*Čovjek čovjeku svoj jad prenosi
koji se produbljuje kao morski prud.
Zato bježi što možeš prije
i nemoj nikada imati djece.*

Philip Larkin umro je 1985. godine, pa stoga nije imao priliku provjeriti je li Konvencija o pravima djeteta počela mijenjati živote djece u obiteljima.

Djeca tek posljednjih 20 godina imaju Konvenciju koja državama nameće pravne obveze da osiguraju poštovanje dječjih prava, među ostalim i u situacijama kad se roditelji rastavljaju ili razvode.

Ova se Konferencija bavi temom djece i konfliktnih razvoda. Ali, ako želimo pokušati utvrditi smjer kojim treba ići u smislu dječjih prava, ona bi trebala uključiti puno širi krug okolnosti, a ne samo razvod. Razvod je formalni postupak, koji uslijedi (u svim državama i regijama zapravo sve više) nakon formalnoga sklapanja braka. Ali djecu imaju i roditelji u najrazličitijim vrstama veza, s različitim stupnjem stabilnosti: u stabilnima, nakratko stabilnima te potpuno nestabilnima. A tu su i djeca koja su izgubila jednoga ili oba roditelja, neki zbog smrti ili odsluženja kazne zatvora ili deportacije roditelja, a drugi zbog otmice ili napuštanja. Takva djeca tada dođu pod neposrednu nadležnost države te se mogu zbrinuti na razne načine: unutar šire obitelji, u udomiteljskoj obitelji, posvojenjem ili smještanjem u ustanovu.

U svim je takvim situacijama potrebno donositi odluke o svim aspektima djetetova života ili razvoja, i to ne samo temeljne odluke poput onih o tome gdje će dijete živjeti i tko će biti njegov primarni skrbnik, s kime se dijete još može viđati, zatim odluke o djetetovu zdravlju i o tome gdje će ići u školu, već i mnoge druge svakodnevne odluke koje djetetu mogu biti veoma bitne.

Prilikom rješavanja tih stvari, u kontekstu Konvencije, moraju se poštovati dječja prava. Proces odlučivanja na početku može biti potpuno neformalan, ali, ovisno o razmjerima nesuglasja između ključnih subjekata odnosno između ključnih subjekata i djeteta, moguće je da će se javiti potreba da on postane i formalan. A sve će to vrijeme država imati obvezu kontinuirano osigurati poštovanje svih dječjih prava.

Kad se u slučaju razvoda braka ili rastave roditelji uspiju dogovoriti o skrbi o djetetu, to naravno ne mora nužno značiti da su djetetova prava ispunjena. Jednako tako, ako roditelji odluče sudjelovati u postupku posredovanja, u tom se postupku moraju poštovati prava djece koja su u njega uključena. Djetetova se prava ne moraju samo poštovati kad se roditelji formalno rastavljaju ili razvode ili čak samo onda kad odnos između roditelja postane nestabilan. Ako ne želimo da se djeca doživljavaju kao stvari, već kao osobe i nositelji prava kao što smo to i mi, tada se njihova prava moraju poštovati uvijek, kako u obiteljskom okruženju, kakvog god oblika ono bilo, tako i izvan takvoga okruženja.

Konvencija o pravima djeteta (Konvencija) na određeni se način prepušta miješanju želja i stvarnosti kada u članku 18. utvrđuje načelo zajedničke roditeljske odgovornosti za odgoj i razvoj djeteta, navodeći da “će najbolji interes djeteta biti njihova temeljna briga”. Slično tome, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (članak 16.d) od država zahtijeva da “na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena ... osiguraju jednaka prava i obveze roditelja, neovisno o njihovu bračnom statusu, u pitanjima koja se odnose na njihovu djecu; u svim slučajevima interesi djece moraju biti na prvome mjestu”.

Kad bi to barem bilo tako lako – zamahnemo čarobnim štapićem “najboljih interesa” i djeci sve bude dobro. Odbor za prava djeteta prepoznao je u odredbi članka 3. (1) Konvencije o pravima djeteta, koja predviđa da se “u svim akcijama vezanim uz djecu mora [se] prvenstveno voditi računa o najboljim interesima djeteta”, vodeće načelo za tumačenje i provedbu svih ostalih prava. Meni je to uvijek izgledalo neizbježno i korektno načelo, koje je, međutim, iz perspektive dječjih prava zapravo opasno jer se njime često potvrđuje moć odraslih nad djecom ili njihovo posjedovanje djece na štetu svih ili nekih od njihovih ostalih prava.

Moramo jasno istaknuti da najbolji interes nije tu da “potuče” ostala prava. Upravo suprotno, da bi se ispunio najbolji interes djeteta, mora se osigurati ispunjenje svih ostalih djetetovih prava. Nije riječ o nečemu što se isključuje. Nemojte me krivo shvatiti – jasno da je bitno poduzeti sve što je moguće kako bi se odrasli koji su sebi ugađali i na svijet donijeli dijete uvjerali da se u donošenju bilo koje odluke koja može utjecati na to dijete prvo moraju imati na umu njegov najbolji interes. Treba svesrdno pozdraviti činjenicu da se o tim pitanjima sve više raspravlja i to iz perspektive ugroženih dječjih prava. Ali prečesto se zapravo ne udaljujemo previše od shvaćanja da su “najbolji interesi” zapravo formula odraslih s pomoću koje će se pronaći rješenje.

Danas je općeprihvaćeno da je bitan element u utvrđivanju najboljih interesa djeteta poštovanje jednog drugog djetetova prava (iz članka 12.), a to je pravo na slobodno izražavanje mišljenja o svim pitanjima koja ga se tiču i uzimanje u obzir tog mišljenja u skladu s dobi i zrelošću djeteta (uključujući i pravo da bude saslušano u svakom sudskom ili upravnom postupku koji se odnosi na njega). I ovdje je za djecu problematično to što, s obzirom na činjenicu da se u članku postavlja uvjet zrelosti, opet netko – a to će neizbježno biti odrasla osoba – treba prosuditi koliko je dijete zrelo i u kojoj se mjeri trebaju uzeti u obzir njegova mišljenja. Konvencija ne utvrđuje najnižu dobnu granicu za pravo na izražavanje mišljenja – to pravo ima svako dijete “sposobno formirati vlastito mišljenje”.

Znam da nemam puno vremena, ali dopustite mi da predložim jedan (naravno, nedorađen) način odlučivanja o važnosti koju treba pokloniti djetetovu mišljenju. Ovdje ću se usredotočiti na veoma ekstremnu situaciju kad su roditelji nedvojbeno u sporu, a sud treba odlučiti s kime bi dijete trebalo živjeti. Ako se čini da dijete o kojemu je riječ očito nije sposobno razumjeti takvu situaciju, tada se naglasak svakako mora staviti na nastojanja da se što je moguće više njeguje odnos djeteta s obama roditeljima ili s drugim važnim odraslim osobama u njegovu životu (pritom ne zaboravljajući braću ili sestre, ako ih ima). Naravno, potrebno je pomno paziti predstavlja li bilo koji od roditelja opasnost za djetetovo pravo na sigurnost ili razvoj. Naglasak mora biti na podržavanju djetetovih

izbora, a u smislu Konvencije to podrazumijeva pravo što je moguće više znati i uživati skrb obaju roditelja.

Ali, ako s druge strane sve upućuje na to da dijete slobodno izražava jasne stavove i ako se za njega utvrdi da je sposobno shvatiti situaciju u kojoj se nalazi i mogućnosti koje mu stoje na raspolaganju, tada se njegovo mišljenje svakako mora poštovati (osim, naravno, ako ne postoji ozbiljan razlog za zabrinutost za djetetovu sigurnost u slučaju poštovanja njegova mišljenja). Moguće je da će postojati strah da se djetetom manipulira. Međutim, može li taj strah biti opravdanje da se djetetu uskrati pravo na primjereno poštovanje njegova mišljenja i da se, umjesto djetetova, uzme u obzir mišljenje odrasle osobe i postupi na temelju njega? Jasno, jedini način konstruktivnog djelovanja u cilju prekidanja ili barem ograničavanja manipulacije djecom od strane odraslih je osnažiti djecu, jednodušno poštovati mišljenja što su ih izrazila djeca i pritom im naglasiti da se u svako doba imaju pravo vratiti pred sud i promijeniti mišljenje.

Iz toga proizlazi još jedno bitno dječje pravo: djeca svakako imaju pravo podnositi zahtjeve, ako treba i sudu, i tražiti da se promijeni osnovna struktura njihova života, u slučaju da se ne slažu s roditeljima ili drugim ključnim osobama koje ih odgajaju. Danas muškarci i žene u većini država imaju jednako pravo izaći iz braka ili neformalne dugotrajne veze, odabrati gdje će živjeti i tako dalje. Djeci to nije tako jednostavno jer su djeca na početku potpuno ovisna o drugima. Ali kako možemo spriječiti da ta ovisnost ne preraste u posjedovanje?

Pravo djeteta na izražavanje mišljenja i poštovanje tih mišljenja nije izolirano pravo, niti ga djeca mogu jednostavno ostvariti. Da bi ono nešto značilo, djeci bi se najprije trebalo veoma jasno reći, a prema potrebi i ponoviti, da to pravo imaju. Potrebno im je dati dovoljno informacija da bi mogli izraziti informirano mišljenje. Potrebno im je reći da ih se neće prisiljavati da se izjasne. A imaju pravo i znati kolika je važnost poklonjena njihovim mišljenjima, a ako ta mišljenja nisu uzeta u obzir, imaju pravo na objašnjenje.

I na kraju bih želio na brzinu iznijeti sažet prikaz preliminarnih rezultata jedne ankete koju smo nedavno proveli među institucijama članicama ENOC-a. Do prošloga vikenda primili smo 17 odgovora. U dogledno vrijeme dostavit ćemo cjelovito izvješće. U anketi smo postavili pitanja o uključenosti navedenih institucija u razvoj politike i o tome kako postupaju u slučaju pojedinačnih prijava, ali ona se u biti odnosila na pravni okvir u zemljama u kojima djeluju te institucije i na to u kojoj su mjeri u zakonodavstvo ugrađena dječja prava i koliko to zakonodavstvo osigurava da se dječja prava poštuju u praksi.

U svim je odgovorima naglašeno da najbolji interesi djeteta imaju primarnu važnost prilikom donošenja odluka o skrbi te susretima i druženjima nakon razvoda ili rastave roditelja. Međutim, u većini odgovora navodi se da se, u slučaju kad roditelji postignu dogovor, pretpostavlja da je taj dogovor u najboljem interesu djeteta. Osim toga, sve su institucije odgovorile potvrdno (uz neke ograde) na pitanje: “Predviđa li vaše nacionalno pravo da se djetetovo mišljenje treba saslušati i da mu se mora pokloniti primjerena važnost?” kad se odlučuje o tim pitanjima. I ovdje su se odgovori uglavnom odnosili na situacije pred sudom, kad su roditelji u sporu. Ali neki su pozitivno primijetili da je načelo iz članka 12. u pravu primjenjivo na sve važne odluke roditelja. Neke države imaju dobnu granicu glede prava na saslušanje, koja se kreće od sedam do 12 ili 14 godina. U zakonodavstvu barem jedne države predviđeno je da dijete starije od 15 godina ima pravo odlučiti s kojim će roditeljem živjeti.

U nekim državama pravo na saslušanje ovisi o prosudbi djetetove sposobnosti – tako da ono u konačnici zapravo ovisi o procjeni (obično) jednoga suca. Deset od 17 ispitanika izrazilo je zadovoljstvo time što se djetetovo pravo na saslušanje primjereno poštuje. Zakonodavstvo jedne države predviđa da se socijalni radnik izvjestitelj s djetetom mora susresti ne samo u stanu svakoga od roditelja, kako bi mogao ocijeniti obiteljsku dinamiku, već i odvojeno od roditelja barem dva puta, što je vrlo pozitivno.

Imaju li djeca pravo na odvojeno zastupanje kad se njihovo mišljenje razlikuje od mišljenja o njihovu najboljem interesu koje je dostavljeno sudu? Deset institucija izvijestilo je da djeca u njihovim zemljama imaju to pravo, ali iz komentara kojima se to pravo iscrpnije objašnjava proizlazi da se ono u praksi još ne provodi dobro.

U anketi je također postavljeno pitanje ima li dijete pravo obratiti se sudu za zahtjevom da se izmijeni odluka o skrbi. Na to je pitanje samo pet ispitanika odgovorilo potvrdno – što znači da je riječ o nečemu što bi trebalo više zagovarati u mnogim državama. Čini se da je u tom pogledu hrvatsko zakonodavstvo najrazvijenije. Prema Obiteljskom zakonu dijete može “samostalno, neovisno o svojim zakonskim zastupnicima” pokrenuti određene postupke kao što su:

- postupak radi ostvarivanja sadržaja roditeljske skrbi ili o ostvarivanju djetetovih prava, odnosno postupak radi donošenja nove odluke
- postupak radi donošenja odluke o daljnjoj skrbi o djetetu, u slučaju smrti roditelja s kojim je dijete živjelo
- postupak o određivanju susreta i druženja s bakom odnosno djedom, bivšim izvanbračnim drugom roditelja, maćehom ili očuhom itd.

- postupak radi zabrane neovlaštenog približavanja i uznemiravanja baki ili djedu, sestri ili bratu koji ne živi s djetetom.

Međutim, Hrvatska je izjavila da nema raspoloživih podataka o tome kako su djeca ostvarivala ta prava.

U anketi je postavljeno i jedno, moglo bi se reći, trik-pitanje kojim se od institucija zatražilo da se izjasne u kolikoj mjeri smatraju da bi sudovi trebali poštovati djetetovo mišljenje:

- 1) da sud treba poštovati mišljenje djeteta (osim ako ne postoji ozbiljna zabrinutost za sigurnost djeteta kad bi se njegovo mišljenje poštovalo)
- 2) da sud treba poštovati mišljenje djeteta (osim ako ne postoji ozbiljna zabrinutost za sigurnost djeteta) kad je dijete starije od određene dobi (molimo navesti dob)
- 3) da sud treba ozbiljno razmotriti djetetovo mišljenje, ali ne mora ga nužno uzeti u obzir
- 4) da sud treba donijeti odluku na temelju ocjene najboljeg interesa djeteta.

Većina se, ne želeći riskirati, odlučila za 3) ili je označila više odgovora.

Iz ankete se doznalo da institucije čiji mandat uključuje rješavanje pojedinačnih predmeta ili pritužaba obično imaju velik udio predmeta koji se odnose na djecu pogođenu razvodom ili rastavom roditelja. Institucijama se uglavnom obraća jedan ili drugi roditelj, a ne dijete, a to, naravno, odmah predstavlja problem: kako institucija može odrediti jesu li im se uistinu obratili u ime ili u najboljem interesu djeteta? Jasno, prvi je korak utvrditi ima li dijete kakvo mišljenje o tome i želi li ga izraziti...

Ništa od toga uopće nije jednostavno jer je riječ o ostvarivanju dječjih prava u kontekstu u kojemu je bilo uvriježeno da oni nemaju nikakva prava. Nadam se da ćete raspravu nastaviti unutar svojih mreža te da ćemo nadići vjerovanje da "najbolji interesi" predstavljaju prečac za pronalaženje rješenja. Očito je da je riječ o području na kojemu pravobranitelji za djecu, bez obzira rješavaju li ili ne rješavaju pojedinačne predmete, trebaju odigrati presudnu ulogu u smislu osmišljavanja i promicanja zakonodavstva, politike i prakse utemeljene na dječjim pravima. Želim vam svu sreću u tome

Peter Newell

Neovisni ekspert, savjetnik ENOC-a

DJEČJA PRAVA I SPOROVI VEZANI UZ RAZVOD I RASTAVU RODITELJA - ANKETA ENOC-a (preliminarno izvješće, svibanj 2009.)

Anketa i institucije koje su sudjelovale u anketi

U travnju je, u okviru priprema za godišnju konferenciju Mreže pravobranitelja za djecu jugoistočne Europe (CRONSEE) u svibnju 2009. godine, upućen upitnik svim institucijama koje su punopravne i pridružene članice ENOC-a. To je na brzinu izrađen nacrt izvješća koji se temelji na odgovorima zaprimljenim do 15. svibnja od 17 institucija. Cjelovito će se izvješće izraditi u propisanom roku. Svaka je primjedba dobrodošla, a može se poslati na adresu: peter@endcorporalpunishment.org.

Do 16. svibnja 2009. na upitnik su odgovorile sljedeće institucije:

- Austrija – Pravobranitelj za djecu Savezne Države Štajerske
- Belgija (Flandrija) – Povjerenik za dječja prava
- Belgija (Francuska zajednica) – Opći izaslanik za dječja prava
- Hrvatska – Pravobranitelj za djecu
- Cipar – Povjerenik u Uredu za dječja prava
- Francuska – Pravobranitelj za djecu
- Gruzija – Centar za dječja prava, Ured pučkog pravobranitelja
- Grčka – Pravobranitelj, Odjel za dječja prava
- Irska – Pravobranitelj za djecu
- Litva – Pravobranitelj za dječja prava
- Malta – Povjerenik za djecu
- Norveška – Pravobranitelj za djecu
- Portugal – Ured pravobranitelja
- Rusija (Moskva) – Pravobranitelj za djecu
- Srbija (Vojvodina) – Pokrajinski pravobranitelj, Odjel za zaštitu dječjih prava
- Španjolska (Madrid) – Pravobranitelj za djecu
- Švedska – Pravobranitelj za djecu

Zbog potrebe za sažetošću, nećemo upotrebljavati pune nazive institucija, već ćemo samo naznačiti zemlju iz koje institucija potječe (iako neke institucije predstavljaju gradove ili pokrajine, upitnik se odnosi na savezno pravo koje vrijedi u čitavoj zemlji).

Posao koji u vezi s ovim pitanjem obavljaju institucije koje su sudjelovale u anketi

Pojedinačne pritužbe

U upitniku je postavljeno pitanje primaju li institucije pojedinačne pritužbe od djece ili od onih koji postupaju u ime djece. Sve institucije čiji djelokrug uključuje rješavanje pritužaba zaprimale su pritužbe o tom pitanju – u nekim slučajevima i u veoma velikom broju.

Norveška je, međutim, izjavila da iako im se mnogi roditelji i neka djeca obraćaju u vezi s tim pitanjem, njihovo je djelovanje ograničeno zbog članka 3. Zakona o pravobranitelju u kojem se navodi: “Pravobranitelj će odbaciti zahtjev vezan uz specifične, pojedinačne sukobe između djeteta i njegovih skrbnika, između skrbnika međusobno glede ostvarivanja roditeljske odgovornosti i sličnih pitanja. Pravobranitelj će također odbaciti zahtjev koji se djelomično odnosi na takav sukob, osim ako, nakon konkretne ocjene, ne utvrdi da bi takvo odbacivanje imalo za posljedicu očito zanemarivanje djetetovih interesa.”

Prema temeljnom zakonu **Grčke**, pravobranitelju je zabranjeno angažirati se u bilo kojem predmetu u vezi s kojim je u tijeku sudski postupak, što znači da je njihov angažman ograničen na predmete u kojima je sud već presudio. Sličan je slučaj i s **Irskom**.

Odgovori na pitanje “Koliko je takvih predmeta otprilike bilo godišnje i koji je njihov postotak u godišnjem ukupnom broju predmeta?”, razlikovali su se od ispitanika do ispitanika:

	broj pritužbi godišnje	postotak godišnje	od djece	od odraslih
Austrija (Štajerska)	250			90 %
Belgija (Flamanska zajednica)	350	30 %		
Belgija (Francuska zajednica)	450 – 700	25 – 30 %		
Hrvatska	405 – 989		2 – 3 %	
Cipar		15 %		
Francuska		gotovo 50 %		
Gruzija	4 – 5			
Grčka		15 %	veoma malo	veliki broj
Irska	35	5 %		
Litva	95	13 %		
Malta	120	70 %		
Portugal		24 %		
Rusija (Moskva)	7 – 9			
Srbija (Vojvodina)	tek nekoliko			većina
Španjolska (Madrid)		3 %		

Obraćanje roditelja

Svi su uredi potvrdili da im se roditelji i zainteresirane odrasle osobe često obraćaju u vezi s djecom koja su pogođena rastavom roditelja. U upitniku je postavljeno i pitanje: “Ako vam se u vezi s tim pitanjima obrate roditelji, kako određujete da je njihova reakcija u najboljem interesu djeteta?” Svi su priznali da je teško odrediti najbolji interes. **Španjolska (Madrid)** izjavila je da nisu ovlašteni poduzimati mjere po prijavama roditelja u tom pogledu.

Kad je riječ o utvrđivanju najboljeg interesa, neki se uredi oslanjaju na vlastitu stručnu prosudbu, dok drugi smatraju da je to pitanje koje treba riješiti sud. **Belgija (Francuska zajednica)** komentirala je: “Mi možemo imati jedno mišljenje, a sud drugo. Koje je točno? Stoga dajemo prednost tome da pravosuđe pribavi dovoljno dokaza (saslušanje djeteta, vještačenje, itd.) kako bi mogli ocijeniti što je u najboljem interesu djeteta.”, a ispitanici iz **Flamanske zajednice u Belgiji** rekli su: “Ako nam se roditelji obrate, što se događa često, obično je riječ o jednom od roditelja, koji iznosi samo jednu, svoju stranu priče. Kad možemo, nastojimo stupiti u kontakt s djecom kako bismo čuli njihovo mišljenje, ali to, nažalost, nije uvijek moguće. Roditelju jasno dajemo do znanja da se treba obratiti posredovatelju ili svojem odvjetniku jer naš posao nije štiti njihova prava. Roditeljima nastojimo jasno dati do znanja da je u najboljem interesu djeteta da bude što je moguće manje sukoba, da je, zapravo, njihovo ‘pravo’ ostati u kontaktu s oba roditelja, koji su na prvom mjestu odgovorni za dobrobit svojega djeteta.”

Nekoliko ureda ima formalne nadležnosti u takvim slučajevima – na primjer, stručnjaci iz **Gruzije i Rusije** daju preporuke o najboljem interesu djeteta, u **Litvi** djeluju kao posredovatelji u slučaju sukoba (što, međutim, nema prevagu nad sudskom odlukom), dok je u **Srbiji** posao mjerodavne institucije biti u vezi s centrom koji utvrđuje najbolji interes djeteta: “Naša je ovlast ispitati je li centar za socijalnu skrb svoju odluku donio na temelju zakona, te je li ispitao i razmotrio sve relevantne činjenice s ciljem utvrđivanja najboljeg interesa djeteta. Tražimo izvješća o tim postupcima i obično dobivamo veoma iscrpne odgovore. To je izvješće temelj za sastavljanje službene institucionalne preporuke tijelu ili instituciji o kojoj je riječ.”

Razvoj politike

U upitniku je postavljeno pitanje: “Je li vaša institucija bila uključena u izradu prijedloga zakona ili promjena politike koje su relevantne za ova pitanja?”

Od 17 institucija koje su dostavile svoje odgovore, 11 ih je reklo da su podnosili prijedloge promjena, dok je **Grčka** izjavila da planiraju podnijeti prijedlog prema kojem bi djeca imala

pravo na posebno zastupanje u tim slučajevima. Pet ispitanika (iz **Austrije, Hrvatske, Francuske, Rusije i Švedske**) nije dostavilo informacije o promjenama koje su predložili.

Najčešće podnošeni prijedlozi odnosili su se na nastojanja da se u procesu odlučivanja na primjeren način uzmu u obzir stavovi djeteta – **Belgija (Flamanska zajednica i Francuska zajednica), Cipar, Irska** (u odnosu na reformu irskog ustava) i **Malta** aktivne su u vezi s tim aspektom dječjih prava.

Osim toga, obje institucije iz **Belgije** promiču specijalizirane odvjetnike za mladež, pravo djece da im se ne oduzme mogućnost izjašnjavanja zbog toga što nemaju sposobnost rasuđivanja, obvezno upućivanje roditelja u sukobu na posredovanje (“nije riječ o posredovanju koje je obvezno samo po sebi jer bi to bilo suprotno samoj biti pojma posredovanja”), a protive se i nedavno donesenom zakonu kojim je utvrđen “model preferencijalne skrbi” u kojem je dijete svaki tjedan s drugim roditeljem. **Cipar** je pokrenuo inicijativu “Dijalog s pravosuđem” čiji je cilj povećati svijest sudaca o dobroj praksi i njihovu osjetljivost na djecu. **Litva** je podnijela prijedloge za osnivanje državne službe za posredovanje te za donošenje jasnijih pravila o tome kako bi se trebali provoditi sudski nalozi (npr., u slučaju promjene prebivališta). **Norveška** je predložila izmjene i dopune propisa o zajedničkom skrbništvu, uključujući i mjere kojima se osigurava kontakt djeteta s obama roditeljima i kojima ga se štiti od mogućeg zlostavljanja.

Najbolji interes djeteta od najveće je važnosti

U anketi je postavljeno pitanje: “Predviđa li zakonodavstvo da je najbolji interes djeteta od najveće važnosti u odlučivanju o povjeravanju djeteta na skrb, susretima i druženju s djetetom, itd. nakon razvoda ili rastave roditelja?” Svi ispitanici odgovorili su potvrdno, uz neke primjedbe i upozorenja:

- **Austrija** je navela da je zbog diskrecijskih odredaba, koje se odnose na mišljenja djece mlađe od deset godina, u praksi teško utvrditi njihov najbolji interes
- **Belgija (Flamanska zajednica)** navela je da je zbog zakonske presumpcije zajedničke skrbi i činjenice da se pravo na susrete i druženja priznaje roditelju, a ne djetetu, preoptimistično govoriti da je najbolji interes djeteta od najveće važnosti
- **Francuska** je navela da je “očuvanje i zaštita ostvarivanja roditeljskog prava od strane oba roditelja” i dalje ključno načelo francuskoga obiteljskog prava, te da “kad je interes djeteta u sukobu s pravima i željama jednog ili oba roditelja ili skrbnika, sudac odlučuje vaganjem interesa i uzimanjem u obzir najboljeg interesa djeteta”
- **Irski** zakon predviđa da dobrobit djeteta mora biti prvenstveni i najvažniji interes; međutim, primjedba ispitanika bila je da je moguće da su “dobrobit” i “najbolji interes” sinonimi

- **Norveški** zakon predviđa da se prilikom utvrđivanja najboljeg interesa sudovi moraju pobrinuti da dijete ne bude podvrgnuto nasilju ili da mu ne bude ugroženo duševno ili tjelesno zdravlje, dok Obiteljski zakon **Rusije** u definiciji najboljeg interesa spominje pružanje djetetu mogućnosti da se razvija, privrženost djeteta roditeljima i braći i sestrama te moralne i ostale osobne kvalitete svakog roditelja.

Također je potrebno primijetiti da je u upitniku postavljeno pitanje ima li najbolji interes najveću važnost u donošenju *svih* sudskih odluka, a ne samo onih u kojima su roditelji u sukobu. Iz odgovora proizlazi da, ako se roditelji slažu, zakon pretpostavlja da je najbolji interes djeteta ispunjen. Međutim, **grčki** Zakon o parničnom postupku predviđa sljedeće: “U postupcima koji se odnose na roditeljsku odgovornost i kontakte, sud obvezuje stranke da pokušaju riješiti spor u duhu pomirenja. Traženi kompromis mora biti u najboljem interesu djeteta jer u suprotnom neće biti obvezujući za sud.”

Mišljenja djece

Svi ispitanici (neki, doduše, uz ograde) potvrdno su odgovorili na pitanje: “Pruža li vaše zakonodavstvo mogućnost djetetu da izrazi svoje mišljenje i da se njegovo mišljenje poštuje, među ostalim i pred sudom, kad se donosi odluka o pitanjima koja se tiču povjerenja djeteta na skrb, njegova boravišta i kontakata s njime nakon razvoda ili rastave roditelja?”

Međutim, sedmero od njih sedamnaest niječno je odgovorilo na pitanje: “Poštuje li se u takvim slučajevima to pravo u praksi?” Odgovori na to pitanje uglavnom su se odnosili samo na sudske rasprave i to obično samo u slučajevima kad roditelji nisu postigli dogovor. Međutim, neki ispitanici izvijestili su o zakonima koji djeci priznaju pravo da budu saslušana izvan sudnice. Na primjer, **Norveška** ima zakon koji predviđa da kad god je dijete sposobno formirati vlastiti stav o pitanjima koja ga se tiču, roditelj ili staratelj to mišljenje mora uzeti u obzir. Taj zakon predviđa sljedeće: “Kako dijete bude odrastalo, roditelji će mu davati sve šira prava u donošenju vlastitih odluka, sve dok ne postane punoljetno.” I **Francuski** zakon djeci priznaje pravo da ih roditelji saslušaju u vezi sa svim odlukama koje ih se tiču, dok **portugalski** zakon slušanje djeteta smatra dijelom roditeljskih odgovornosti.

Osim toga, prije obraćanja sudu sada je uobičajeno da roditelji, koji se rastaju, sudjeluju u postupku posredovanja, no rijetki su među ispitanicima dali informacije o dužnosti posredovatelja da u taj postupak uključi i dijete (ili uzme u obzir djetetovo mišljenje).

Podrobnija analiza odgovora otkriva razlike u pravima djeteta u sudskom postupku:

Razlike koje se temelje na dobi

Neki zakoni svoj djeci daju pravo da budu saslušana, bez obzira na dob, iako većina njih sadrži odredbu u duhu članka 12. – “u skladu s dobi i zrelošću”. Neke zemlje, međutim, prave razlike utemeljene na dobi.

Austrija predviđa da se, kad je riječ o djetetu mlađem od deset godina, sudskom vještaku može naložiti da utvrdi djetetovo mišljenje. Dijete u dobi od 10 do 13 godina ima, pak, pravo biti saslušano na sudu, dok se mišljenje djeteta u dobi od 12 i 13 godina mora poštovati. Mišljenje djeteta starijeg od 14 godina presudno je. Zakonodavstvo **Norveške** predviđa da je djetetu starijem od sedam godina dopušteno izraziti mišljenje na sudu u postupcima koji se odnose na povjeravanje na skrb i kontakte, a ako je navršilo 12 godina tom se mišljenju mora priznati “posebna važnost”.

Kad je riječ o **Belgiji**, iako u predmetima razvoda braka sudac ima slobodu procjene u tom pogledu (vidi dolje), ako spor u vezi s kontaktima ili povjeravanjem djeteta na skrb dođe pred sud za zaštitu mladeži, sudac mora pozvati dijete starije od 12 godina i saslušati ga (iako dijete nije obvezno govoriti), a to može učiniti i u odnosu na dijete mlađe od te dobi. Prema zakonima **Gruzije**, djetetovo mišljenje mora se saslušati i poštovati nakon što navrš 10 godina. **Španjolski** zakoni takvu obvezu propisuju za dijete starije od 12 godina, a zakoni **Malte** za dijete starije od 14 godina. **Litva** je odgovorila da se mišljenje svakog djeteta mora poštovati, osim ako to nije protivno njegovom interesu, dok se mišljenja djeteta starijeg od 14 godina moraju formalno evidentirati i potpisati u sudskom zapisniku (ako je dijete mlađe od te dobi, uvrštenje njegova mišljenja ovisi o inicijativi posredovatelja, roditelja ili suca). **Rusija** također priznaje djeci opće pravo da budu saslušana te propisuje da je mišljenje djeteta starijeg od deset godina obvezujuće, osim ako nije u njegovom najboljem interesu. **Srbija** priznaje svoj djeci pravo da budu saslušana, ali uz to i propisuje da djeca starija od 15 godina imaju pravo odlučiti s kojim će roditeljem živjeti.

Kad mišljenje djeteta ovisi o njegovoj sposobnosti rasuđivanja

Djeca mogu izraziti mišljenje od veoma rane dobi, ali zakoni nekih zemalja ne dopuštaju da se takvo mišljenje uopće sasluša ako nije utvrđeno da je dijete sposobno rasuđivati. Na primjer, u **Belgiji** će se dijete saslušati samo ako je steklo sposobnost rasuđivanja, što utvrđuje sudac. **Belgija (Flamanska zajednica)** komentirala je: “Neki će suci saslušavati već veoma malu djecu, dok će drugi saslušavati samo adolescente.” **Francuska** također omogućuje djeci s “punom sposobnošću rasuđivanja” da budu saslušana od strane suca uz slične uvjete.

Samo se u **srpskom** i **hrvatskom** zakonu priznaje da, kako bi moglo izraziti zrelo mišljenje, dijete mora biti potpuno informirano. Zakoni **Srbije** propisuju da se djeci moraju dati sve potrebne informacije, dok **Hrvatska** to pravo definira na način da uključuje ne samo “sve važne okolnosti slučaja”, već i pravo dobiti “savjet” i “biti obaviješteno o mogućim posljedicama uzimanja u obzir njegova mišljenja”.

Kako se saslušanje djeteta provodi u praksi

Deset ispitanika izrazilo je uvjerenje da se poštuje pravo djeteta da bude saslušano na primjeren način. Na primjer, zakon **Cipra** ne samo da propisuje da se prije donošenja bilo kakve odluke o skrbi mora zatražiti djetetovo mišljenje, već sadrži i iscrpne odredbe o tome da se u takvom slučaju socijalni radnik – izvjestitelj s djetetom mora susresti ne samo u stanu svakog od roditelja, kako bi mogao ocijeniti obiteljsku dinamiku, već i odvojeno od roditelja barem dva puta.

Međutim, većina je ispitanika s oprezom istaknula da saslušati dijete ne mora nužno značiti ispuniti njegove želje, koje se neće uzeti u obzir ako su u suprotnosti s onim što se smatra njegovim najboljim interesom.

Od onih koji su izrazili određene rezerve u vezi s načinom na koji stvari funkcioniraju u praksi, nitko nije rekao da mnoga djeca ne uspijevaju biti saslušana, osim u nekim teškim slučajevima. Na primjer, **Belgija (Flamanska zajednica)** je izjavila: “Dobivamo pritužbe od djece koju sudac nije pozvao unatoč tome što su sama zatražila da budu saslušana i to zbog toga što ih je sudac smatrao nezrelima za to. Posve nam je neshvatljivo kako sudac može o takvoj stvari odlučiti ako uopće nije porazgovarao s djetetom.”

Norveška je izjavila: “Dojam je pravobranitelja da djeca na ovaj ili onaj način obično budu saslušana u sudskom postupku u kojem se odlučuje o skrbi o djetetu. Odluka koju sud donese, a da prethodno djetetu nije pružio priliku izraziti mišljenje, može se proglašiti nevažećom. Međutim, istraživanja pokazuju da neka djeca imaju osjećaj da im nije pružena prilika da budu saslušana i da nisu shvaćena ozbiljno. Osim toga, način na koji se djeca saslušavaju možda nije prilagođen djeci niti prikladan za njih.”

Irska je izrazila nezadovoljstvo svojom postojećom institucijom skrbnika za poseban slučaj (*ad litem*), čiji je posao zastupati osobne i pravne interese djeteta jer se takvi skrbnici moraju imenovati samo u “posebnim okolnostima”, a u svakom slučaju, ta institucija nije uređena dovoljno iscrpno. **Rusija** i **Srbija** također su izrazile zabrinutost zbog nepostojanja djelotvornih mehanizama koji bi osigurali da donositelji odluka saslušaju djetetovo mišljenje.

Odvojeno zastupanje djece

U anketi je postavljeno pitanje: “Imaju li djeca pravo da se njihov stav odvojeno zastupa u odgovarajućem sudskom postupku ako se taj stav razlikuje od stava stručnjaka o njihovom najboljem interesu?” te “Ako imaju, poštuju li se to u praksi?”

Iako je deset ispitanika potvrdno odgovorilo na to pitanje, analiza njihovih iscrpnih primjedaba pokazuje da u praksi veoma malo djece u tim zemljama može biti sigurno da će se njihov stav odvojeno i primjereno zastupati ako se stručnjaci s njime ne slažu. Nekoliko ispitanika izjavilo je da se djeca odvojeno zastupaju kad se čini da su stavovi njihovih roditelja u sukobu s njihovim najboljim interesom, ali to nije bilo pitanje. Drugi su, kao što je na primjer **Grčka**, izjavili da se stavovi djece odvojeno zastupaju “jer se izražavaju izravno, na privatnom sastanku sa sucem”, iako privatni razgovor ne mora nužno značiti da je stav djeteta djelotvorno zastupljen.

Oni koji su dali niječan odgovor izjasnili su se tako jer kod njih zastupnici djece nisu posebno ovlašteni zastupati najbolji interes djeteta (npr. **Španjolska – Madrid**), odnosno zbog toga što je na temelju istraživanja utvrđeno da su djeca nezadovoljna načinom na koji se njihovi stavovi traže ili zastupaju (npr. **Švedska**).

Austrija je izvijestila da će se “u budućnosti uvesti dječji skrbnik (*Kinderbeistand*) koji će djelotvornije podupirati stavove djece. ‘Dječji skrbnik’ je posebna osoba koja zastupa stavove i prava djece pred sudom te pokušava utvrditi zbog čega su djeca zabrinuta i koji su njihovi zahtjevi.”

Pravo djeteta da se obrati sudu radi izmjene mjere

U anketi je postavljeno pitanje: “Imaju li djeca pravo obratiti se sudu sa zahtjevom za izmjenu mjere kojom se uređuje skrb o djetetu, kontakti ili neko drugo pitanje?” te “Ako imaju, ostvaruju li djeca to pravo u praksi?” Samo je pet institucija dalo potvrdan odgovor: **Austrija, Hrvatska, Gruzija, Rusija i Srbija**. Međutim, u **Austriji, Gruziji i Rusiji** to pravo imaju samo djeca starija od 14 godina, a **Rusija i Srbija** izvijestile su da djeca to pravo ne ostvaruju u praksi.

Samo je **Hrvatska** izvijestila da, prema Obiteljskom zakonu, dijete ima mogućnost, “samostalno, neovisno o svojim zakonskim zastupnicima”, pokrenuti određene postupke kao što su:

- postupak radi ostvarivanja sadržaja roditeljske skrbi ili o ostvarivanju djetetovih prava, odnosno postupak radi donošenja nove odluke
- postupak radi donošenja odluke o daljnjoj skrbi o djetetu u slučaju smrti roditelja s kojim je dijete živjelo
- postupak o određivanju susreta i druženja s bakom, odnosno djedom, bivšim izvanbračnim drugom roditelja, maćehom ili očuhom, itd.

- postupak radi zabrane neovlaštenog približavanja i uznemiravanja baki ili djedu, sestri ili bratu koji ne živi s djetetom.

Međutim, **Hrvatska** je izjavila da nema raspoloživih podataka o tome kako su djeca ostvarivala ta prava.

Razvoj politike

I na kraju, u anketi se tražilo mišljenje institucija o tome kako bi sudovi trebali donositi odluke o skrbi o djetetu i kontaktima s njime. Predviđena su četiri moguća načela, a ispitanici su pozvani obrazložiti svoj odgovor:

- 1) da sud treba uzeti u obzir mišljenje djeteta (osim ako ne postoji ozbiljna zabrinutost za sigurnost djeteta kad bi se njegovo mišljenje poštovalo)
- 2) da sud treba uzeti u obzir mišljenje djeteta (osim ako ne postoji ozbiljna zabrinutost za sigurnost djeteta) kad je dijete starije od određene dobi (molimo navesti dob)
- 3) da sud treba ozbiljno razmotriti djetetovo mišljenje, ali i ne nužno uzeti ga u obzir
- 4) da sud treba donijeti odluku na temelju ocjene najboljeg interesa djeteta.

Namjera je bila da se ta četiri načela međusobno isključuju, tj. da ispitanik označi samo jedno od njih. Međutim, većina ispitanika koji su odgovorili na to pitanje izjasnili su se za više od jednog načela:

	1)	2)	3)	4)
Austrija	ne	ne		da/ne
Belgija (Flamanska zajednica)	-	-	da	-
Belgija (Francuska zajednica)	ne	ne	da	da
Hrvatska	-	-	da	da
Cipar	da	ne	da	da
Francuska	ne	ne	da	da
Gruzija	da	ne	da	da
Grčka	-	da (13)	da	ne
Litva	da	ne	da	da
Malta	da	da (6 – 9)	da	da
Norveška	-	-	da	da
Rusija	ne	da (14)	da	da
Srbija	-	-	-	da
Španjolska	-	-	da	da
Švedska	ne	da (10)	ne	ne

Što se tiče razloga za takve stavove, ispitanici su dali sljedeće primjedbe:

- Roditelji mogu manipulirati djecom tako što će ih navesti da izraze određeno mišljenje.
- Sud, a ne djeca, treba snositi odgovornost za konačnu odluku.
- U odluci suda o najboljem interesu mora se ne samo uzeti u obzir mišljenje djeteta, već i razmotriti sljedeće:
 - prikladnost roditelja
 - njihov odnos s djetetom
 - očuvanje kontinuiteta i stabilnosti u djetetovom životu
 - spremnost roditelja da potiče djetetove kontakte s drugim roditeljem
 - podaci o nasilju u prošlosti.

Grčka je izrazila mišljenje da djeci, koja su dovoljno stara da mogu pohađati strukovno obrazovanje ili imati zaposlenje, treba omogućiti da donesu odluku o tim pitanjima.

Švedska je izjavila da, sve u svemu, daje prednost drugoj mogućnosti – iako se u Švedskoj trenutačno primjenjuje treća, a “mišljenja djece ne uzimaju se dovoljno ozbiljno”.

Hugues Feltesse

Zamjenik pravobraniteljice za djecu Republike Francuske

DJECA I SPOROVI RODITELJA KOJI SE RAZVODE ILI RASTAVLJAJU

Istraživanje francuske pravobraniteljice za djecu - zaključci i preporuke

Uvod

Godine 2008. francuska pravobraniteljica za djecu gospođa Dominique Versini provela je opširno istraživanje o **djeci i sporovima roditelja koji se razvode ili rastavljaju**, koji čine gotovo polovicu predmeta iznesenih pred francusku pravobraniteljicu za djecu. Potrebno je napomenuti da se 2007. godine gotovo 37 posto podnesenih pritužaba odnosilo na djecu i sporove roditelja koji se razvode ili rastavljaju, što znači da se na to pitanje odnosilo oko 650 predmeta.

Ta je tema zaokupila nepodijeljenu pozornost francuske pravobraniteljice za djecu u okviru godišnjeg izvješća za 2008. godinu, u kontekstu 20. obljetnice Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, te u perspektivi francuskoga predsjedanja ENOC-om.

U svrhu navedenog istraživanja gospođa Dominique Versini održala je više saslušanja (stotinjak) te je organizirala pet regionalnih okruglih stolova o toj temi na kojima se okupilo oko stotinu visokorangiranih državnih službenika, stručnjaka, stručnih pravnih savjetnika, socijalnih radnika. Gospođa Versini posebno je naglasila suradnju s europskim pravobraniteljima za djecu u obliku razmjene iskustava. U tu je svrhu otišla u Švedsku kako bi dobila potpunu sliku o europskoj najboljoj praksi glede pitanja djece i sporova roditelja koji se razvode ili rastavljaju.

Potrebno je imati na umu razvoj novih okolnosti i odnosa kad je riječ o obitelji te glavni izazov s kojima se danas suočavaju javne politike, a to je dilema između javne politike i prava na privatnost zaštićenog međunarodnim, nadnacionalnim i nacionalnim norma-

tivnim instrumentima (npr. izvanbračna zajednica, registrirana zajednica i registrirano partnerstvo, ozakonjenje istospolnog braka).

Naime, kad je riječ o temi kojom se bavimo, možemo naglasiti da je zajednička roditeljska skrb odraz obiteljske stvarnosti, a time se može dovesti u pitanje najbolji interes djeteta – temeljno načelo Konvencije o pravima djeteta. Štoviše, kad se razmišlja o zajedničkoj roditeljskoj skrbi u kontekstu konfliktnog razvoda, potrebno je definirati položaj djeteta i njegovo pravo na iznošenje mišljenja te se pobrinuti da dijete održava kvalitetne odnose s obama roditeljima i da se roditelji uključe u sve odluke koje se tiču života njihova djeteta nakon razvoda.

Među glavnim preprekama koje možemo spomenuti je to što neki roditelji uglavnom pogrešno shvaćaju obveze koje proistječu iz roditeljske odgovornosti te što uporno pogrešno tumače obveze koje proistječu iz zajedničke roditeljske skrbi. Neprikladnost i složenost pravosudnog ustroja predstavlja još jedan problem. Naime, neki roditelji imaju pogrešne predodžbe o ishodu sudskoga postupka, što se negativno prelijeva na stajalište roditelja i pozitivno roditeljstvo. U tom smislu u ovome se izvješću upozorava na potrebu da sudac zadužen za razvod i rješavanje pitanja nakon razvoda primijeni određene pedagoške mjere u tijeku rasprave.

Cilj ovoga izlaganja je podijeliti s vama glavne rezultate navedenoga istraživanja.

Kao prvo, u izvješću iz 2008. godine naglašena je važnost obiteljskog posredovanja kojemu je cilj utvrditi jesu li rastavljeni partneri odgovorni roditelji. Kao drugo, u njemu se ukazuje na položaj i mišljenje djeteta u odnosu na razvod ili rastavu roditelja i na njegovo pravo da bude saslušano.

1. Obiteljsko posredovanje kojemu je cilj utvrditi jesu li rastavljeni roditelji odgovorni roditelji

Obiteljsko posredovanje definira se kao aktivan način rješavanja sukoba, koji u isto vrijeme polazi od prava djeteta da održava osobne kontakte s obama roditeljima – što je priznato člankom 9. stavkom 3. Konvencije o pravima djeteta – i od roditeljske odgovornosti i zajedničkog nastojanja oko ostvarivanja najboljeg interesa djeteta. Konkretnije, ono podrazumijeva zajednički dogovor rastavljenih roditelja o obvezama koje proistječu iz zajedničke roditeljske skrbi (i to u vezi s obrazovanjem i dijeljenjem troškova obrazovanja, pravom na kontakte, smještajem, izvannastavnim aktivnostima).

Bilo bi zanimljivo predstaviti **francuski institucionalni okvir za provedbu obiteljskog posredovanja**. Posredovatelj je poseban stručnjak. Naime, zvanje posredovatelja služ-

beno je priznato putem državne diplome (2003.) koja se dodjeljuje za redovito pohađanje nastave, uključujući i 490 sati praktične nastave o vođenju i tehnikama postupka posredovanja, uz izobrazbu o pravu, psihologiji i sociologiji, te izradu diplomskoga rada. Dužnost posredovatelja je sastaviti završno izvješće na temelju načela povjerljivosti, nepristranosti (on ili ona je “vanjski igrač”, autonomna treća stranka) i neovisnosti. Također je važno razlikovati obiteljsko posredovanje od ostalih usluga namijenjenih rješavanju sukoba unutar obitelji. Naime, obiteljsko posredovanje nije bračna terapija, niti je ono obiteljska terapija, niti bračno savjetovanje, niti pravno savjetovanje, niti izrada socijalne anamneze, niti posredovanje u kaznenom postupku.

Međutim, unatoč više pozitivnih rezultata te službe, koji se očituju u rastu broja centara za obiteljsko posredovanje u Francuskoj – na razini departmana, te pogodnosti u smislu pristupa, fleksibilnosti i diskrecije, rješavanja predmeta u razumnom vremenu, **uspješnost obiteljskog posredovanja ometaju određeni čimbenici**. Naime, kasno upućivanje na sudsko posredovanje i pogrešno shvaćanje procesa posredovanja od strane sudaca slabi učinak obiteljskog posredovanja. Niska stopa upućivanja stranaka na obiteljsko posredovanje od strane sudova negativno utječe na položaj što ga ta služba ima u sustavu. Uzmimo na primjer jednu studiju slučaja provedenu u Francuskoj: godine 2003. od 259.000 predmeta iz područja obiteljskoga prava samo je 0,7 posto upućeno na obiteljsko posredovanje.

Ipak, možda bismo trebali ublažiti tu tvrdnju: ako se u polovici postupaka posredovanja općenito postigne zajednički dogovor (što će se dogoditi i u još većem broju slučajeva kad posredovanje obavlja odvjetnik), pomanjkanje formalnog sporazuma ne mora značiti da se sukob produljio niti da je proces posredovanja propao. Još jedan problem predstavlja položaj i glas djeteta u svim fazama procesa. U praksi se javlja velika se dilema: staviti dijete pred svršen čin ili mu dati mogućnost da preispita sporazum. U tom smislu neki posrednici predlažu da se dijete sasluša u nekom “neutralnijem” trenutku kako bi se smanjio rizik manipuliranja djetetom, što je pojava poznata pod nazivom “otuđenje od roditelja”.

Obiteljsko posredovanje je postupak koji može pridonijeti rasterećenju sudova. U nekim je zemljama ono neobavezno (Austrija, Belgija, Španjolska, Finska, Grčka, Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Poljska, Srbija, Ujedinjeno Kraljevstvo i Švedska), dok je u drugima obvezno (Hrvatska, Norveška).

Nekoliko zemalja s najboljom praksom u Europi – kratak pregled

Belgija: Inicijativa za obiteljsko posredovanje dolazi od suca ili samih roditelja. Na kraju postupka posredovanja sudac ne može pobijati službeni sporazum o zajedničkom dogovoru, osim ako je on protivan javnome poretku ili najboljim interesima djeteta.

Njemačka: Obiteljsko posredovanje obično obavljaju lokalne službe. Njemačka odvjetnička komora predlaže usluge posredovanja i mirenja za obitelji u kojima postoje sukobi. U tom smislu, ako propadne mirenje, može se angažirati posredovatelj. Glavni cilj posredovanja je postići dogovor o zajedničkoj roditeljskoj skrbi na temelju konsenzusa.

Norveška: Obiteljsko posredovanje je obvezno kad roditelji pokreću postupak razvoda braka ili rastave ako imaju dijete mlađe od 16 godina.

Škotska: Pristup uslugama obiteljskog posredovanja je besplatan. U nekim slučajevima obiteljsko posredovanje mogu provoditi odvjetnici – ovlašteni posredovatelji (eng. *Comprehensive Accredited Lawyer Mediators*), a to se financira iz sredstava za besplatnu pravnu pomoć. U svim ostalim slučajevima usluge obiteljskog posredovanja pružaju neovisne i volonterske organizacije.

Preporuke francuske pravobraniteljice za djecu vezane uz ovo područje imaju tri glavna uporišta: Kao prvo, potrebno je sustavno obraditi informacije o zajedničkoj roditeljskoj skrbi i ocjeni utjecaja takve skrbi na najbolji interes djeteta. Kao drugo, potrebno je institucionalizirati pravni okvir za provedbu obiteljskog posredovanja. I konačno, obiteljsko posredovanje treba biti obvezno u slučaju ustrajnog neslaganja roditelja u tijeku rasprave.

Francuska pravobraniteljica prihvatila je pragmatični pristup osiguranju najboljih interesa djeteta u slučaju razvoda braka ili rastave roditelja. U konfliktnim razvodima braka i rastavama položaj i glas djeteta često se zanemaruju. Pravo djeteta koje pati zbog konfliktnog razvoda da bude saslušano potvrđuje tu hipotezu.

2. Pravo djeteta da bude saslušano u slučaju razvoda braka ili rastave roditelja

Ovo pravo predstavlja temeljno načelo Konvencije o pravima djeteta (članak 12. Konvencije). Dijete bi trebalo biti saslušano u vezi sa svim odlukama koje ga se izravno tiču te bi kao nositelj prava trebalo biti priznato i od strane domaćeg zakonodavca i od strane sudaca. Ta obveza proizlazi iz brige za najbolji interes djeteta, drugo vodeće načelo iz te Konvencije Ujedinjenih naroda.

U francuskom je zakonodavstvu predviđeno pravo djeteta da bude saslušano kako od strane roditelja u svim odlukama koje ga se izravno tiču – ovisno o njegovoj dobi i stupnju zrelosti, tako i od strane suca u slučajevima kada dijete s *potpunom sposobnošću rasuđivanja sâm postavi takav zahtjev*. Francusko zakonodavstvo ne predviđa sistematizaciju saslušanja djeteta – koju primjenjuje nekoliko nacionalnih pravnih sustava i koja

je predmet Uredbe Bruxelles II bis Vijeća i Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava.

Francuska: Utvrđeno je pravo djeteta da bude obvezno saslušano. Međutim, *to saslušanje i njegovi rezultati nisu obvezujući za suca*. Štoviše, ako sudac primijeni pragmatični pristup konkretno razmatrajući djetetove prilike i posebne uvjete, ne postoji nikakva obveza za suca i sud da se doslovno pridržavaju djetetovih mišljenja i želja. Međutim, ako su maloljetnik ili maloljetnica stariji od 16 godina, neki suci sustavno uzimaju u obzir njihove osjećaje i mišljenja.

Da budemo konkretniji, taj zahtjev podrazumijeva *obvezu suca da obavijesti dijete o njegovu pravu da bude saslušano u postupku koji je u tijeku* (Zakon od 5. ožujka 2007.). Međutim, tu je tvrdnju potrebno korigirati jer francuski zakonodavac nije propisao odgovarajuću metodologiju koja bi omogućila da se ta obveza u stvarnosti i ispuni. U tom je smislu važno napomenuti da je, nakon što je sudac odlučio djetetu uputiti takvu obavijest posredstvom njegovih roditelja, rizik manipuliranja djetetom od strane roditelja i dalje iznimno visok. Štoviše, mogućnost razmatranja djetetove sposobnosti od strane suda i osiguranja najboljeg interesa djeteta često je ograničena, što je pojačano niskom razinom korištenja stručnog znanja od strane sudova.

Još jedan problem leži u tvrdnji da se, čak i ako ima potpunu sposobnost rasuđivanja, dijete ne može izravno obratiti sudu zaduženom za razvod braka i rješavanje pitanja nakon razvoda. Francuski se zakonodavac i ovdje udaljio od Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava i od prakse u Austriji i Quebecu na tom području. Ipak, postoje dva izlaza iz takve situacije: upućivanje pravne stvari koja se tiče djeteta sucu zaduženom za razvod i rješavanje pitanja nakon razvoda može se staviti u nadležnost državnog odvjetnika (koji postupa na vlastitu inicijativu ili prema službenoj dužnosti ili na zahtjev treće stranke, a to mogu biti članovi obitelji, socijalni radnik) ili *ad hoc* administratora.

Prema francuskom zakonodavstvu pružanje pravne pomoći djetetu nije obvezno; *međutim*, sudac treba obavijestiti dijete o njegovome pravu na pravnu pomoć u tijeku saslušanja. Tu je i pitanje mogućnosti koju ima sudac da, uz odgovarajuće obrazloženje, u iznimnim slučajevima odredi trećeg stručnjaka koji bi bio prisutan na saslušanju djeteta. U tu svrhu važno je razlikovati neizravno saslušanje djeteta (s ciljem da se prikupe informacije o djetetovim osjećajima i stavovima) od psihološkog vještačenja ili socijalne anamneze (kojima je cilj ocijeniti djetetovo specifično stanje i stanje njegove okoline). U Francuskoj sudac obavještava dijete o saslušanju preporučenom poštom s povratnicom.

Nekoliko zemalja s najboljom praksom u Europi – kratak pregled

Pravo na saslušanje od strane suca u nekim je zemljama obvezno osigurati (Njemačka, Portugal i Srbija), dok je u drugima neobavezno (Austrija, Belgija, Hrvatska, Francuska, Grčka, Island, Finska, Litva, Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Norveška, Poljska, Španjolska, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo).

Belgija: Sudac može zatražiti saslušanje djeteta, nakon ocjene djetetove sposobnosti rasuđivanja, u svim odlukama koje se tiču roditeljske odgovornosti, upravljanja djetetovom imovinom, prava na susrete i druženje. *Međutim*, dijete ne smije biti mlađe od 12 godina.

Velika Britanija: Dijete ne sasluša sudac izravno – sudac određuje djetetova skrbnika u slučaju sukoba između roditelja, koji će biti zadužen 1) za prikupljanje informacija o djetetovim stavovima i o djetetovu specifičnom stanju i stanju njegove okoline; 2) za imenovanje odvjetnika zaduženog za zastupanje djeteta na sudu; 3) za izvještavanje suca. Tada sudac može saslušati dijete kako bi mu objasnio ishod donesenih odluka, nakon što skrbnik u tom smislu podnese zahtjev.

Njemačka: Saslušanje djeteta starijeg od tri godine obvezan je uvjet i ustavno pravo, što podrazumijeva pravo djeteta na pomoć i zastupanje od strane odvjetnika, ako sudac smatra da je to potrebno radi zaštite najboljeg interesa djeteta (*Anwalt des Kindes*), a sudac ima apsolutnu zabranu delegirati saslušanje djeteta. Kad je riječ o saslušanju, sudac izvješćuje djetetove roditelje o svim verbalnim i neverbalnim elementima.

Portugal: Obveza suca da sasluša dijete također je obvezan uvjet.

Uzimajući u obzir praksu u Francuskoj i nekim državama u Europi, **francuska pravobraniteljica sastavila je sljedeće preporuke:**

Kao prvo, potrebno je propisati obvezu suca da, nakon ocjene djetetove sposobnosti rasuđivanja, pozove dijete kako bi ga osobno obavijestio o njegovu pravu da bude saslušano te o mogućnosti da to pravo prenese na psihologa i/ili da odbije biti saslušano.

Kao drugo, poziv djetetu i informacije o njegovu pravu da bude saslušano koje mu se upućuju trebaju se prilagoditi njegovoj dobi i stupnju zrelosti.

I na kraju, sudac zadužen za razvod braka i za pitanja poslije razvoda u svojoj konačnoj odluci treba uzeti u obzir saslušanje djeteta.

Zaključak

U tijeku navedenih istraživanja francuska pravobraniteljica za djecu potvrdila je svoj pragmatični pristup tim pitanjima. Naglasila je važnost ocjene i sintetiziranja velike količine informacija prikupljenih diljem Europe te je sastavila niz od 30 preporuka i strategija za ostvarivanje najboljeg interesa djeteta u slučaju konfliktnog razvoda braka ili rastave roditelja.

Rezultate svojega izvješća i svoje preporuke predstavila je predsjedniku Francuske Republike, francuskome parlamentu i Odboru za prava djeteta. Sve te aktivnosti i njihovi rezultati dobili su velik publicitet u sredstvima javnoga priopćavanja. Francuska pravobraniteljica za djecu iskreno se nada da će time dati svoj doprinos raspravi i da će ohrabriti sve svoje partnere da se zauzmu za ostvarivanje najboljeg interesa djeteta u svim odlukama koje ga se izravno tiču.

Stamatina Poulou

Viša istraživačica u Uredu grčkog ombudsmana

SPORAZUM RODITELJA NAKON RAZVODA BRAKA

Uvod

Iako je niska u usporedbi s ostalim europskim zemljama, stopa razvoda u Grčkoj je u prošleme desetljeću stalno rasla. Prema podacima grčkog ureda za statistiku od 1979. do 1995. broj razvoda više se nego udvostručio – narastao je s 4716 na 10.995. Stopa razvoda porasla je s 82 na 1000 sklopljenih brakova 1982. godine na 124,2 na 1000 brakova 1993. godine. Većina se brakova razvede nakon pet do deset godina. Uz to, većina parova koji se razvode nemaju djece ili imaju samo jedno dijete. Godine 1989. ukupno 1730 razvedenih parova nije imalo djece, dok ih je 1520 imalo samo jedno dijete. Iako će oboma razvedenim supružnicima vjerojatno biti teško, žene će ipak biti suočene s težim ekonomskim problemima, osobito ako trebaju podizati malu djecu. Nakon što je 1983. godine donesen novi Obiteljski zakon, prema kojemu se žene smatraju sposobnima zarađivati za život, one primaju alimentaciju samo ako ne mogu pronaći posao. U većini slučajeva sudovi djecu povjeravaju na skrb majkama, a ne očevima. Međutim, sudovi obično očevima određuju obvezu uzdržavanja djeteta. Majka ne može zadržati dijete u skrbi ako je ovisnica o drogama ili alkoholu, ako ima duševnu ili tjelesnu invalidnost ili ako je psihopat. Godine 2007. u Grčkoj i Italiji zabilježene su najniže stope razvoda u Europskoj uniji. Grčka je imala relativno visoku stopu razvoda, nešto nižu od 1,3 na 1000 stanovnika. Stopa razvoda u Grčkoj možda ne može dosegnuti visoke razine, ali ona sigurno raste brzo. Kao posljedica toga, svake godine mnogo djece prolazi kroz iskustvo razvoda svojih roditelja. Roditelji se pitaju kakve posljedice njihov razvod može imati na djecu i, što je još važnije, na koji se način mogu smanjiti moguće negativne posljedice. Na pitanje *Ima li razvod negativne posljedice na djecu?*, grčki ombudsman odgovorio je uvjetnim “da”. A to “da” je uvjetno zbog sljedećeg razloga: ono što je očitije od prosječnog razmjera posljedice razvoda na djecu je to da djeca različito reagiraju – neka djeca imaju više poteškoća, a neka manje. Ti rezultati pokazuju da je važno kako se roditelji odnose prema razvodu, a u tom pogledu socijalne službe imaju važnu ulogu.

Grčki ombudsman utvrdio je da se postojeći sustav provedbe tih odluka pokazao nedjelotvornim zbog toga što nema odgovarajućeg potpornog mehanizma, a ni posebnih usluga. U predmetima koje rješava, Odjel za dječja prava ohrabruje suradnju između roditelja, istodobno pokušavajući koristiti javne medicinske i pedagoške službe.

1. Pravni okvir

Prema grčkom obiteljskom pravu, tj. članku 1520. grčkoga Građanskog zakonika (*Osobni kontakti*), *roditelj s kojim dijete ne živi zadržava pravo na osobne kontakte s djetetom. Roditelji nemaju pravo sprječavati kontakte djeteta s drugim roditeljem, osim ako za to postoje ozbiljni razlozi. U slučajevima iz prethodnih stavaka, pojedinosti o načinu ostvarenja kontakata odredit će sud.*

Prema članku 9. stavku 3. Konvencije o pravima djeteta *države stranke poštovat će pravo djeteta koje je odvojeno od jednoga ili obaju roditelja da redovito održava osobne i neposredne odnose s obama roditeljima ako se time ne ugrožava njegova dobrobit.*

2. Komunikacija nakon razvoda

Prekid komunikacije često je čimbenik koji dovodi do odluke o razvodu. Nakon razvoda sposobnost komuniciranja bivših bračnih drugova obično se ne poboljšava. Međutim, ako imaju djecu, roditelji će morati komunicirati. Bivši bračni drugovi trebali bi zanemariti međusobne nesuglasice kako bi mogli surađivati u odgoju djece.

A. Sporazumni razvod i sporazum roditelja

Prema grčkome pravu (članak 1441. Građanskoga zakonika) *ako bračni drugovi imaju maloljetnu djecu, da bi se brak mogao razvesti, mora se dostaviti pisani sporazum bračnih drugova kojim se uređuje skrbništvo nad djecom i kontakti s njima. Takav sporazum potvrđuje sud i on ostaje na snazi do donošenja odluke o tom pitanju u skladu s odredbama članka 1513.*

To znači da je za pokretanje postupka sporazumnog razvoda braka potrebno dostaviti sporazum roditelja. To je jednostavniji način rješavanja odnosa između bračnih drugova jer se tako rješavaju problemu povezani s razvodom, a ljutnja i frustracije počinju blijedjeti. Plan zajedničke roditeljske skrbi trebao bi sadržavati pojedinosti o pravima i dužnostima svakoga od roditelja te ne bi smio ostavljati prostora za nejasnoće u komunikaciji. Ako se roditelji mogu dogovoriti o tome kako će se zajednički skrbiti o svojem djetetu, to može osjetno smanjiti stres i napetost nakon razvoda.

Nakon razvoda malo fleksibilnosti u određivanju rasporeda susreta i druženje može uvelike pridonijeti stvaranju i održavanju mirnog i uljudnog odnosa između roditelja. Roditelji koji dobrobit svoje djece stavljaju iznad svega ostalog često će pronaći način suradnje u njihovu podizanju. U takvim se slučajevima kontakti djeteta s roditeljem s kojim ne živi ostvaruju prema rasporedu susreta i druženja što ga određuju roditelji, a potvrđuje sud.

B. Izmjena odluke o skrbi o djetetu

Članak 1513. grčkoga Građanskog zakonika. *U slučaju razvoda ili poništenja braka, a ako su oba roditelja živa, izvršavanje roditeljske skrbi uređuje sud.*

Ako postoje pitanja koja se ne mogu razriješiti komunikacijom između partnera, odnosno ako jedan od roditelja odbija svaku komunikaciju, roditelji se mogu obratiti sudu za razvode i zatražiti izmjenu odluke o skrbi o djetetu i kontaktima djeteta s roditeljem s kojim ne živi. U tom slučaju sud za razvode odredit će raspored susreta i druženja za roditelja s kojim dijete ne živi. Kad se donese odluka o skrbi o djetetu, roditelju s kojim dijete ne živi obično se priznaje široko pravo na susrete i druženje na temelju rasporeda susreta i druženja što ga odobrava sud za razvode. Raspored susreta i druženja može se odrediti ili na temelju sporazuma između supružnika ili ga može odrediti sud. Obično se događa da sud odlučuje o pravu na susrete i druženje bez obzira na krivnju stranke.

C. Pravo na susrete i druženje s djetetom

Iako se susreti i druženje obično slobodno odobravaju, njih sud za razvode može i ograničiti ako nisu u najboljem interesu djeteta. U tom se slučaju prilično često događa da, ako roditelj s kojim dijete ne živi prijete da će naškoditi djetetu ili ako ga zlostavlja ili se ponaša neodgovorno, drugi roditelj ima mogućnost od suda zatražiti da roditelju s kojim dijete ne živi ograniči pravo na susrete i druženje, da odredi da sve susrete nadzire treća osoba ili da mu, u krajnjim slučajevima, potpuno uskrati pravo na susrete i druženja. Osim toga, sud može postaviti uvjete za nastavak ostvarivanja prava na susrete i druženje s djetetom, na primjer, od supružnika koji ima problema sa zlouporabom opojnih sredstava može zahtijevati da se podvrgne liječenju ovisnosti o alkoholu ili drogama. Sudovi obično imaju široka diskrecijska prava u određivanju razumnih susreta i druženja.

D. Pravo roditelja s kojim dijete ne živi na susrete i druženje

Članak 1532. *Ako otac ili majka ne izvršavaju obveze koje imaju kao osobe odgovorne za skrb o osobi djeteta ili za upravljanje djetetovom imovinom ili ako zloupo-*

trebljavaju svoju ulogu ili ako nisu u stanju nositi se s tom zadaćom, sud može na zahtjev drugoga roditelja, djetetove bliže rodbine, državnoga odvjetnika ili čak na djetetovu vlastitu inicijativu naložiti poduzimanje svih odgovarajućih mjera.

Ako se roditelj s kojim dijete živi nedolično ponaša tako što odugovlači ili prekida susrete i druženje roditelja s kojim dijete ne živi, roditelj s kojim dijete ne živi može od suda za razvode zatražiti izdavanje naloga kojim će se roditelju s kojim dijete živi naložiti da se pridržava odluke o susretima i druženju, da plati kaznu, troškove i odvjetnički honorar. U krajnjim slučajevima onaj tko krši pravo roditelja na skrb o djetetu i na susrete i druženje s njime može zbog toga završiti u zatvoru.

E. Pravo članova obitelji na susrete i druženje s djetetom

Sudovi mogu i ostalim članovima obitelji priznati pravo na susrete i druženje u skladu sa zakonom. Na primjer, gotovo svaka država danas priznaje neki oblik prava na susrete i druženje bakama i djedovima. Baka i djed, udomitelji ili maćeha i očuh mogu podnijeti zahtjev da im se prizna zakonsko pravo na susrete i druženje s djetetom.

F. Ovrha razumnih susreta i druženja

Budući da je izraz “razuman” subjektivan i moguće ga je različito tumačiti, roditelju s kojim dijete ne živi u slučaju spora o susretima i druženju često je teško uspjeti s tužbom zbog nepoštovanja suda, podignutom protiv roditelja s kojim dijete živi.

Ako raspored susreta i druženja određuje obiteljski sud, za roditelja se može smatrati da ne poštuje sud ako prekrši određene odredbe sudskoga naloga. Međutim, u slučaju naloga kojim se određuju razumni susreti i druženje, nisu definirane obveze koje se mogu prekršiti. Budući da je takve predmete teško riješiti, to je navelo mnoge sudove da izbjegavaju donositi naloge o “razumnim susretima i druženju”, već umjesto toga određuju rasporede s definiranim obvezama.

Razumni susreti i druženje mogu biti idealni za roditelje koji su spremni surađivati i zajednički raditi, ali ako se roditelji dobro ne slažu, roditelj s kojim dijete živi to može zloupotrijebiti. Ako roditelji nisu sposobni zajednički raditi na izradi rasporeda susreta i druženja, taj raspored određuje sud. Uobičajeni raspored susreta i druženja uključuje susrete i druženje svaki drugi vikend, posjete koji uključuju noćenje, nekoliko tjedana tijekom ljeta i za vrijeme određenih blagdana.

3. Osnovna pitanja s kojima se susreće grčki ombudsman

Velik dio podnesenih pritužaba odnosi se na pitanje skrbištva nad maloljetnicima i njihovih kontakata s roditeljem s kojim ne žive. Ombudsman je uočio dvije najveće institucionalne manjkavosti i pritiskom na vladu radi na tome da se one isprave:

A. Pitanje obiteljskih sudova

To su posebni odjeli prvostupanijskih sudova koji se bave pitanjima skrbištva. Institucija je uvedena 1996. godine (Zakon 2447/1996., članak 48.), no nikada nije zaživjela u praksi. Naše je mišljenje da bi obiteljski sud ljude trebao poticati da svoje nesuglasice rješavaju sami. Prvi korak u takvoj instituciji mora biti savjetovanje, a ako se kroz savjetovanje problemi ne uspiju riješiti, tek bi se tada od obiteljskoga suda trebalo zatražiti da donese odluku kojom bi riješio stvar.

B. Pitanje službi obiteljskog posredovanja

Ured grčkoga ombudsmana promiče uvođenje službi obiteljskog posredovanja. Te bi službe pratile provedbu sudskih odluka o skrbištvu i kontaktima djeteta s roditeljem s kojim ne živi.

Ombudsman za djecu smatra da bi te službe pratile provedbu sudskih odluka i da bi mogle podnositi dobro potkrijepljene prijedloge za izmjenu takvih odluka. Time bi se moglo postići sljedeće:

- sigurno i neutralno okruženje u kojemu se može razgovarati o problemima
- nepristranost
- organiziran i konstruktivan proces
- dugotrajni sporazum za budućnost.

C. Što ombudsman radi u takvim slučajevima

Prvo što će grčki ombudsman napraviti je da će uputiti stranke (roditelje) na posredovanje koje vodi viši istražitelj. Na tom posredovanju obje strane imaju priliku razgovarati o svojim razlikama i pokušati postići sporazum. Posredovanje vodi istražitelj koji se brine da svaki sudionik dobije priliku reći što želi. To se događa iza zatvorenih vrata, u prostorijama odjela za dječja prava. Nažalost, za tu aktivnost potrebno je sudjelovanje obaju roditelja. Ako jedan od roditelja odbije surađivati, predložimo da drugi roditelj podnese zahtjev sudu, a ako je dijete zlostavljano, obavještavamo državnoga odvjetnika.

Ono što stalno moramo imati na umu je odredba članka 1511. grčkoga Građanskog zakonika koji predviđa da svaka odluka koju roditelji donesu u ostvarivanju svoje roditeljske skrbi mora imati za cilj promicanje djetetovih interesa.

Tone Dolčič

Zamjenik Zaštitnika ljudskih prava Republike Slovenije

KAKO POJAČATI GLAS DJETETA U SUDSKOM POSTUPKU?

1. Dijete pred sudom – objekt ili subjekt?

Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu djeteta djeci osigurava pravo da se u postupcima pred državnim organima tretiraju kao subjekti, a ne kao objekti. Detaljnija procesna prava djece određena su Europskom konvencijom o realizaciji prava djeteta. Obje se konvencije koriste direktno na temelju članka 8. Ustava Republike Slovenije. Međutim, u praksi se, na žalost, često zaboravljaju. Stoga se postavlja pitanje može li dijete u praksi realizirati svoja prava kao stranka u parničnom postupku.

2. Pravno uređenje

Položaj i prava djeteta u sudskim i drugim pravnim postupcima regulirani su propisima koji formalno omogućuju da dijete izrazi svoje mišljenje i da su njegova prava zaštićena. Međutim, u obiteljskim sporovima interesi djeteta najčešće dolaze u sukob s interesima njegovih roditelja, koji su dužni zastupati njegove interese. U tom slučaju država mora posebno zaštititi dijete i svojim instrumentima utjecati na obiteljske odnose. Centar za socijalnu skrb obično djetetu dodijeli kolizijskog skrbnika, pa zato mora provesti upravni postupak.

Ako taj postupak traje predugo i zbog toga, prema ocjeni suda, nastaju štetne posljedice za jednu ili obje strane u postupku, sud može dodijeliti djetetu i **privremenog zastupnika** koji ispunjava zadatke njegova zakonitog zastupnika sve dok centar ne odredi kolizijskog skrbnika. Sud može djetetu dodijeliti posebnog zastupnika i u drugim slučajevima ako, s obzirom na okolnosti, procijeni da je to potrebno zbog zaštite koristi djeteta.

Većina centara za socijalnu skrb nema odgovarajućih kvalificiranih stručnjaka koji bi bili kolizijski skrbnici, odnosno oni nemaju sredstava da bi opunomoćili odvjetnike koji bi u njihovo ime vodili složene pravne postupke. Zato u praksi dolazi do slučajeva kada centri za socijalnu skrb u pravno složenim primjerima uopće neće odrediti kolizijskog zastupnika.

U obiteljskopравnim postupcima – sporovima o zaštiti, odgoju i preživljavanju djece, o osnovnim kontaktima s djetetom i u sporovima o utvrđivanju i pobijanju očinstva ili majčinstva, djetetu se, čim napuni 15 godina i sposobno je razumjeti značenje i posljedice svojih radnji, prema članku 409. Zakona o parničnom postupku priznaje **puna procesna sposobnost**. Dijete može odlučiti da provodi procesne radnje. Međutim, treba mu priznati poslovnu sposobnost za sklapanje mandatnog ugovora s odvjetnikom. Takvo se dijete kao stranka i sasluša u postupku pred sudom i može reći svoje mišljenje. Smatra se da je dovoljno sazrelo da razumije značenje postupka i posljedice svoje odluke i samo odluči hoće li biti aktivno uključeno u sam postupak ili će zastupanje prepustiti jednom od roditelja.

3. Činjenično stanje prema podacima iz pritužbi ombudsmanu

Mnogobrojne pritužbe upućuju na neodgovarajuću osposobljenost opunomoćenika, centara za socijalnu skrb i suca. Posebno osposobljavanje, koje uključuje samo nekoliko njih, svakako nije dovoljno. Potrebno je upozoriti i na činjenicu da djetetu treba pomoć odmah, a ne tek uz pokretanje postupka.

Ni u jednom slučaju nismo naišli na to da sud intervenira u međusobni dogovor roditelja, koji prema ocjeni suda ne bi osiguravao najveću korist djetetu. Iz toga bismo mogli zaključiti da takvi dogovori uvijek uzimaju u obzir najveću korist djeteta ili da sud automatski preuzima tako utvrđenu činjenicu.

Mišljenje djeteta potrebno je uzimati u obzir cijelo vrijeme trajanja postupka. Iznimno je važno da je prvo mišljenje stečeno brzo i da dijete pri tome prima odgovarajuće informacije na njemu razumljiv način. Na brzinu stečeno mišljenje omogućuje da se cijelo vrijeme prati mijenjanje djetetova mišljenja i da se mogu utvrditi razlozi za eventualno mijenjanje (PAS-sindrom itd.).

Primijetili smo da **djeca često vode razgovore s raznim stručnjacima**, socijalnim radnicima i povremeno i sa sudom u izradbi mišljenja vještaka. Dijete je u pravilu samo djelomično upoznato s podacima u postupku i ne razumije potpuno posljedice koje bi njegovo mišljenje imalo na konačnu odluku. To je i razlog da dijete često osjeća kako njegovo mišljenje nije uzeto u obzir jer teško izražava neka stajališta koja prema njegovu osjećaju nemaju odgovarajuće posljedice na njegov stvarni život. To brzo uzrokuje da dijete više ne želi izraziti svoje mišljenje jer sama činjenica da se mora suočiti s reakcijama onog roditelja kojemu mišljenje djeteta ne odgovara najbolje ima suviše često posljedice.

Nekoliko centara za socijalnu skrb u Sloveniji već ima **sobe za razgovore**. U prostorijama gdje je osigurana udobnost i dobar osjećaj djeteta stručno osposobljena osoba može razgovarati s djetetom, jednim roditeljem ili obama roditeljima. Cijela prostorija ima vi-

deonadzor, a slika se prati u drugoj prostoriji gdje se može smjestiti sudac. Sudac može pomoću tehničkih pomagala svoja pitanja posredovati stručnom radniku u sobu, gdje ih on postavlja djetetu. Sudac može osim odgovora vidjeti i poruke koje dijete posreduje neverbalnom komunikacijom, koja često govori više od riječi. Prema našim podacima sudovi rijetko koriste prednosti takvih soba.

Smatramo da u složenijim slučajevima nije moguće u potpunosti odvojiti interese djeteta od interesa onoga roditelja koji zastupa dijete. Prema našim podacima **sudovi se iznimno rijetko odlučuju za imenovanje posebnih zastupnika** kako je predviđeno člankom 409. stavkom 4. Zakona o parničnom postupku, čak i kada su interesi djeteta i njegova zakonitog zastupnika suprotni, odnosno u onim slučajevima kada je to potrebno zbog zaštite koristi djeteta. Razlog je u nedostatku odgovarajućeg kadra, kao i financijskih sredstava.

U težim slučajevima trebalo bi tražiti rješenja i uključiti stručnjake koji bi mogli stvarno spoznati mišljenje djeteta u određenim pitanjima i prenijeti ga sudu i koji bi mogli i djetetu posredovati sve relevantne informacije, odnosno, u korist djeteta mogli bi provoditi pojedine procesne radnje i sudjelovati s drugim nositeljima punomoći (centri za socijalnu skrb, škole, vrtići, upravne jedinice...). Mislimo da je riječ o specifičnom području gdje se djetetu često ne može koristiti ako sud djetetu odredi branitelja odvjetnika, osim u slučaju da je za takav posao posebno osposobljen.

Sud je po službenoj dužnosti dužan zaštititi korist djeteta. Sud raspolaže pravnim znanjem, kao i odvjetnik, pa bi djetetu više koristilo kada bi njegove interese predstavljala osoba koja raspolaže stručnim znanjem vezanim uz okolnosti koje se očekuju u slučaju kada se životna zajednica djetetovih roditelja raspada. Sadašnji propisi to i omogućuju. Već se dulje zalažemo da se zakonom regulira braniteljstvo djece u postupcima pred državnim organima, pri čemu bi se jasno odredila uloga i zadatak branitelja. Takva osoba (zastupnik, branitelj ili slično) trebala bi osigurati zaštitu prava djeteta u svakom postupku. Očekujemo da će pravna osnova za takvo uređenje biti novi obiteljski zakon ili neki drugi posebni zakon.

4. Projekt branitelj – glas djeteta

Ombudsman već treću godinu vodi pilot-projekt predstavnika Vlade, nevladinih organizacija i Fakulteta za socijalni rad. Ciljevi su sljedeći:

- formiranje modela programa branitelja prava djeteta
- umještenost u zakonodavstvo (po mogućnosti samostalni zakon)
- formiranje protokola postupanja
- formiranje nezavisnog instituta braniteljstva s mrežom baš u takve svrhe posebno osposobljenih branitelja po cijeloj Sloveniji.

Pilot-projekt trebao bi se zaključiti krajem ove godine formiranjem zamisli zakonskih rješenja, pa se predviđa da bi se braniteljstvo počelo izvoditi za svu djecu početkom 2011. godine.

Karakteristike projekta

Temeljni zadatak branitelja je opunomoćenje djeteta, što znači da dijete konačno ima ulogu subjekta u punom značenju riječi (sa svim pravima koja mu pripadaju). Nema ni riječi o tome što je bolje za dijete, već se omogućuje da je dijete obaviješteno o svemu što se tiče njegova života i da o tome može izreći svoje mišljenje. Na taj način on ga štiti od zloporabe i loše prakse. Često smo imali situacije kada su se prihvaćale važne odluke za dijete u mnogobrojnim i dugotrajnim postupcima da bi dijete bilo isključeno kao subjekt prava. Dijete se nije „slušalo“ usprkos tome što je upozoravalo na sebe na razne načine i pokušavalo izreći svoje mišljenje.

Mislimo da braniteljstvo mora biti nezavisna institucija s mrežom osposobljenih branitelja po cijeloj Sloveniji koji će biti dostupni svakom djetetu u nuždi i zastupati samo dijete. Djetetu treba podrška da se njegova prava poštuju i da se njegove želje i pogledi čuju i uzmu u obzir. Zbog toga je potrebno odrediti standarde koji bi pomogli branitelju da radi u korist djeteta, a djetetu (roditeljima i drugima) daju izvještaje o tome kako braniteljstvo radi. Naglašeno je povjerenje koje bi trebalo biti najvažniji dio odnosa između djeteta koje želi pomoć i branitelja. Standardi jasno određuju pravila koga branitelj zastupa, kao i kome je i za koga je odgovoran.

Bitne karakteristike projekta su:

- Branitelj je glas djeteta – djetetova volja, želje i njegovi pogledi osnovno su mjerilo braniteljeva rada. To je glavna vrijednost braniteljstva.
- Pomoć branitelja nudi se samo onoj djeci koja to žele.
- Naglašen je visok stupanj povjerenja – potrebno je osigurati da su djeca i svi oni koji surađuju svjesni što znači povjerenje i povjerljivost podataka. Povjerenje je najvažniji dio odnosa. Samo na taj način dijete ima hrabrosti da se povjeri branitelju kako bi on mogao poduzeti odgovarajuće radnje za rješavanje djetetovih problema. Na taj način branitelj može stupnjevati efikasnost i uspješnost u zaštiti djeteta koje inače možda nikada ne bi potražilo pomoć odraslih. U nekim okolnostima dužnost da zaštiti dijete može nadvladati nad dužnošću zaštite povjerljivih podataka koje branitelj dijeli s djetetom (na primjer, sumnja na spolnu zloporabu).
- Dijete vodi postupak braniteljstva. Branitelj radi s dozvolom djeteta i to tada kada se braniteljevi pogledi – kriteriji ne slažu sa djetetovim u vidu njegova najboljeg interesa. To se može prekršiti samo u iznimnim okolnostima.

- Branitelj ne smije zaključivati o tome koliko je dijete sposobno izraziti svoj pogled – mišljenje. Zadatak branitelja je da otkrije njegove osjećaje i interese. Za to je potrebno puno vremena i napora da uistinu upozna dijete.
- Branitelj osigurava sve relevantne informacije djetetu, podupire ga u njegovu prihvaćanju, pretpostavkama i razumijevanju informacija.
- Branitelj pomaže djetetu predstaviti njegovo mišljenje i želje slobodno i neposredno. Dijete samo određuje kako želi surađivati i komunicirati. Neka će djeca sigurno željeti svoje mišljenje predstaviti sama, a druga bi htjela da branitelj govori u njihovo ime ili oni zajedno s braniteljem.
- Branitelj mora posebnu pažnju pridavati tome da ne stavlja riječi u usta djetetu, već da samo izrazi želje i posreduje mišljenje djeteta. Braniteljstvo bi trebalo potaknuti i druge odrasle na takav pristup.
- Branitelj mora osigurati „otvorenost“ usluga – da su sve informacije o postupku i radnjama dostupne djetetu – da je upoznat s njima i da se redovito provjerava razumije li ih.
- Zadatak institucija koje donose odluke (sud, centar za socijalnu skrb i dr.) je da osiguravaju tumačenje o odlukama koje ga se tiču, a zadatak branitelja je da je informacija zaista izražena na način koji je razumljiv za dijete.
- Branitelj mora imati evidenciju što je sve bilo učinjeno i zašto, a dijete ima pravo na uvid u zapise.
- Dijete se može obratiti branitelju za stručne i druge savjete kada je to potrebno.
- Branitelj pruža pomoć ili savjet brzo kada ga dijete zamoli. On mora provoditi dovoljno vremena s djetetom da može razumjeti njegove poglede, želje i osjećaje. Pravodobnost i efikasnost su bitni faktori u radu branitelja.
- Branitelj mora biti svjestan uloge onih koji imaju zakonsku odgovornost za zaštitu djece i u isto vrijeme osigurati da svi u sustavu zaštite djece razumiju rad i zadatak branitelja, uključujući i njihovu politiku povjerenja.

Posao branitelja je odgovoran i svakako nije lak. Zbog toga se mora stalno osposobljavati i imati mogućnost za podršku i provjeru, što mu svakako pruža suradnja na superviziji u koju mora biti stalno uključen i mora biti spreman prihvatiti prijedloge i kritiku.

Evaluacija projekta

Evaluacija pilot-projekta završit će u lipnju kada će se formirati i osnovna organizacija braniteljstva. Predviđeno je da će se na osnovi zakona formirati i javni zavod s tri zaposlenika. Od 10 do 15 regijskih koordinatora surađivat će na osnovi ugovora. Mreža koordinatora pokrivat će cijelu državu, a prostorije za njihovo izvođenje osigurat će općine. Za sada imamo 40 stručno osposobljenih branitelja, 35 njih je uključeno u poseban program koji izvodi Fakultet za socijalni rad. Obrazovanje obuhvaća 60 sati i dva puta po dva dana vijećanja, a jednom mjesečno svi branitelji održavaju obaveznu superviziju koju izvode stručnjaci s Fakulteta. Od prošle je godine u program braniteljstva uključeno 35 djece. Za njih je većinom postignuto suglasje roditelja koje je iznimno zamijenjeno rješenjem Centra za socijalnu skrb o postavljenju skrbnika, za svaki slučaj posebno.

Koordinatorima pripada mjesečna nagrada od 50 eura, a branitelju 100 eura za pojedini slučaj, što znači najmanje pet neposrednih susreta s djetetom. Osim toga, branitelji imaju pravo na nadoknadu materijalnih troškova u visini od 50 eura za pojedini slučaj.

Sredstva za pilot-projekt osigurana su iz proračuna (70.000 eura prošle godine i 76.000 eura za ovu godinu).

5. Zaključak

Prema našoj ocjeni često se događa da sud ocijeni kako je jedan roditelj primjereniji da mu se povjeri dijete na skrb i odgoj i prema toj osnovi izdaje privremeno rješenje. U daljnjim postupcima, koji mogu trajati više godina, sve češće se štiti takvo stanje, što može biti problematično jer jedan roditelj stvarno nema kontakta s djetetom. Kada dijete živi s jednim od roditelja, onda se razlozi za izostanak kontakata s drugim roditeljem moraju potražiti u prvom roditelju i reagirati bez obzira na utvrđeno. Kako mi vidimo problem, moć ima onaj roditelj kojemu je dijete povjereno na odgoj i skrb. Taj roditelj ima preveliku moć donositi odluke o svim okolnostima u djetetovu životu, čak i ako to nije baš u korist djeteta. **Državna tijela i nositelji javne vlasti takvo stanje održavaju umjesto da ga uklone.**

Branitelj djece mora se pobrinuti da se glas djeteta čuje u svim situacijama koje ga se tiču i stvarno izražavati njegove interese i koristi. Osim odgovarajuće pravne osnove za postupanje svih sudionika pojedinog pravnog postupka, trebaju nam ljudi koji će znati iskoristiti pravne osnove i okrenuti ih u korist djece.

Tamara Lukšić-Orlandić

Zamjenica zaštitnika građana Republike Srbije za prava djeteta

DJECA I KONFLIKTNI RAZVODI – STANJE U SRBIJI IZ PERSPEKTIVE OMBUDSMANA

Ovo izlaganje obrađuje i rasvjetljuje način na koji mjerodavne javne službe – centri za socijalni rad (CSR) – rješavaju pitanje konfliktnih razvoda u koje roditelji uvlače djecu. Naglasak će se posebno staviti na ocjenu odnosa između temeljnih prava i načela najboljeg interesa djeteta, prava djeteta da se uzme u obzir njegovo mišljenje te prava na održavanje osobnih odnosa s roditeljem s kojim dijete ne živi. Posebnu pozornost zaslužuju pitanja koja se odnose na utjecaj odluka na djecu.

Izlaganje se temelji na radu i iskustvima srpskog ombudsmana u rješavanju pritužaba vezanih uz dječja prava. Valja naglasiti da se polovica od ukupnoga broja pritužaba što ih ombudsman primi u vezi s time odnosi na rad centara za socijalni rad, i to konkretno na pitanja povezana s razvodom braka – odlučivanje o privremenoj skrbi o djetetu i pripremanje službene izjave za sud. Posljednju riječ u odlučivanju o skrbi o djetetu ima sud, koji će ponekad odrediti zajedničku skrb o djetetu. Izjava centra za socijalnu skrb presudna je i predstavlja ključni dokument u sudskome postupku. Zbog toga se cijeli taj proces mora voditi vrlo pažljivo. Svi članovi stručnoga tima centra koji rade s djecom i roditeljima (pravnik, psiholog, pedagog, socijalni radnik) trebaju uzeti u obzir u kojoj su mjeri i jedan i drugi roditelj sposobni ispuniti osnovne potrebe djeteta te, što je još važnije, razvojne potrebe djeteta, kao i doznati koje su djetetove želje. Sve pritužbe koje srpski ombudsman primi u vezi s radom centara za socijalni rad odnose se na pitanje konfliktnih razvoda u kojima su vrlo često prisutni elementi manipuliranja djetetom ili djecom pomoću kojega jedan ili oba roditelja nastoje izaći kao “pobjednici” iz partnerskog odnosa. Zadaća je ombudsmana u takvim slučajevima pokrenuti postupak i provesti izravnu ili neizravnu kontrolu zakonitosti i pravilnosti njihova rada.

Izravna kontrola podrazumijeva posjet centru i uvid u svu dokumentaciju određenoga predmeta te razgovor s članovima stručnoga tima. Neizravna kontrola podrazumijeva traženje od ravnatelja centra da odgovori na određena pitanja, nakon čega ombudsman

odlučuje o daljnjim koracima – zatvoriti predmet ako se ne utvrdi propust ili ravnatelju i stručnome timu dati određene preporuke ako se utvrde konkretne pogreške ili propusti.

Često se događa da ombudsman dobije pritužbe od obaju roditelja. U takvim slučajevima manipuliranje djetetom prelazi u otvorenu zloupotrebu ili zlostavljanje djeteta. Jedini lijek i prepreka za daljnje manipuliranje je brzo donošenje sudske odluke, što se nažalost ne događa. Praksa je potpuno drukčija. Brakorazvodni postupci vrlo često traju tri ili više godina. To je razdoblje prepuno sukoba među roditeljima, koji su osobito štetni u slučaju kad roditelji imaju potpuno različite pristupe odgoju djeteta i skrbi o njemu.

Roditelji svoje kompetencije mogu promatrati na potpuno različite načine. Neki se od njih usredotočuju na osnovne potrebe i nemaju velika očekivanja od djeteta, što je posebno pogrešno i nekorisno kad dijete ima određene razvojne teškoće ili teškoće u učenju. Drugi imaju sposobnosti ispuniti razvojne potrebe djeteta i aktivirati sve njegove potencijale. Neki, će, pak, inzistirati na tome da dijete pohađa redovitu školu, ide na terapije i redovito vježba, dok će drugi smatrati da nije korisno dijete izlagati pritisku zbog bojazni da bi to moglo kod njega stvoriti otpor i odbojnost. U takvim, već konfliktnim, situacijama javlja se još jedan sukob, i to između dvaju osnovnih djetetovih prava. S jedne strane dijete ima pravo reći s kime želi živjeti, s majkom ili ocem, i njegova se izjava treba uzeti u obzir s visokom razinom poštovanja. S druge strane, najbolji interes djeteta u prethodno spomenutom slučaju (tj. u slučaju djeteta s razvojnim teškoćama ili teškoćama u učenju) je, nesumnjivo, da pohađa redovitu školu, ide na terapije i vježba, što znači da ima pravo što je moguće više razviti svoje potencijale.

U jednome je slučaju ombudsman primio majku koja je zagovarala strogo ponašanje i ograničavala djetetove kontakte s ocem, uz obrazloženje da njegovi stavovi glede roditeljskih obveza obeshrabruju dijete u ostvarenju bilo čega što prelazi njegove najosnovnije potrebe. Nažalost, u takvoj situaciji najbolji interes djeteta dolazi u sukob s njegovim pravom na održavanje osobnih odnosa s ocem.

Centar za socijalnu skrb često ima tešku i ozbiljnu zadaću odmjeriti koje od tih prava ima veću težinu. I sam ombudsman ima sličnu zadaću, to jest, provesti pažljivu kontrolu i utvrditi jesu li tijekom postupka pred centrom uzete u obzir sve činjenice.

Ombudsman je često u prilici zaključiti da je eskalacija sukoba između bivših partnera posljedica njihove nefleksibilnosti da svoje odgojne pristupe približe za dobrobit najboljih interesa djeteta. Svjesni smo da nema djelotvornog mehanizma koji bi u kratkome roku riješio status djeteta, a roditelje prisilio na suradnju, osim mjere korektivnog nadzora koja može dovesti do oduzimanja roditeljskog prava, što bi trebala biti krajnja mjera.

Duljina postupka pridonosi eskalaciji sukoba između roditelja, koji se zatim prenosi na djecu. Djeca neizbježno postaju sekundarni sudionici ili čak žrtve postojećega sukoba. To dovodi do toga da se iskaz ili mišljenje djeteta (o tome s kime želi živjeti) s vremenom mijenja i prilagođava novim okolnostima i stavovima roditelja s kojim dijete privremeno živi te očekivanjima ili njegovim trenutačnim potrebama i željama. To dovodi i do gubitka autentičnog iskaza djeteta koje, u takvim okolnostima, počinje iznositi sadržaj koji mu jedan ili oba roditelja često ponavljaju.

U takvim je slučajevima dijete stavljeno u situaciju koja je štetna za njegov razvoj. Roditelji imaju mogućnost obratiti se savjetovalištu za roditelje, ali nitko ih na to ne može prisiliti. Roditelji koji prolaze kroz konfliktni razvod rijetko odlaze u savjetovališta.

Uz konfliktne razvode nerijetko se javlja i nasilje u kojemu su žrtve bivša supruga i djeca. Slučajevi su složeniji kada jedan od partnera boluje od duševne bolesti. U takvim su slučajevima žrtve i članovi stručnoga tima centra, a policija nema odgovarajući odgovor. Kao posljedica toga stručnjaci centra boje se za vlastiti život i živote članova svojih obitelji. Jasno je da čak ni djeca nisu odgovarajuće zaštićena. Ako se javi potreba za takvom intervencijom, ombudsman intervenira prema svim sudionicima u lancu: centru, policiji, zdravstvenim ili obrazovnim ustanovama. Konkretno preporuke šalju se svakome od sudionika u tom procesu.

Gdje je izlaz – ili koje su to točke koje ombudsman kontrolira?

Brz sudski postupak. Do donošenja pravomoćne sudske odluke centar ima priliku planirati aktivnosti s ciljem zaštite djeteta u tijeku postupka razvoda braka. Kad roditelji nisu u velikom sukobu, posredovanje bi, kao već razvijen model, moglo imati presudnu ulogu. U takvim bi slučajevima bilo moguće dobiti autentično mišljenje djeteta. Uz to bi bilo moguće zaštititi najbolje interese djeteta i primijeniti najprimjereniji model održavanja veza između djeteta i roditelja s kojim dijete ne živi.

Učinkovit ovršni postupak spriječio bi roditelje u namjeri nepoštovanja sudske odluke. Često se javljaju problemi kad je potrebno izvršiti sudsku odluku o oduzimanju djeteta roditelju koji je lišen roditeljskog prava, a nije spreman predati dijete drugom roditelju s kojim bi dijete trebalo nastaviti živjeti. Druga situacija koja se često događa je kad roditelj s kojim dijete živi sprječava drugog roditelja redovito viđati dijete i održavati kontakte s njime.

Ombudsman tada predlaže “konferenciju o predmetu” na kojoj se okupljaju sve zainteresirane stranke: timovi centra, zdravstvena ustanova (ako jedan od roditelja ima dijagnozu, odnosno ako dijete ima zdravstvene poteškoće), predstavnici škole i policija. Oni raspravljaju o problemu dok se ne pronađe rješenje. Ombudsman ponekad ima ulogu koordinatora, a ponekad uopće ne sudjeluje, već čeka konačni rezultat.

Ako se primijene na početku postupka razvoda braka, **odgovarajuće mjere i socijalne usluge** mogle bi imati važnu ulogu u sprječavanju sukoba između roditelja i smanjenju razine sukoba kad se pojavi te u pokušajima da se pronađe kompromisni oblik suradnje između roditelja koji će biti u interesu djeteta. Nažalost, iskustvo nam pokazuje da nema učinkovitih mehanizama koji bi roditelje mogli prisiliti na suradnju. Oduzimanje roditeljskih prava snažan je oblik pritiska na roditelja koji pravi probleme. Iako učinkovita, ta mjera često nije u najboljem interesu djeteta.

Možemo zaključiti da se u slučaju konfliktnih razvoda, uz prethodno spomenuta tri prava (dva od njih su temeljna načela iz područja dječjih prava), često dovode u pitanje još dva načela iz Konvencije o pravima djeteta: pravo na život i razvoj te pravo na zaštitu od diskriminacije. Sa žaljenjem možemo reći da država i njezina tijela nisu u stanju "parirati" roditeljima koji svoje nerazriješene partnerske odnose pokušavaju riješiti manipulirajući djecom i njihovim osjećajima, što bi moglo ugroziti emocionalni, socijalni i kognitivni razvoj djeteta.

Međutim, Obiteljski zakon koji je na snazi propisuje da roditeljsko pravo pripada i majci i ocu, da su roditelji ravnopravni u ostvarivanju roditeljskih prava te da je zabranjeno zloupotrebjavati roditeljsko pravo. Obiteljskim je zakonom jasno utvrđeno da roditeljsko pravo proizlazi iz roditeljskih obveza. Predmeti koje je procesuirao ombudsman pokazuju da su roditelji skloni svoja prava (koja proizlaze iz roditeljske obveze da se skrbe o djetetu) stavljati ispred prava djeteta, djetetova mišljenja, pa čak i ispred djetetova najboljeg interesa.

Zanimljivo je podsjetiti na to da se prva odluka Europskoga suda za ljudska prava protiv Srbije (*V. A. M. protiv Srbije*) odnosi na povredu prava na obiteljski život. Otac je osam godina sprječavao majku da viđa dijete jer je majka bila HIV-pozitivna, a djetetu je rekao da mu je majka umrla. Europski sud za ljudska prava odlučio je da majka ima pravo uspostaviti odnos s djetetom. Osim toga, nakon odluke Europskoga suda za ljudska prava otac se obratio ombudsmanu da mu pomogne ne poštovati odluku Suda!

Jedna od posljednjih odluka Europskoga suda za ljudska prava protiv Srbije (*Felbab protiv Srbije*) odnosi se, među ostalim, na povredu tog istoga prava. U tom je predmetu odlučeno da je potrebno uspostaviti zajedničko skrbništvo obaju roditelja. Neki se pravници boje da bi takva odluka Suda mogla navesti centre za socijalnu skrb, a zatim i sudove u Srbiji, da često odlučuju na takav način, čak i ako to nije u najboljem interesu djeteta. Mislimo da nema bojazni od takvoga razvoja događaja. Međutim, ako se to i dogodi, a jedan od roditelja ne bude zadovoljan ishodom, on će tu odluku moći pobijati pred ombudsmanom, ako se pritužba odnosi na rad centra za socijalnu skrb, te pred višim sudom ili čak pred Europskim sudom za ljudska prava, ako nacionalni sudovi nisu odlučili u najboljem interesu djeteta.

Nada Grahovac

Ombudsman za djecu Republike Srpske

DJECA I KONFLIKTNI RAZVODI

Konvencija UN-a o pravima djeteta zahtijeva i obvezuje na potpuno nov pristup djeci. U Konvenciji su djeca prvi put predstavljena kao posebni subjekti međunarodnoga prava i zaštite. Na taj se način djeca prihvaćaju kao ljudska bića koja, među ostalim pravima, imaju pravo i izraziti mišljenje i sudjelovati u svim postupcima koji ih se tiču. Ove je godine 20. rođendan Konvencije, a mi djecu još promatramo kao one kojima je potrebna zaštita. Stoga je načelo iz Konvencije prema kojemu djeca imaju pravo na određena prava još teško prihvatiti. A načelo na koje nas Konvencija sve obvezuje polazi upravo od djetetovih prava, pri čemu pravo djeteta podrazumijeva obvezu odrasle osobe da to pravo i ispuni.

Obitelj je, prema mišljenju stručnjaka, prva prirodna škola očovječenja mlade osobe. To je mjesto gdje dijete uspostavlja prve kontakte, susreće se s drugim i drukčijim ljudima te razvija navike ponašanja. Kad su ti odnosi toliko poremećeni da se roditelji razvode, dijete ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć države. Ono ima pravo na susrete i druženje s obama roditeljima (članak 9. Konvencije), ima pravo znati, u skladu sa svojom dobi, razloge koji su doveli do razvoda te ima pravo izraziti svoje mišljenje.

Budući da je riječ o veoma složenom postupku, a nažalost i prilično učestalom, veoma je važno da zakoni i podzakonski propisi prepoznaju svu težinu toga problema i na primjeren ga način normiraju, ali i da stalno rade na obrazovanju i izobrazbi stručnjaka koji su izravno uključeni u brakorazvodne postupke. Kao prvo, stručni timovi centara za socijalni rad trebali bi biti sastavljeni od najboljih stručnjaka koji će u takvom postupku znati prepoznati ne samo zlostavljanje djeteta, već i manipuliranje djetetom kojemu roditelji veoma često pribjegavaju nakon rastave. Ako je roditeljsko pravo skupina pravnih normi kojima se utvrđuje odnos između roditelja i djece, kao i odnos između ostalih bliških srodnika, tada bi zakon koji uređuje obiteljske odnose trebao priznati prava i obveze svih, uključujući i roditelje i djecu.

Republika Srpska 2002. godine donijela je Obiteljski zakon kojim, nažalost, nije uspostavljen sustav usklađen sa suvremenim europskim zakonodavstvom i praksom. To se

odnosi na prava djeteta propisana Konvencijom. Naime, postojećim zakonom prava djeteta u obitelji nisu normativno uređena kao neovisna i odvojena prava, niti obveze roditelja proizlaze iz tih prava. Zakon je koncipiran na način da roditelji imaju obveze, ali se njime istodobno ne utvrđuju prava djeteta iz kojih se obveze roditelja izvode. To se, naravno, odražava na čitav postupak, uključujući i obraćanje sudu kad je riječ o obiteljskim odnosima.

Na primjer, članak 81., točka 4. Zakona predviđa da “roditelj s kojim dijete ne živi ima pravo i obvezu održavati osobni odnos sa svojim djetetom...”. U Zakonu se ne navodi da isto takvo pravo ima i dijete, iako članak 9. Konvencije jasno propisuje da dijete ima pravo održavati kontakt s obama roditeljima ako je odvojeno od jednoga od njih ili čak od oboje.

Djetetovo pravo na izražavanje vlastitoga mišljenja, kao i pravo postupanja u najboljem interesu djeteta, temeljna su načela Konvencije koja obvezuju sve stranke u postupku razvoda braka. Prema članku 12. Konvencije djetetovo pravo na izražavanje vlastitoga mišljenja, koje Zakon nije na odgovarajući način prepoznao, podrazumijeva njegovo pravo da aktivno sudjeluje u rješavanju svih pitanja koja imaju utjecaj na njegov život, među ostalim i da bude saslušano u svakom postupku koji se na njega odnosi. To pravo, koje je jedno od temeljnih načela Konvencije, podrazumijeva obvezu da se djetetu osigura i omogući izražavanje vlastitoga mišljenja te da ga se u tome ohrabri. Ako dijete nije spremno ili ako nije zainteresirano, i to bi se trebalo smatrati izražavanjem mišljenja. Mišljenje koje dijete ima pravo slobodno izraziti treba prihvatiti u skladu s njegovom dobi i sposobnošću davanja mišljenja. Konvencija ne postavlja nikakva ograničenja u pogledu djetetove dobi, zdravlja ili nečeg sličnog. Konvencija jednostavno utvrđuje prava koja bi trebala biti na raspolaganju djeci.

U svim situacijama kad roditelji nisu suglasni s kime će od njih dijete živjeti nakon razvoda braka ključnu ulogu imaju centri za socijalni rad. Naime, prema postojećem zakonskom rješenju odluku o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti donosi nadležni sud na prijedlog centra za socijalni rad. Iskustva na terenu pokazuju da se sudske odluke u velikom postotku temelje na mišljenju centra za socijalni rad. U isto vrijeme ti centri susreću se s problemom da dječja prava nisu zakonski regulirana; nedostaje im osoblja i educiranih stručnjaka različitih profila koji bi snosili odgovornost za postupanje u takvim situacijama. Onda se u praksi često događa da roditelji koji su u sukobu, te bake i djedovi, obilaze razne institucije tražeći svoja prava, dokazujući da su oni najbolji izbor za dijete, a istodobno se nitko ne sjeti spomenuti najbolji interes tog djeteta, koji se jednostavno ostavlja

po strani. U takvim situacijama dijete se obično shvaća kao objekt, a ne kao subjekt u postupku. Dijete čeka da drugi odluče o nečemu što je uistinu važno za njega.

Iako centri za socijalni rad opravdavaju svoje radnje najboljim interesima djeteta, to je teško prihvatiti zbog jednostavnog razloga što najbolji interes djeteta nije moguće ostvariti u situaciji kada dijete nije subjekt u postupku i kada mu nije omogućeno izraziti svoje mišljenje i reći kako se osjeća. Djetetu se mora omogućiti da izrazi mišljenje u svakome postupku u koji je uključeno, što u biti znači da u postupku razvoda braka dijete mora imati mogućnost razumjeti postupak koji je u tijeku i doznati koja prava ima u tome postupku, s time da u isto vrijeme mora shvatiti i da odluka koja će se donijeti nije njegova briga niti odgovornost.

Postupak je veoma zahtjevan i osjetljiv. On zahtijeva timski rad stručnjaka različitih profila koji poznaju psihologiju djeteta, obiteljske probleme, zakonodavni okvir i Konvenciju o pravima djeteta. Svaka se odluka mora temeljiti na mišljenju djeteta i ocjeni stručnjaka, a za sve koji su uključeni u postupak prioritet treba biti najbolji interes djeteta.

Prioritet ombudsmana za djecu Republike Srpske je donošenje izmjena i dopuna Zakona o obiteljskim odnosima kojima bi se jasno definirala prava djeteta unutar obitelji. Tada će djeca biti subjekti u obiteljskim odnosima, što oni zapravo i jesu, omogućit će se ostvarenje prava djeteta zajamčenih Konvencijom, pridonijet će se kvaliteti rada centara za socijalni rad i donosit će se sudske odluke koje su u najboljem interesu djeteta.

Gordana Filipović

Davorka Osmak-Franjić

Savjetnice pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske

MANIPULACIJA DJECOM TIJEKOM RAZVODA BRAKA ILI PREKIDA IZVANBRAČNE ZAJEDNICE RODITELJA - IZ PERSPEKTIVE PRAVOBRANITELJICE ZA DJECU

Razvod braka za obitelj u kojoj se događa stresno je iskustvo, koje kod većine djece i roditelja koji su suočeni sa zahtjevima za prilagodbu novonastalim uvjetima života izaziva intenzivne emocionalne reakcije. Neki roditelji, unatoč vlastitim emocionalnim reakcijama tijekom razvoda, imaju kapaciteta i nalaze načina djetetu pružiti potrebnu podršku. Nažalost, neki od njih se i sami teško suočavaju s činjenicom razvoda braka, ne preuzimaju odgovornost za odnos s djetetom i bivšim partnerom, čime razvod braka za djecu postaje još teže i zahtjevnije iskustvo. U takvim situacijama dijete i njegove potrebe, kao i emocionalne reakcije na roditeljski sukob i razvod braka, ostaju neprepoznate, a dijete uskraćeno za potrebnu podršku.

Djecu dodatno opterećuje uključivanje drugih odraslih članova obitelji u bračni sukob (najčešće baka i djedova djece, braće i sestara roditelja – osoba na čiju podršku dijete može računati u nekim drugim stresnim životnim situacijama) pa postoji rizik da dijete u takvim obiteljima ostane posve samo i nevidljivo. U takvim je situacijama osobito važno (kada je to već izostalo u obitelji) da djetetovo emocionalno stanje i njegove potrebe budu prepoznate od strane stručnjaka s kojima dolazi u toj fazi života u kontakt – psihologa i socijalnog radnika u centru za socijalnu skrb, odgajatelja i stručnih suradnika u predškolskoj ustanovi ili učitelja, profesora i stručnih suradnika u školi. Oni djetetu mogu postati izvor podrške, a istodobno i korektiv roditeljskih reakcija te preuzeti odgovornost za savjetovanje i rad s roditeljima kako bi oni počeli bolje sagledavati potrebe djeteta i ponašati se odgovorno u roditeljskoj ulozi, bez obzira na vlastite snažne čuvstvene reakcije na razvod braka.

U svakodnevnom radu, u Uredu pravobraniteljice za djecu, u slučajevima razvoda braka u kojima je prisutna visoka razina sukoba između partnera svjedoci smo kršenja prava djece na kontinuirani razvoj odnosa s obama roditeljima nakon razvoda braka, prekida izvanbračne zajednice ili prekida zajednice života roditelja, iako je procijenjeno da su susreti i druženja u interesu djeteta. Valja podsjetiti da je pravo djeteta na susrete s roditeljem s kojim ne živi zajamčeno čl. 9. st. 3. Konvencije o pravima djeteta¹ i propisano čl. 87. st. 3. Obiteljskog zakona RH². Suočeni smo, što nas osobito brine, i s pojavom manipulacije djecom s ciljem otuđenja od drugog roditelja. Pri tome se manipulativni oblici ponašanja mogu uočiti kod roditelja s kojim dijete ostaje živjeti, kao i kod roditelja s kojim se dijete susreće i druži. Riječ je o nizu ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja koji djetetu šalju negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključivanja iz života djeteta i otuđivanju djeteta od roditelja, iako za to ne postoji razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta.

Kod roditelja s kojim dijete živi manipulacija se manifestira kroz otežavanje ili onemogućavanje kvalitetnog ostvarenja prava djeteta na susrete i druženja, time i razvijanje odnosa s drugim roditeljem pod različitim, neutemeljenim izgovorima i utjecajima. Takvo ponašanje roditelja, ako izostane pravodobna intervencija stručnjaka, rezultira ponašanjem djeteta koje se očituje u nevoljkosti i odbijanju susreta s roditeljem s kojim ne živi, pri čemu su reakcije djeteta posljedica izloženosti negativnim porukama i kvalifikacijama roditelja s kojim dijete živi o roditelju s kojim ne živi.

U praksi se susrećemo i s manipulacijom od strane roditelja s kojim dijete ne živi, a koji vrijeme određeno za susrete i druženje s djetetom koristi za slanje negativnih poruka djetetu o drugom roditelju, komentira u negativnom kontekstu odgojne zahtjeve koje roditelj postavlja pred dijete, želi prikupiti što više informacija o kretanju i načinu života bivšeg partnera, uz negativističke komentare, čime dijete stavlja u izrazito nepovoljan i zahtjevan položaj, zlorabljuje svoje pravo na susrete s djetetom i tako pridonosi pojavi otpora djeteta u odnosu na roditelja s kojim živi. Kao jedan od najdrastičnijih oblika manipulacije djecom bilježimo neutemeljene prijave zanemarivanja i zlostavljanja djeteta, koje su usmjerene protiv drugog roditelja.

¹ Službeni list, Međunarodni ugovori, broj 15/1990.; Narodne novine, Međunarodni ugovori, broj 12/1993.

² Narodne novine, broj 116/03, 17/04, 136/04 i 107/07.

Neki od motiva, prema Warshak (2008.), za ocrnjivanje drugog roditelja su:

- slaba razgraničenja (neuspješno razaznavanje razlika između roditeljevih razmišljanja i osjećaja i djetetovih potreba)
- želja za osvetom bivšem partneru
- narcizam roditelja koji ocrnjuje (roditelj ima pobudu da veliča vlastitu važnost, dok istodobno umanjuje vrijednost drugog roditelja)
- krivnja (pokušaj da se, ocrnjivanjem drugog roditelja, skrene pozornost s vlastitih roditeljskih neuspjeha)
- nesigurnost (strah da će djeca više voljeti drugog roditelja)
- želja da se ispuše vlastita srdžba na bivšeg partnera i od prijatelja dobije potvrda za svoje osjećaje, bez poduzimanja koraka da se djeca zaštite od izlaganja kritiziranju drugog roditelja
- nevoljkost da se prihvati kraj bračnog odnosa
- paranoja (neutemeljeno vjerovanje da drugi roditelj potiče otuđenje)
- povijest slabog odnosa ili odsutnost odnosa s najmanje jednim roditeljem
- neprijateljstvo prema djeci (pretjerani naponi da se zaštite djeca skrivaju duboko usađeno neprijateljstvo prema djeci)
- uključenost u parnicu oko prava s kim će dijete živjeti
- novi brak jednoga ili obaju bivših partnera.

Još bismo mogli dodati da neki motivi mogu biti vezani uz materijalne interese i poteškoće u rješavanju imovinskopravnih pitanja bivših partnera.

Razlozi prijemčivosti djeteta za manipulativne poruke roditelja leže u osjećaju lojalnosti prema roditelju, potrebi djeteta za suradnjom s roditeljem na kojeg je orijentirano i o kojem je egzistencijalno ovisno te se ponaša u skladu s očekivanjem tog roditelja. Veoma često roditelj koji manipulira djeluje dominantno i moćnije u roditeljskom paru, što dijete prepoznaje i priklanja mu se u strahu od odbacivanja.

Iskustva dobre prakse i poteškoće na koje nailaze stručnjaci u centrima za socijalnu skrb

Potaknuti sadržajem i brojem prijava vezanih uz položaj djece u postupcima razvoda braka ili prekida izvanbračne zajednice roditelja, Ured pravobraniteljice za djecu zatražio je od svih centara za socijalnu skrb u Republici Hrvatskoj podatke o manipulaciji pravima djeteta tijekom razvoda braka ili prekida izvanbračne zajednice za 2007. i 2008. godinu. Podaci dobiveni primjenom kratkog upitnika prikazani su u Tablici 1.

Tablica 1

	2007.	2008.
BROJ CZSS	80	85
BROJ INTERVENCIJA	1837	2888
BROJ DJECE	2368	3909
MANIPULACIJA	565 (30,75%)	873 (30,23%)

Kao što je iz podataka u Tablici 1. vidljivo, u obje godine za koje su traženi podaci stručni timovi centara za socijalnu skrb procijenili su da je od provedenog broja intervencija u 30 % slučajeva riječ o manipulaciji djetetovim pravom na susrete i druženje koje rezultira onemogućavanjem ostvarenja prava djeteta na kontinuirani razvoj komunikacije i odnosa s obama roditeljima nakon prekida njihove zajednice života.

Stručni radnici timova obiteljskopravne zaštite centara za socijalnu skrb, koji su se odazvali našem ispitivanju, kao primjere dobre prakse u prevenciji pojave nepoštovanja djetetova prava na nastavak komunikacije s obama roditeljima nakon prekida braka ili izvanbračne zajednice navode potrebu pravodobne intervencije, uz ulaganje dodatnog stručnog napora u posredovanju između roditelja. Nadalje, iznimno važnim ističu savjetodavni rad s roditeljima, uz rad na osvještavanju potrebe djeteta za redovitim kontaktom s majkom i ocem (koji mogu biti upućeni u savjetovalište ili školu za roditelje na temelju usmene preporuke, upozorenja ili određivanjem nadzora nad izvršavanjem roditeljske skrbi). U praksi, stručnjaci smatraju korisnim organizaciju povremenih, od strane članova stručnog tima opserviranih susreta i druženja, u tijeku kojih mogu biti identificirani uzroci poteškoća te uočeni elementi manipulativnih ponašanja, kojih roditelji mogu biti i nesvjesni. Od osobite je važnosti, kako iz povratnih informacija stručnih radnika centara za socijalni rad proizlazi, u komunikaciji i radu s roditeljima isticati roditeljsku odgovornost za razvoj djeteta i položaj koji dijete ima u aktualnoj obiteljskoj situaciji razvoda braka.

Poteškoće na koje stručni radnici centara za socijalnu skrb nailaze u zaštiti djece u ovom području djelovanja odnose se na dugotrajnost sudskih postupaka i potrebu bolje kadrovske ekipiranosti centara. Opetovano upozoravaju na nedostatak edukacije i supervizije stručnjaka, neprimjerene uvjete rada, nedostatak ili dislociranost suradnih stručnih službi u koje roditelji s djecom mogu biti upućeni u tretman. Ističu i problem nedostatka primjerena prostora za realizaciju susreta i druženja djeteta s roditeljem s kojim dijete ne živi pod stručnim nadzorom. Kao poseban problem uočena je nespremnost roditelja za

preuzimanje osobne odgovornosti za nastalu obiteljsku situaciju, kao i odgovornosti za položaj i reakcije djeteta, koje je nerijetko u tim situacijama rastrgano između roditelja te opterećeno njihovim sukobom. Naime, roditelji su, unatoč stresnoj i teškoj situaciji u kojoj se nalaze i vlastitom bolnom proživljavanju razvoda, odgovorni za dijete i djetetu trebaju pružiti potrebnu podršku te djetetove potrebe i interese staviti u prvi plan.

Aktivnosti i inicijative Ureda pravobraniteljice za djecu

Želeći pridonijeti uspješnijem ostvarivanju prava djece suočene s prekidom obiteljske zajednice tako da prikupi primjere dobre prakse i čuje konkretne poteškoće u radu te da osigura ujednačenu i žurnu primjenu odredaba Obiteljskog zakona, vezano uz poduzimanje mjera obiteljskopravne zaštite, Ured pravobraniteljice za djecu je u tijeku 2008. i 2009. godine organizirao stručne rasprave u Osijeku, Zagrebu, Rijeci i Splitu. Na te stručne rasprave pozvani su stručnjaci koji su uključeni u rad s roditeljima i djecom i/ili sudjeluju u postupcima vezanim uz prekid zajednice života roditeljskog para. S istim ciljem organizirana je i Godišnja konferencija pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe “Djeca i konfliktni razvodi. Pristup djece domaćem, međunarodnom i europskom pravosuđu”.

Na temelju zaključaka tih rasprava i drugih nama dostupnih podataka o položaju djece suočene s prekidom zajednice života roditelja formulirane su preporuke mjerodavnim tijelima za poboljšanje položaja djece koja su suočena s razvodom braka roditelja ili prekidom bračne ili izvanbračne zajednice. Preporuke su upućene Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi, Ministarstvu pravosuđa i Pravosudnoj akademiji.

Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi upućena je preporuka o potrebi osnaživanja centara za socijalnu skrb u provođenju obiteljskopravne zaštite djece. Preporučeno je osiguranje dovoljnog broja stručnih djelatnika u centrima za socijalnu skrb, uz njihovu kontinuiranu edukaciju i superviziju; osiguranje stručne podrške i praćenja vanjskih suradnika – voditelja mjere nadzora nad izvršavanjem roditeljske skrbi, uz razvijanje mreže stručnjaka motiviranih i educiranih za provođenje nadzora te povećanje naknade za njihov rad. Također je preporučeno razvijanje suradnje centara za socijalnu skrb s obiteljskim centrima koji obiteljima mogu pružiti potrebnu savjetodavnu pomoć te osiguranje pretpostavki za angažman odvjetnika kao posebnog skrbnika djece, što bi moglo pridonijeti osiguranju kvalitetnije zaštite interesa djece.

Ministarstvu pravosuđa upućena je preporuka o osnivanju stručne službe u sudskim odjelima za obiteljskopravnu zaštitu djece koja bi bila izvor pomoći i podrške sucima i

djeci – sudionicima postupka. Naglašena je potreba osiguravanja prostornih uvjeta prilagođenih boravku djece na sudu u slučajevima u kojima se procijeni potrebnim pozvati ih na sud, kao i potreba kreiranja podržavajućeg okruženja, uz osiguranje osobe koja će djetetu biti podrška u tijeku razgovora.

Pravosudnoj akademiji preporučena je edukacija sudaca koji rade na predmetima obiteljskopravne problematike u cilju njihove senzibilizacije i stjecanja potrebnih znanja iz područja koja se odnose na psihosocijalne aspekte razvoda braka i osobitosti dječjih reakcija u stresnoj situaciji prekida zajednice roditelja.

S obzirom na uočeni problem nepostojanja dostatnih kadrovskih i prostornih uvjeta pri centrima za socijalnu skrb u slučajevima u kojima je na temelju presude određeno da se susreti i druženja djece i roditelja održavaju izvan kuće, odnosno stana roditelja, istodobno smo uputili preporuku Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi i Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. U preporuci je istaknuta potreba zajedničkog djelovanja navedenih ministarstava, centra za socijalnu skrb, obiteljskog centra i lokalne zajednice u poduzimanju mjera za osiguravanje prostora u kojima bi se, izvan obitelji, mogli održavati susreti i druženja roditelja i djece, u onim situacijama kada ih je radi zaštite interesa djeteta potrebno organizirati u kontroliranim uvjetima.

Ured pravobraniteljice za djecu je, uz prethodno spomenute preporuke, Ministarstvu pravosuđa RH i Vrhovnome sudu RH 2006. godine uputio i dalje aktualnu preporuku o potrebi uvođenja službe dežurstva sudova i žurno rješavanje predmeta obiteljskopravne problematike. Također je Ministarstvu pravosuđa u postupku izmjene Zakona o sudovima predloženo da se kao specijalizirani sudovi osnuju posebni obiteljski sudovi jer je zbog izrazite složenosti, osjetljivosti i specifičnosti obiteljskopravne problematike nužna žurna, pravodobna i kvalitetna zaštita djece, što u sadašnjoj sudskoj organizaciji, zbog opsega posla, broja predmeta i nedovoljne specijalizacije sudaca, nažalost, nije slučaj. Ministarstvu obitelji upućen je i prijedlog za izmjenu Obiteljskog zakona jer sadašnja zakonska rješenja zbog njihove nepreciznosti ili nedorečenosti ostavljaju prostor za mnogobrojne manipulacije. Tom prilikom je, među ostalim, predloženo da se u zakonskom tekstu sud obveže da privremenom odlukom koja bi vrijedila do završetka sudskog postupka uredi sporna pitanja o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti i susretima i druženjima s drugim roditeljima.

U rujnu 2009. godine pravobraniteljica za djecu u svojem je prijedlogu i mišljenju na Konačni prijedlog Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji Vladi RH istaknula potrebu tretiranja onemogućavanja djeteta u ostvarivanju njegova prava na susrete i druženje s članovima

obitelji, prema odluci mjerodavnog tijela, oblikom psihičkog nasilja i, kao takvog, njegovo uvrštavanje u odredbe Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji. Naime, mišljenje je Ureda da postupke roditelja koji dijete sustavno onemogućuje u realizaciji susreta i druženja s roditeljem s kojim ne živi treba primjereno sankcionirati te i na taj način potaknuti na prepoznavanje potreba djeteta. Taj prijedlog temelji se, prije svega, na iskustvima iz prakse, koja pokazuju da sadašnja zakonska rješenja ne štite djecu dovoljno od ovog oblika emocionalnog nasilja. Nažalost, taj prijedlog nije prihvaćen.

Ured pravobraniteljice za djecu i dalje sustavno prati položaj djece u postupcima vezanim uz razvod braka roditelja ili prekid njihove izvanbračne zajednice. U planu nam je daljnje praćenje poteškoća, dobrih primjera i iskustava iz prakse te iniciranje stručnih rasprava i poticanje stručnjaka na pronalaženje načina za učinkovitije reagiranje u slučajevima kršenja prava djeteta na kontinuirani i nesmetani razvoj odnosa s obama roditeljima u situacijama prekida zajednice života, u slučajevima u kojima je procijenjeno da su susreti i druženja s drugim roditeljem u interesu djeteta, ali i sustavan rad na poboljšanju zakonske regulacije kojom se uređuje ova problematika.

Literatura

- Filipović, G. i Osmak-Franjić, D. (2008.): Dijete u središtu roditeljskog sukoba, *Zrno-časopis za obitelj, vrtić i školu*, broj 82 (108), 9-11, Zagreb
- Osmak-Franjić, D. (2009.): Zaštita djece od manipulacije tijekom razvoda, *Zrno-časopis za obitelj, vrtić i školu*, broj 87 (113), 21-23, Zagreb
- Osmak-Franjić, D. (2009.): *Djeca i konfliktni razvodi: Manipulacija djecom tijekom razvoda braka*, Knjiga sažetaka II Kongresa primijenjene psihologije, Usmena izlaganja, Opatija
- Warshak, R. A. (2008.): *Otrov razvoda: Zaštita veze između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*, Algoritam, Zagreb
- *Izvješće o radu pravobranitelja za djecu za 2007. godinu*, www.dijete.hr
- *Izvješće o radu pravobranitelja za djecu za 2008. godinu*, www.dijete.hr

Aktivnosti CRONSEE-a

POTPISIVANJE MEMORANDUMA O SUGLASNOSTI

U Dubrovniku se na Godišnjoj konferenciji Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe, održanoj 19. i 20. svibnja 2009., okupilo osamdesetak sudionika iz 20 europskih zemalja, a u njezin su se rad uključili i učenici Gimnazije Dubrovnik. Ured pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske bio je domaćin konferencije, a tema “Djeca i konfliktni razvodi - pristup djece domaćem, međunarodnom i europskom pravosuđu” pokazala se poticajnom i za buduće rasprave. Međunarodni skup organiziran je uz potporu Europske mreže pravobranitelja za djecu (*ENOC - European Network of Ombudspersons for Children*), organizacije *Save the Children Norway SEE* i projekta EUNOMIA grčkog pravobranitelja.

Među gostima su bili predstavnici zemalja članica ENOC-a - Irske, Belgije, Francuske, Malte, Austrije, Poljske, Rusije, Gruzije - te predstavnici svih članica Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe (*CRONSEE - Childrens' Rights Ombudspersons' Network in South and Eastern Europe*), koju čine predstavnici pravobranitelja iz Grčke, Bugarske, Rumunjske, Albanije, Cipra, Makedonije, Crne Gore, Kosova, Srbije, AP Vojvodine, Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Slovenije. Budući da je hrvatska pravobraniteljica za djecu Mila Jelavić bila koordinatorica te Mreže u 2009. godini, Hrvatska je bila domaćin međunarodnoga skupa.

Svi sudionici konferencije potvrdili su iznimnu važnost i aktualnost teme, koja upozorava da je dijete često žrtva roditeljskih sukoba te da nemogućnost i nespremnost roditelja da razriješe partnerske odnose često rezultira time da je ono prikraćeno u mnogim svojim potrebama, osobito na emocionalnom planu. Stoga je dužnost države, a u prvom redu centara za socijalnu skrb, sudova i drugih javnih službi i stručnjaka, osigurati pritom zaštitu najboljeg djetetovog interesa, pomoći mu da prebrodi bolno razdoblje roditeljskog razvoda i prilagodi se novim okolnostima.

Tijekom konferencije održana je radionica u sklopu projekta za promociju institucija pravobranitelja EUNOMIA, koji provodi grčki pravobranitelj uz pokroviteljstvo Ureda Povjerenika za ljudska prava Vijeća Europe. Pritom je bilo riječi o zadaćama pravobranitelja i tome što oni mogu i trebaju činiti kako bi upoznali djecu i javnost o mogućnostima

pristupa djece pravosudnim mehanizmima i pomogli im da ostvare svoja prava i pred sudovima, posebno u postupku razvoda roditelja.

Potpisivanje *Memoranduma o suglasnosti*

Predstavnici članica Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe - CRONSEE u Dubrovniku su 20. svibnja 2009. svečano potpisali *Memorandum o suglasnosti*, kojim su definirali načela uzajamne suradnje.

Mreža pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe, kao neformalna mreža nezavisnih institucija za zaštitu prava djece na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, osnovana je 2006. godine na inicijativu pokrajinskog ombudsmana Autonomne pokrajine Vojvodine. Njezina svrha je suradnja i osnaživanje pravobraniteljstava u zemljama Jugoistočne Europe te promicanje i razmjena dobre prakse među njima. Pouzdanu potporu tom projektu od samog početka pruža organizacija *Save the Children Norway*, sa sjedištem u Sarajevu. Hrvatska se pridružila mreži 2007., a do danas je broj njezinih članica višestruko povećan. Članice mreže danas su predstavnici pravobranitelja iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Bugarske, Crne Gore, Cipra, Grčke, Hrvatske, Kosova, Makedonije, Rumunjske, Slovenije, Srbije i AP Vojvodine.

Svi oni potpisali su *Memorandum o suglasnosti*. Taj čin pozdravili su predstojnik Regionalnog ureda *Save the Children Norway SEE* u Sarajevu Björn Hagen i predsjedateljica Europske mreže pravobranitelja za djecu - *ENOC* Emily Logan, koja je naglasila kako se pravobranitelji za djecu u svome poslu često osjećaju osamljenima i izoliranima u vlastitoj sredini te im stoga mnogo znači suradnja i podrška srodnih institucija iz drugih regija i država.

Savjetnik *ENOC*-a Peter Newell i predsjedateljica Odbora za prava djeteta Ujedinjenih naroda Yanghee Lee pozvali su članstvo Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe da se pridruži inicijativi za donošenje novog Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta, kojim će se djeci omogućiti podnošenje pritužbi Odboru za prava djeteta, ukoliko nacionalni sustavi nisu omogućili odgovarajuću zaštitu njihovih prava. Istaknuli su da je riječ o mehanizmu koji omogućuje i afirmira pristup djece međunarodnom pravosuđu, a na taj način ojačat će se i položaj djece u odnosu na pristup nacionalnom pravosuđu u mnogim državama. Sudionici Konferencije podržali su tu ideju kao još jedan doprinos osnaživanju djece kao subjekata i nositelja prava. Europska mreža pravobranitelja za djecu *ENOC* već je podržala tu inicijativu, a upravo u Dubrovniku 20. svibnja 2009. pridružila joj se i Mreža pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe.

Izvorni tekst potpisanog *Memoranduma o suglasnosti* je na engleskom jeziku, a ovdje donosimo njegov hrvatski prijevod.

MEMORANDUM O SUGLASNOSTI O MREŽI PRAVOBRANITELJA ZA DJECU JUGOISTOČNE EUROPE

Mi, pravobranitelji za djecu iz regije Jugoistočne Europe, sudionici konferencije u Dubrovniku (u daljnjem tekstu: sudionici), odlučni poboljšati stanje dječjih prava i interesa u regiji jugoistočne Europe te nastaviti jačati našu suradnju, ohrabreni potporom Europske mreže pravobranitelja za djecu i organizacije *Save the Children Norway SEE*, sporazumjeli smo se o sljedećem:

1. Mreža pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe (u daljnjem tekstu: “Mreža”) neformalna je mreža neovisnih institucija za zaštitu dječjih prava, koja je uspostavljena i djeluje na nacionalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini u zemljama jugoistočne Europe.

2. Cilj Mreže je pridonijeti zaštiti i promicanju dječjih prava na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini, olakšavanjem razmjene i širenja informacija, suradnje i osnaživanja njenih članica, te sastavljanjem i objavljivanjem zajedničkih izjava o pravima djece.

3. Mreža djeluje putem godišnjih konferencija – općih skupština, tematskih sastanaka, radnih skupina i kroz ostale oblike komunikacije za koje se odluče njene članice.

4. Članice Mreže su javna, neovisna tijela koja ispunjavaju sljedeće kriterije:
- a) osnovana su na temelju zakona ili odluke nadležnog tijela;
 - b) djeluju neovisno od središnje ili regionalne/lokalne vlasti;
 - c) mandat im uključuje zaštitu i promicanje dječjih prava.

5. Članice osnivači, potpisnici ovoga dokumenta, potvrđuju da ispunjavaju naprijed spomenute kriterije.

6. Nove članice predstavlja i potvrđuje Opća skupština na godišnjoj konferenciji, a sudjelovanje na godišnjoj konferenciji, ukoliko ispunjavaju kriterije za članstvo, podrazumijeva sudjelovanje u članstvu Mreže.

7. Članica može istupiti iz Mreže dopisom potpisanim od strane njenoga pravnog zastupnika i upućenim koordinatoru, a koordinatori će obavijestiti ostale članice Mreže.

8. Koordinator je institucija članica za koju se na Općoj skupštini postigne dogovor da će obavljati zadaću koordiniranja godišnjih aktivnosti i organiziranja predstojeće godišnje konferencije i barem jednog tematskog sastanka. Jedna osoba iz institucije koordinatora odredit će se kao osoba zadužena za koordinaciju, dok drugi njezini djelatnici mogu obavljati posebne zadaće. Adresa koordinatora i njegovi podaci za kontakt koriste se i za komunikaciju s trećim strankama. Koordinator može predstavljati Mrežu i na međunarodnim sastancima i konferencijama, te je dužan članice izvijestiti o sadržaju i ishodu tih sastanaka.

9. Godišnje konferencije – opće skupštine organizira jednom na godinu izabrani koordinator Mreže. Sve članice mreže obavještavaju se o mjestu i temi skupa te o ostalim pojedinostima u vezi s njime barem mjesec dana prije njegovoga održavanja, a na njemu mogu sudjelovati s jednim ili više predstavnika, koje odredi nadležna osoba/osobe u svakoj od institucija.

Odluke Opće skupštine u načelu se donose konsenzusom. Kad nije moguće postići konsenzus, može se provesti glasovanje u kojem se slučaju odluka donosi većinom prisutnih članica. Svaka institucija članica ima jedan glas.

Program godišnje konferencije može uključivati:

- Izvješće koordinatora o aktivnostima tijekom protekle godine
- Razmjenu informacija o aktivnostima na nacionalnoj razini
- Izlaganja članica ili drugih pozvanih govornika o pitanjima koja se odnose na zaštitu i promicanje dječjih prava
- Plenarne rasprave ili rasprave u okviru radnih skupina
- Postupci odlučivanja o operativnim pitanjima Mreže i godišnjim aktivnostima, sastancima radnih skupina, itd.
- Dogovor o tome tko će biti sljedeći koordinator i u kojoj će se zemlji održati godišnja konferencija
- Prihvaćanje zajedničkih izjava
- Odgovarajuće izložbe
- Posjete

Svaka godišnja konferencija može imati glavnu temu. O toj temi odluku donosi koordinator koji se o njoj treba posavjetovati s ostalim članicama. Taj proces treba zapo-

četi tri mjeseca prije očekivanog datuma održavanja konferencije, a tema treba biti izabrana najmanje mjesec dana prije početka konferencije.

Godišnje konferencije – opće skupštine nisu otvorene za javnost, osim ako članice ne odluče drukčije. Međutim, pozdravlja se dolazak ostalih sudionika, među ostalim i medija, koji mogu dati doprinos ciljevima konferencije.

10. Koordinator organizira tematski sastanak barem jednom na godinu. Odluku o temi, vezanoj za zaštitu i promicanje dječjih prava, donosi koordinator koji se o tome prethodno može posavjetovati s ostalim članicama.

11. Utvrđuje se da će glavni jezik koji će se koristiti na godišnjim konferencijama i tematskim sastancima biti engleski. Odluka o usmenom prevođenju na ostale jezike kojima se predstavnici članica služe donijet će se ovisno o raspoloživim financijskim sredstvima.

12. Troškove godišnje konferencije i tematskih sastanaka snosi koordinator koji može zatražiti vanjsku financijsku pomoć. Putne troškove i troškove smještaja snose same članice, osim ako ne budu na raspolaganju druge mogućnosti.

13. Mreža ima internetsku stranicu putem koje omogućuje razmjenu i širenje informacija među članicama i ostalim zainteresiranim institucijama ili pojedincima. Opća skupština odlučuje o uvjetima vođenja internetske stranice te o institucijama ili osobama odgovornima za njezino održavanje. Glavni jezik internetske stranice je engleski, ali sadržaji mogu biti i na lokalnim jezicima.

14. O zahtjevu za financiranje određenih aktivnosti Mreže, osim godišnje konferencije, treba se postići dogovor na godišnjoj skupštini ili će se donijeti izvanredna odluka na temelju elektroničke komunikacije članica pod nadzorom koordinatora. Ako koja od članica istakne prigovor, takva će se odluka donijeti na glavnoj skupštini.

15. Mreža će prestati djelovati bilo na temelju odluke donesene na razini glavne skupštine, ili ako se u razdoblju duljem od dvije godine ne održi godišnja konferencija.

16. Četrnaest izvornika ovoga Memoranduma o suglasnosti sastavljeno je na engleskom jeziku, a Memorandum će stupiti na snagu nakon što ga potpišu sudionici.

U Dubrovniku, 20. svibnja 2009.

SUDIONICI:

Republika Albanija

Ombudsman Albanije
Ermir Dobjani
ombudsman

Bosna i Hercegovina

ombudsman za ljudska prava Bosne i Hercegovine

Jasminka Džumhur
ombudsman BiH

Ljubomir Sandić
ombudsman BiH

Ombudsman za djecu Republike Srpske
Nada Grahovac
ombudsman

Bugarska

Ombudsman Republike Bugarske
Rossitza Totkova
direktorica

Republika Hrvatska

Pravobranitelj za djecu
Mila Jelavić
pravobraniteljica

Cipar

Povjerenik za prava djece
Leda Koursoumba
povjerenica

Grčka

Neovisno tijelo Ombudsman Grčke
George Moschos
zamjenik ombudsmana i načelnik
za prava djece

Kosovo

Ombudsperson Kosovo
Hilmi Jashari
vršitelj dužnosti ombudsmana

Republika Makedonija

Ombudsman
Nevenka Krusarovska
zamjenica ombudsmana

Crna Gora

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore
Šefko Crnovršanin
zaštitnik

Rumunjska

Narodni odvjetnik
Raluca Teodorescu
savjetnica

Republika Srbija

Zaštitnik građana
Tamara Lukšić Orlandić
zamjenica zaštitnika za prava djece

Pokrajinski ombudsman Vojvodine
Petar Teofilović
ombudsman

Republika Slovenija

Ombudsman za ljudska prava
Tone Dolčič
zamjenik ombudsmana

STRUČNI POGLEDI I ISKUSTVA IZ PRAKSE

Dr. sc. Bruna Profaca

Voditeljica dijagnostike i tretmana u Poliklinici za zaštitu djece grada Zagreba

UČINCI IZRAŽENOG RODITELJSKOG SUKOBA TIJEKOM RAZVODA NA DIJETE

Bez obzira na dob, svako dijete i mlada osoba ima potrebu za sigurnošću, pripadanjem, ljubavlju, predvidljivošću, učenjem i druženjem s vršnjacima. Zadovoljenje tih potreba najvažnije je u obitelji. Međutim, tijekom djetetova odrastanja nije uvijek tako, niz je situacija u kojima se dijete suočava s nepredviđenim i teškim događajima i tada mu se život više ne čini stabilnim ni predvidljivim. Razvod roditelja je sigurno jedna od najintenzivnijih stresnih situacija za dijete. Kod većine razvoda dijete se, nakon početne uznemirenosti, s vremenom prilagodi novonastalim uvjetima i novom načinu života, osobito ako i dalje ima dobar kontakt s roditeljima. Međutim, za dijete je problem ako je prije razvoda svjedočilo snažnim sukobima roditelja te ako se oni nastavljaju i nakon razdvajanja roditeljskog para. Stoga je važno znati koji su rizici za dijete u situacijama izraženog sukoba tijekom razvoda roditelja.

U literaturi i javnosti uvriježeno je mišljenje o trima tipovima razvoda (Marshack, 2007.). Gledanje na razvod kao na "sklapanje posla" prisutno je u situacijama kada supružnici shvaćaju da se više ne vole i žele ići dalje. Nakon tog tipa razvoda imaju malo kontakata, osim onih nužnih za skrb o zajedničkoj djeci. Probleme koji se pojavljuju, a odnose se na djecu, rješavaju uglavnom dogovorno i s međusobnim poštovanjem, s ciljem da i dalje osiguraju kvalitetu roditeljstva. Drugi tip je "prijateljski razvod" kod supružnika koji su spoznali da su bolji prijatelji nego partneri i ljubavnici. Često ostaju prijatelji i dalje dijele roditeljstvo, poštuju međusobno jedno drugo, kao i novog partnera bivšeg supružnika. Takav oblik razvoda ponekad čudi njihovu okolinu, ali svakodnevna praksa pokazuje da je trećina svih razvoda tog tipa. Treći tip razvoda je "visokokonfliktni". Do razvoda sa snažno izraženim sukobom dolazi kada par ne može riješiti svoje nesuglasice ni u poslovnom ni u prijateljskom stilu. Započinju "rat" koji se odražava i na njih i na djecu, a širi se i na ostatak obitelji i prijatelje, ponekad i na zajednicu. Dugoročno, posljedice su najteže za bivše supružnike jer teško ponovno zdravo funkcioniraju.

Danas postoji jasno slaganje o tome da dijete pati zbog izraženog i snažnog sukoba roditelja u razvodu. Neriješen i dugotrajan roditeljski sukob pogađa djetetove razvojne potrebe i prijetnja je psihološkom razvoju djeteta (Grych i Fincham, 2001., prema McIntosh, 2003.).

Česta je pojava da sukob supružnika traje dulje: prije razdvajanja, tijekom razdoblja razvoda i nakon njega, u vrijeme dogovaranja roditeljskih i financijskih odgovornosti. Johnston (1998., prema McIntosh, 2003.) daje obilježja trajnog sukoba u razdoblju prije razvoda braka:

- partneri izražavaju izrazitu ljutnju i nepovjerenje
- prisutno je kontinuirano verbalno zlostavljanje
- javlja se povremena tjelesna agresija
- pojačavaju se teškoće u komunikaciji s djecom
- više je teškoća u komunikaciji supružnika o odgoju djece
- jedan od roditelja ometa odnose djeteta s drugim roditeljem.

Dakle, već i prije razvoda dijete je na neki način dio sukoba jer mu svjedoči, opaža burne reakcije roditelja, svjedoči nasilju, otežana mu je komunikacija s jednim ili s obama roditeljima ili se, pak, roditelji ne slažu oko odgoja djeteta. Nakon razvoda te poteškoće se pojačavaju. Prema pregledu novijih istraživanja, McIntosh (2003.) iznosi da je oko trećine svih razvoda obilježeno visoko izraženim konfliktom. Iako kod većine dolazi do smanjenja sukoba nakon razvoda, kod 8 –12 % roditelja zastoj i sukob u komunikaciji perzistira. Postoje pokazatelji da su takvi roditelji emocionalno uznemireniji i manje stabilni te s više poteškoća u funkcioniranju ličnosti.

U vrijeme razvoda i neposredno nakon njega sukob roditelja je najizraženiji i donekle očekivan. Ako traje dulje, nakon razvoda postaje sve intenzivniji, otežava kompromis, a sadržaj sukoba sve više uključuje samo dijete te probleme i teme vezane uz dijete. Djeca koja su doživjela snažni konflikt prije roditeljskog razvoda osjetljiva su na njega i poslije i teško im je uočiti eventualne pozitivne strane roditeljskog odnosa. Sukob tijekom razvoda najviše se odnosi na pravna neslaganja, neslaganja oko roditeljskih postupaka, doživljaj neprijateljstva među bivšim supružnicima, tjelesne prijetnje i izloženost nasilju.

Johnston (1994.) navodi tri važne dimenzije konflikta među bivšim supružnicima koje valja razmotriti kod procjene učinaka na djecu:

1. *Područje konflikta* – odnosi se na područja, teme i probleme proizašle iz tijeka postupka razvoda oko kojih postoji neslaganje između bivših supružnika: kakva će biti

financijska podrška, podjela imovine, način brige o djeci, način odgoja djece i vrijednosti koje će zastupati u odgoju i dr.

2. *Način na koji se sukob rješava* – odnosi se na način ili načine na koji bivši par pokušava neformalno riješiti sukob: izbjegavajući jedno drugo i rješavanje problema, verbalnom i tjelesnom agresijom, formalno rješavajući sve sukobe pravnim putem ili posredovanjem i dr.

3. *Izraženi stavovi i ponašanja bivših supružnika* – odnose se na izražavanje međusobnih neugodnih osjećaja, izražavanje međusobnog neprijateljstva koje se stalno obnavlja i dr.

Problem u određivanju pojavnosti i prevladavanja pojedinih dimenzija sukoba može biti izražen u situacijama kada je, na primjer, neko područje sukoba izraženo kao važno kod jednog partnera, a kod drugog nije, ili kada sukobljene strane koriste različite načine rješavanja sukoba ili, pak, izražavaju intenzivnije neprijateljstvo nego što to bivši partner radi. Razmatrajući posljedice za dijete, važno je uočiti koja je dimenzija sukoba sa svojim specifičnim obilježjima povezana s lošijom prilagodbom djeteta na razvod, tj. koja se može najviše odraziti na dijete. Također, te dimenzije sukoba su međusobno povezane, pa se tako neki problem iz jednog područja (npr. financijska podrška) može odraziti na problem u drugom području (npr. rastuće neprijateljstvo i ometanje kontakata s djetetom). Dakle, važno je razmatrati i odnos između tih različitih dimenzija, osobito ako se planiraju programi pomaganja obiteljima. U tom su smislu istraživanja o razvodima još nedovoljna.

Za razumijevanje problema važno je longitudinalno istraživanje koje su proveli Macoby i Mnookin (1992., prema Johnston, 1994.). Tim istraživanjem bilo je obuhvaćeno 1.124 obitelji i 1.875 djece koja su bila ispitivana u vrijeme razvoda te u sljedećoj fazi još dva puta: jednu i dvije i pol godine kasnije. Autori su, među ostalim, ovim istraživanjem utvrdili dimenzije na osnovi kojih se može klasificirati roditeljstvo nakon razvoda supružnika. Jednu dimenziju su nazvali **neslaganje** (česte svađe, potkopavanje stavova drugog roditelja i njegove roditeljske uloge), a drugu **komunikacija** (prisutnost ili odsutnost pokušaja komunikacije i dogovaranja u vezi s djetetom). Na slici 1 prikazani su tipovi roditeljstva nakon razvoda u odnosu na te dvije dimenzije, tj. s obzirom na intenzitet neslaganja i učestalost komunikacije.

Slika 1: Prikaz tipova roditeljstva nakon razvoda
(Maccoby i Mnookin, 1992., prema Johnston, 1994.)

Neslaganje	Komunikacija	
	IZRAŽENA	SLABA
JAKO	miješano 6 %	sukobljeno roditeljstvo 24 %
SLABO	suradničko roditeljstvo 29 %	neangažirano roditeljstvo 41 %

Kao što je vidljivo iz prikaza, kod 29% roditelja se nalazi tip suradničkog roditeljstva kod kojeg postoje pokušaji u komunikaciji među bivšim supružnicima, praćeni slabim neslaganjem, odnosno uz veću prisutnost slaganja. Kod roditelja kod kojih nalazimo tip neangažiranog roditeljstva (njih 41%), usprkos slabom neslaganju, prisutno je malo pokušaja uspostavljanja komunikacije. Tip konfliktnog ili sukobljenog roditeljstva prisutan je kod 24% roditelja, a čine ga loša komunikacija i jako izraženo neslaganje. U tzv. miješanoj grupi roditelji započinju komunikaciju i dogovaranje o zajedničkom roditeljstvu, ali održavaju i visoku razinu neslaganja, pa su posljedice za djecu slične kao kod konfliktnog roditeljstva.

Spomenuti su autori utvrdili da nakon tri godine sukobljeni roditelji vrlo rijetko postaju suradnički, većina ostaje sukobljena, a postupci manjeg dijela poprimaju obilježja neangažiranog roditeljstva. Sukobljeni roditelji često imaju izražen i pravni sukob, što doprinosi njihovu neprijateljskom odnosu. Dakle, pokazalo se da su sukobi nakon razvoda u ovom slučaju izraženi i tri godine nakon razvoda.

Uz te pokazatelje, nisu nađene socijalne, ekonomske ili etničke razlike koje bi razlikovale visoko konfliktne razvode i sukobljeno roditeljstvo od onih kod kojih nema takvih sukoba. Parovi s malom djecom bili su skloniji sukobima, bilo vezano uz pravne probleme ili, pak, roditeljstvo. Tip sukobljenog roditeljstva češći je u obiteljima s više djece, nego u onima s jednim djetetom (Macoby i Mnookin, 1992., prema Johnston, 1994.). Ti nalazi ukazuju na to da najviše dodatne podrške u uspostavljanju suradnje trebaju bivši supružnici koji imaju malu djecu i oni s više djece kako bi uspješno koordinirali svoje različite potrebe.

Pokušaji definiranja roditeljskog sukoba i njegova intenziteta, u ovom i u drugim istraživanjima, provedeni su s ciljem razumijevanja dinamike odnosa koja može pružiti okvir za planiranje obiteljskih i individualnih intervencija. Jedna od istaknutijih klasifikacija koja daje pregled prema intenzitetu sukoba, ali onda i prema sadržaju roditeljskog odnosa i odnosa prema djeci, je ona nastala primjenom ljestvice za procjenu sukoba (*Conflict Assessment*

Scale) autora Garrity i Barisa (1994., prema Baris, Coates, Duvall, Garrity, Johnson i La-Crosse, 2001.). Prema toj kategorizaciji (slika 2) sukob se može procijeniti kao minimalan, blag, umjeren, jak i izrazit.

Slika 2: Prikaz vrsta sukoba prema intenzitetu (*ljestvica za procjenu sukoba*) (Garrity i Baris, 1994., prema Baris i sur., 2001.)

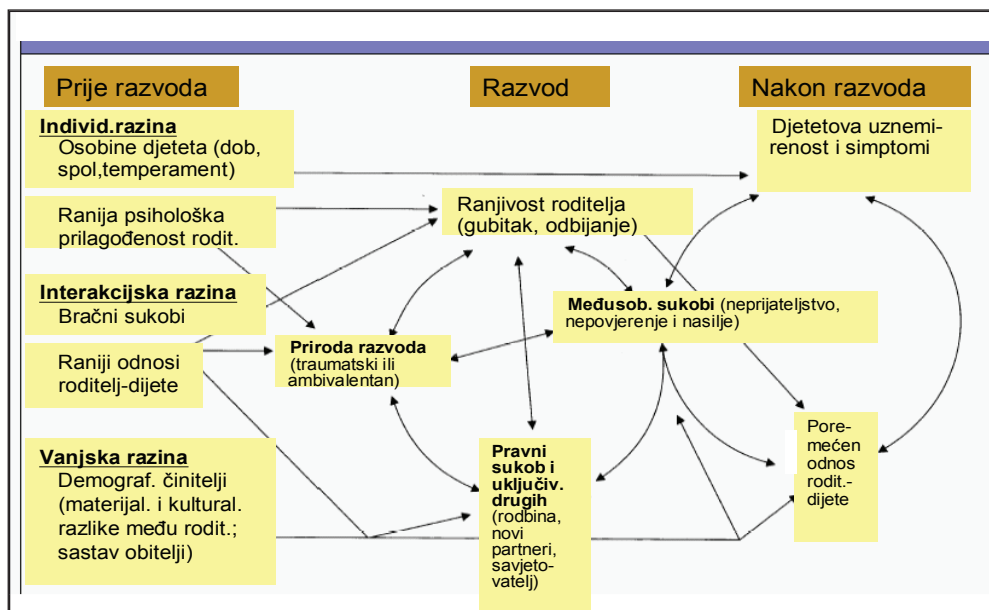
<i>minimalan</i>	<i>blag</i>	<i>umjeren</i>	<i>jak</i>	<i>izrazit</i>
suradničko roditeljstvo	povremeno protiv drugog roditelja	verbalno zlostavljanje bez povijesti nasilja	roditelj(i) u tjelesnoj opasnosti zbog sukoba	zlostavljanje djeteta
riješeni konflikti između odraslih	povremene svađe pred djetetom	glasne svađe pred djetetom	prijetnje nasiljem	zloraba sredstava ovisnosti
odvajanje vlastitih potreba od djetetovih	ispitivanje djeteta o osobnom životu drugog roditelja	podcjenjivanje drugog roditelja	pokušaji otuđivanja djeteta od drugog roditelja	zamjetna roditeljska psihopatologija
podržavajući, potiče odnos drugog roditelja s djetetom	povremeni pokušaj koalicije s djetetom protiv drugog roditelja		emocionalne ucjene djeteta	

Autori klasifikacije, ali i stručnjaci u području zaštite mentalnog zdravlja i različitih programa koordinacije i pomoći roditeljima nakon razvoda, smatraju da se ranom identifikacijom razine sukoba može doprinijeti primjerenom intervenciji. Također, smatraju da je procjena roditelja/bivših supružnika unutar te klasifikacije dinamična te da može doći do promjena tijekom vremena zbog primijenjenih intervencija, ali i promijenjenih okolnosti u životu bivših supružnika (Baris i sur., 2001.).

Niz je studija koje pokušavaju objasniti i vrednovati različite čimbenike koji će dovesti do sukoba i kasnije ga održavati, a time i djelovati na dijete. Jedan od modela je model Johnston i Campbell (1988., prema Johnston, 1994.) i predstavlja model individualnih, interakcijskih i vanjskih činitelja za predviđanje visoko konfliktnih razvoda i sukoba zbog skrbništva (slika 3).

Slika 3: Prikaz modela individualnih, interakcijskih i vanjskih činitelja za predviđanje visoko konfliktnih razvoda i sukoba zbog skrbnništva

(Johnston i Campbell, 1988., prema Johnston 1994.)

Ovaj teorijski model koncipiran je kao složen, interaktivan i uzajaman. Uzima u obzir tri razdoblja: prije, za vrijeme i nakon razvoda. Na individualnoj razini razmatra karakteristike i roditelja i djeteta. Na interakcijskoj razini, kombinacija narušene bračne dinamike povezana je s unutarnjim konfliktima pojedinca, ranijom bračnom poviješću i prirodom razdvajanja koja, na primjer, može biti traumatska ili ambivalentna. U skladu s tim, bivši partneri kao roditelji mogu biti izrazito međusobno nepovjerljivi i kroz sukob pokazivati tendenciju zaštite djeteta od drugog roditelja kojeg smatraju neprimjerenim. Narušeni roditeljski odnosi koji su rezultat individualnih poteškoća i partnerskih sukoba mogu dovesti do poteškoća u odnosu roditelj – dijete, ali i do emocionalnih i ponašajnih smetnji kod djeteta (osobito onog mlađe dobi). Djetetove poteškoće, pak, djeluju povratno na odnos između roditelja i njihov sukob. Model predviđa i činitelje na vanjskoj razini, socioekonomske i kulturalne stresore, kao i odnose s drugim bliskim osobama (članovima obitelji, novim partnerom, terapeutom, savjetnikom i dr.). Ovaj model pokazuje složenost i recipročnost različitih činitelja nakon razvoda braka i usmjerava nas na posljedice i dinamiku njihova nastajanja kod djece.

Djeca vrlo rijetko žele da se njihovi roditelji razdvoje i razvod sam po sebi predstavlja promjenu ne samo njihovog vanjskog svijeta i načina života, već i promjenu u doživljaju sebe i samopoimanju. Prva istraživanja koja su se radila u tom području pokazala su da postoje razlike između djece koja su odrastala s razvedenim roditeljima i one djece koja su živjela u potpunim obiteljima. U prvoj je fazi nakon razvoda uobičajeno i očekivano da djeca pokazuju tjeskobu, ljutnju, osjećaj krivnje te izražavaju unutarnji konflikt lojalnosti prema roditeljima. Uz podršku se s vremenom te reakcije smanjuju, a rizik za dijete izazivaju neki drugi činitelji koji prate razdvajanje roditelja. McIntosh (2003.) daje pregled istraživanja koja pokazuju poteškoće kod djece iz razvedenih obitelji:

- češće ekonomske, socijalne i zdravstvene teškoće
- češća zloporaba sredstava ovisnosti
- češća pripadnost skupinama mladih rizičnog ponašanja
- 2,5 puta češće trebaju neki psihološki tretman
- češće ranije odustajanje od škole
- izrazitije poteškoće ako je razvod roditelja popraćen nasiljem.

Razlike između grupa djece s iskustvom razvoda i onih koja nemaju to iskustvo osobito su izrazite u razdoblju adolescencije (Amato, 1999., prema McIntosh, 2003.). Međutim, isto tako se pokazalo da se kod neke djece vide razvojne dobiti nakon roditeljskog razvoda, osobito ako su time stvoreni mirniji uvjeti njihova odrastanja. Dakle, način na koji su roditelji riješili svoj sukob jedan je od glavnih činitelja kasnije prilagodbe djeteta. Kronični, neriješeni sukob povezan je s izraženijom emocionalnom nesigurnošću djeteta. Strah, uznemirenost i drugi simptomi kod djece nestaju ako roditelji riješe svoj sukob i kada umjesto verbalnog nasilja primijene pregovaranje i kompromis. Dakle, postojanje sukoba i emocionalne napetosti i prije i poslije razvoda, snažniji je prediktor djetetove prilagodbe nego sam razvod.

Na stres u roditeljskim odnosima osjetljiva su osobito sljedeća područja razvoja (Crockenberg i Langrock, 2001., prema McIntosh, 2003.):

- razvoj bazičnog povjerenja i razumijevanja uzroka i posljedica
- razvoj privrženosti
- iskustvo emocionalnog uzbuđenja i regulacije osjećaja
- razvoj internaliziranih vjerovanja o sebi
- uspostavljanje vršnjačkih odnosa
- prilagodba na školu i školsko postignuće.

Djelovanje roditeljskog sukoba, bez obzira na to u kojoj fazi razdvojenosti roditelja, uvijek valja razmatrati u kontekstu djetetovih bazičnih razvojnih zadataka. Ako se roditeljski sukob pojavljuje s drugim rizičnim čimbenicima (npr. psihička bolest roditelja, loša ekonomska situacija, ovisnost roditelja, nezaposlenost i niski obrazovni status), negativni su razvojni učinci na dijete izraženiji. Svako je dijete, bez obzira na dob, razvojni stupanj ili spol, osjetljivo na roditeljsko neslaganje povezano s njihovim razdvajanjem. Međutim, dugoročne su posljedice razvoda s izraženim sukobom najizraženije kod djece koja su u vrijeme razvoda bila predškolske dobi. Dijete te dobi se s tim najteže suočava. Dugotrajni roditeljski konflikt ometa organizaciju emocionalnog iskustva u ranom djetinjstvu. Izraženi roditeljski konflikt povezan je s razvojem nesigurnog i neorganiziranog stila privrženosti kod djeteta koji se može odraziti na sve kasnije odnose u životu, dovesti do veće osjetljivost na stres i uzbuđenje, poteškoća u regulaciji emocija, manje izraženog optimizma i razvoja neučinkovitih načina suočavanja (McIntosh, 2003.).

Pokazalo se da su djeca koja su doživjela snažan roditeljski konflikt zaokupljena preživljavanjem u njima zastrašujućoj emocionalnoj situaciji, zbunjena su svojom podvojenom lojalnošću te su nesigurna u procjenu koju svaki od roditelja ima o onom drugom. To je, psihološki gledano, akutno anksiozno stanje koje svojim intenzitetom ometa djetetove mogućnosti za svakodnevno učenje, mišljenje, interakciju i igru.

Važno je razumjeti kako djeca različite dobi i razvojnog stupnja doživljavaju roditeljski sukob. Razvojne razlike ovise o sposobnostima razumijevanja sadržaja roditeljskog sukoba, zrelosti, osobinama i snagama djeteta, kao i o dostupnosti podrške koju dijete treba i ima.

Djeca predškolske dobi

Mala djeca obično pokazuju veliku uznemirenost kada svjedoče roditeljskom sukobu. Ona reagiraju na ton, glasni zvuk i ljutnju u glasu. Mogu postati izuzetno povučena ili, pak, agresivna prema okolini. Najteža je posljedica kada pokazuju neorganiziranost i odstupanja od uobičajenih razvojnih očekivanja. Pred kraj ovog razvojnog razdoblja mogu razumjeti neke elemente roditeljskog sukoba, ali ne i kontekst u kojem se odvija. Ponekad pitaju vrlo konkretna pitanja o onome što čuju ili vide, zabrinuta su. U egocentričnom su razdoblju pa vjeruju u svoju "moć" i misle da mogu riješiti problem koji vide. S vremenom, kada uvide da ne mogu utjecati na situaciju, postupno gube povjerenje u svijet oko sebe, a može se pojaviti i emocionalna neorganizacija. Ne mogu razumjeti da sukob postoji zbog različitih ciljeva i sklona su samooptuživanju. Također, ne razumiju da roditelj ima više uloga (npr. roditeljsku i partnersku), misle da je roditeljska uloga univerzalna pa na taj način promatraju i neslaganje ("Ako se nešto tiče mame i tate, tiče se i mene.").

Do sedme godine ne mogu razumjeti bračni sukob kao mentalno stanje roditelja. Prisutno je samooptuživanje, a najintenzivnije je u dobi od četiri do pet godina. Djeca predškolske dobi konflikt razumiju u ponašajnom obliku ("Kad stane borba, nema ni sukoba."). Predškolska su djeca sklona kognitivnom pojednostavljivanju i zauzimanju za jednu stranu. Nije neobično da se predškolska djeca miješaju u sukob roditelja pokušavajući odvući pažnju roditelja vlastitom agresijom ili izbjegavajući konflikt, osobito u dobi od pet do sedam godina (Baris i sur., 2001., McIntosh, 2003.).

Školska djeca

Iako tijekom ovog dugog razdoblja stječu sve veću mogućnost razumijevanja sukoba, razumiju da u sukobu netko mora promijeniti svoje ponašanje, ali nisu u stanju integritati dvije suprotne pozicije. Stoga se često identificiraju s jednom stranom, i to s onim roditeljem s kojim su u tom trenutku. To može djelovati na daljnji sukob roditelja tako da svaki od njih čuje dijete koje govori potpuno suprotne sadržaje, ovisno o tome s kojim je roditeljem. S ciljem da zadovolje roditelja ponekad ne obraćaju pažnju na vlastite osjećaje što djeluje na njihovo razumijevanje o tome kako se trenutno osjećaju. Ako se polariziraju na taj način i nauče negirati vlastite osjećaje i želje, postupno će to djelovati i na njihovo samopoimanje.

Kasnije u tom razdoblju, u predadolescentnoj dobi, djeca sve potpunije razumiju sukob i često traže objašnjenje, kao da su stariji. Moraliziraju, postaju idealistični i procjenjuju tko je od roditelja u pravu, a tko nije. Mogu snažno zauzimati stranu jednog roditelja, a odbijati drugog, pa to ponekad pokazuju odbijanjem viđanja ili neprijateljskim ponašanjem za vrijeme susreta s roditeljem s kojim ne žive.

Ni prije ni u vrijeme njegova nastanka, nisu uvijek u stanju predvidjeti sukob. Oni koji su najranjiviji mogu opaziti snažnu prijetnju u ponašanju roditelja i često imaju tendenciju samookrivljanja za sukob. Kao reakciju na sukob mogu pokazati internalizirane i ekster-nalizirane probleme u ponašanju te sklonost somatizaciji. U sukobu često predlažu roditeljima promjene u ponašanju s namjerom da ga zaustave. Ako se upletu u sukob, postaju tjeskobni i depresivni. Iako nije očekivano za njihovu dob, kao reakcija može se pojaviti separacijska anksioznost i regresivno ponašanje (Baris i sur., 2001., McIntosh, 2003.).

Adolescenti

Mladi također pokazuju sklonost moraliziranju u vezi sa sukobom roditelja. Oni koji se suočavaju s roditeljskim sukobom često su nepredvidljivi. Ako su u nekom razdoblju isključili jednog roditelja iz svog života, može se dogoditi da se ne žele ponovo zbližiti. S

druge strane, neki mladi iznenada pokazuju interes za roditelja kojeg nisu dugo vidjeli. Na taj način adolescencija može biti nova prilika za izgradnju nekada prekinuta odnosa. Ako su izloženi sukobu roditelja, sve ga više počinju izbjegavati i pokazivati samostalnost u komunikaciji sa svakim od roditelja. Postoji li sukob u obitelji, nije neobično da preuzimaju odgovornosti odraslih. Budući da je ovo razdoblje prvih ljubavnih veza, često su one pod utjecajem iskustava roditelja (Baris i sur., 2001.).

Vidljivo je, dakle, da su djeca i mladi, bez obzira na dob, osjetljivi na sukob roditelja, međutim, najnegativnije posljedice su kod one djece koja su svjedočila nasilju i prije razvoda roditelja (Adamson i Thompson, 1998., prema McIntosh, 2003.). Za djecu je najteži sukob roditelja u kojem oni ne pokazuju sklonost njegovom rješavanju, izražavaju neprijateljstvo i nasilno ponašanje. Baris i suradnici (2001.) navode dva velika istraživanja koja su se bavila promjenama u stilovima ličnosti nakon godina izloženosti roditeljskom sukobu.

Johnston i Cambell (1988., prema Baris i sur., 2001.) definirali su četiri glavna stila ličnosti kao posljedice izloženosti sukobljenom roditeljstvu. Prvi je “upravljački” stil ličnosti kojem djeca i mladi pribjegavaju kako bi mogli manje ili više manipulirati i upravljati drugima. Djeca, kod koje se opaža takav stil, nauče izazvati roditeljski sukob kako bi skrenula pažnju sa sebe. Iako znaju kako zadovoljiti svoje vlastite potrebe, djeca i mladi koji su razvili takav stil kasnije teško bivaju privržena drugima. Drugi stil spomenuti autori nazivaju “uravnotežujućim”. Djeca i mladi koji ga razvijaju imaju dobre pregovaračke sposobnosti. Imaju sposobnost tolerancije na sukob i preuzimaju ulogu pregovarača u sukobu roditelja. Međutim, iako se izvana čine mirnima, razvijaju anksioznost kao trajnu osobinu ličnosti. Treći stil nazivaju “stapajućim” ili “sjedinjujućim” stilom ličnosti. Autori navode da su to tužna djeca koja su u trenutku sukoba roditelja bila u dobi od šest do osam godina te nemaju dobar kontakt s vlastitim osjećajima, ali su osjetljiva na druge i reflektiraju osjećaje drugih oko sebe. To je mehanizam koji su usvojili suočavajući se sa sukobom jer nemaju pregovaračkih sposobnosti. To su djeca koja su se tijekom sukoba stalno poistovjećivala s jednim ili s obama roditeljima kontinuirano preuzimajući neku od strana u sukobu. I konačno, četvrti stil autori nazivaju “difuznim”, a javlja se kod djece koja su emocionalno najviše pogođena. Ta djeca i mladi nisu razvili načine obrane od roditeljskih nedaća. Opaža se kako teže funkcioniraju u svakodnevnim aktivnostima. Ponekad zahtijevaju jasnu promjenu i institucionalni okvir kako bi razvili strukturu unutar koje će funkcionirati. Ovaj stil se karakterizira kao najmanje funkcionalan i organiziran.

U drugom velikom istraživanju (Hetherington, 1989., prema Baris i sur., 2001.), nalazi se jedna, nešto drukčija, klasifikacija roditeljskih stilova koji su posljedica izloženosti snaž-

nom roditeljskom sukobu u vrijeme razvoda. Prema toj klasifikaciji, kod najvećeg broja djece i mladih opaža se “agresivan i nesiguran stil”. Ona djeca koja su usvojila takav stil, bila su izložena izrazito neprijateljskom sukobu roditelja te pokazuju agresivno i impulzivno ponašanje u školi i kod kuće, kao i teškoće u uspostavljanju prijateljstava. Drugi je stil koji spomenuta autorica navodi “oportunistički i kompetentan” i po svojim karakteristikama sukladan opisanom “uravnotežujućem” stilu u prethodnoj klasifikaciji. Treći je stil koji autorica navodi optimistična slika mogućih reakcija djece i mladih. Autorica ga naziva “brižno-kompetentnim”. Tu skupinu identificira kao djecu i mlade koji odrastaju prilagođeni, jednako kao i djeca iz potpunih obitelji. To su djeca od koje se često očekuje da brinu o braći i sestrama, pri tome razvijaju istinske odnose i sposobnost empatije.

Dakle, kao i kod drugih stresnih i traumatskih iskustava, postoje ona djeca koja se usprkos nedaćama skladno razvijaju i ne pokazuju teškoće. Iako je povezanost između roditeljskog sukoba i sposobnosti suočavanja pod djelovanjem mnogih čimbenika, neka djeca pokazuju znatnu otpornost i sposobnost traženja i nalaženja zaštićujućih odnosa izvan obitelji. Uz to, pokazuju dobru interpersonalnu prilagodbu, učinkovite načine suočavanja i pozitivnu sliku o sebi. Istraživanja koja su u središtu interesa imala djecu koja se učinkovito suočavaju s poteškoćama povezanim s razvodom roditelja, navode sljedeće zaštitne čimbenike koji tome doprinose (Baris i sur., 2001.):

- podržavajući odnos s barem jednim roditeljem
- kvaliteta odnosa roditelj – dijete
- prihvaćenost, toplina i konzistentnost odgoja
- odnos s braćom i/ili sestrama
- stabilna okolina, jasna očekivanja i roditeljski nadzor
- podržavajući primarni pomagači
- podržavajući stručnjaci
- podrška kroz grupni rad.

Ako su slabo razvijeni navedeni zaštitni čimbenici, najsnažniji prediktori kasnije lošije djetetove prilagodbe ili rizični čimbenici za dijete (Baris i sur., 2001.) jesu:

1. modeliranje neučinkovitih načina rješavanja problema prije i poslije razvoda roditelja
2. poteškoće u regulaciji emocija kod djeteta kao rezultat života u okolini opterećenoj napetostima
3. djetetov doživljaj odgovornosti za sukob
4. narušen odnos između djeteta i pojedinog roditelja.

Uz te prediktore loše prilagodbe nakon visokokonfliktnih razvoda, u literaturi se još spominje i intenzitet roditeljskog sukoba kao važan činitelj rizika (McIntosh, 2003.).

Uočene su i određene spolne razlike u reakcijama na sukob. Prema pregledu istraživanja koji navodi McIntosh (2003.), dječaci su skloniji doživljaju snažne prijetnje u situaciji konflikta, dok su djevojčice sklonije samooptuživanju, iako i jedno i drugo utječe na kasniju prilagodbu. Ponašanje dječaka se češće opaža kao agresivno i anksiozno te je povezano s ljutnjom i doživljenom prijetnjom koju osjećaju u roditeljskom konfliktu. Sklonost internaliziranim reakcijama, koja se opaža kod djevojčica, proizlazi iz samooptuživanja i doživljene potrebe za kontrolom situacije.

McIntosh (2003.) opisuje negativne učinke roditeljskog sukoba tijekom razvoda na dijete:

- smetnje u regulaciji osjećaja, osobito u nasilnim sukobima
- porast fiziološkog uzbuđenja kao reakcija na sukob
- izražena agresivnost, impulzivnost, anksioznost, slabije socijalne vještine i emocionalne teškoće
- razvoj disfunkcionalnog ponašanja kod djeteta.

Djeca koja svjedoče snažnim sukobima roditelja od dva do pet puta češće imaju klinički znatne poteškoće ponašanja i doživljavanja, u odnosu na normativni uzorak (Cummings i Davies, 1994., Johnston, Gonzales i Campbell, 1987., sve prema McIntosh, 2003.). Djelovanje sukoba očituje se kroz dva procesa: kroz neposredni utjecaj kada dijete svjedoči ili je uključeno u sukob i kroz posredni utjecaj kada sukob djeluje na dijete preko mehanizama koji utječu na obiteljsko funkcioniranje (Kitzman, 2000.). U jednoj je dvanaestogodišnjoj longitudinalnoj studiji Amato (1999., prema McIntosh, 2003.) pokazao kako su roditeljsko nasilje i sukob povezani s nezadovoljstvom kod mladih, lošim samopimanjem, manjom bliskošću s majkom, većom uznemirenošću te s više nasilja u vlastitim vezama. Najjači je prediktor izraženih emocionalnih poteškoća kod djece i mladih kombinacija svjedočenja nasilju u obitelji i zlostavljanja od strane roditelja.

Sukob tijekom razvoda, kao i onaj u braku, više utječe na očevu ulogu koja se češće mijenja nego ona majčina (Coiro i Emery, 1998., prema McIntosh, 2003.). Do toga vjerojatno dolazi zato što je očeva uloga slabije socijalno definirana i podložnija konfliktu koji bračno neslaganje ima. Ako otac ne živi s djecom, njegova uključenost ovisi o nizu varijabli. Sukob između bivših supružnika opet zauzima ključno mjesto. Ako sukoba među supružnicima nema ili je slab, očev utjecaj je izuzetno važan i povezan je s boljom prilagodbom djece (Amato i Rezac, 1994., prema McIntosh, 2003.). U jednoj je drugoj studiji (Amato

i Gilbreth, 1999., prema McIntosh, 2003.) utvrđeno da je s pozitivnim posljedicama kod djece povezana bliska veza djeteta s ocem i njegov autoritativni stil odgoja. Međutim, kod snažno izraženog sukoba između roditelja, očevu ulogu češće karakterizira njegovo povlačenje iz odnosa te više negativnih i nametajućih ponašanja prema djeci (Doherty, 1998., Pleck, 1997., sve prema McIntosh, 2003.). U svakom slučaju, prva godina nakon razvoda najvažnija je za kasniji dugoročni odnos djeteta s roditeljem s kojim ne živi, kao i podrška koju taj roditelj dobiva od bivšeg supružnika koji živi s djetetom.

Jedna je od težih posljedica za dijete da s vremenom djeca iz visokokonfliktnih razvoda nauče zadovoljavati svakog roditelja posebno. Govore što svatko od njih želi čuti i nije neobično da sudjeluju u kritiziranju onog roditelja koji nije prisutan. Sva djetetova energija troši se u sukobu roditelja.

Razumijevanje toga u kojim uvjetima odrastaju djeca pod utjecajem roditeljskog konflikta postaje jasnije u posljednjim desetljećima. Rane studije nisu razlikovale roditeljske postupke, područje konflikta i neprijateljstvo. Novija istraživanja uspoređuju djecu u nasilnim obiteljima u odnosu na onu u kojima dolazi do verbalnih sukoba (Johnston, 1994.):

- Roditeljsko neprijateljstvo i tjelesna agresija povezani su s više ponašajnih problema, emocionalnih teškoća i smanjenim socijalnim kompetencijama kod djece, u usporedbi s roditeljima koji nisu u sukobu.
- Dječaci pokazuju više poteškoća u ponašanju, a djevojčice više emocionalnih teškoća.
- Djeca koja su izložena tjelesnoj agresiji između roditelja imaju izraženiju simptomatologiju od one djece koja svjedoče nenasilnom roditeljskom neslaganju, a osobito ako su uz svjedočenje i neposredno zlostavljana.
- U razvedenim obiteljima, neprijateljstvo između roditelja ima posredne učinke na dijete, posredovane odnosom između roditelja i djeteta, a odnos s majkom je jasniji prediktor prilagodbe nego odnos s ocem.
- Dobar odnos s majkom je zaštitni faktor.
- Sukob između roditelja djeluje na njihove roditeljske kapacitete.
- Tjelesna agresija najsnažniji je prediktor problema kod djece.
- Poteškoće koje imaju roditelji prediktori su poteškoća kod djeteta.

Kelly (2009.) je načinila pregled istraživanja u razdoblju od 1990. do 1999. i pokazala je kako su se psihološki simptomi vidljivi kod djece, u vrijeme i nakon razvoda, mogli opaziti već i u godinama prije razvoda roditelja. Ta istraživanja potvrđuju kako se posljedice razvoda roditelja za djecu moraju sagledavati u kontekstu roditeljskog sukoba. I druga

istraživanja potvrđuju da je roditeljski sukob odgovoran (iako ne u cijelosti) za učinke razvoda roditelja na prilagodbu djece. Djeca koja su bila izložena snažnom roditeljskom sukobu nemaju posljedice samo zbog stresa razvoda. Međutim, za djecu koja nisu bila izložena sukobu, sama je separacija (razvod) više povezana s uznemirenošću. Dakle, bračni odnosi prije razvoda bolji su prediktori kakve će biti posljedice za djecu od samog razvoda (Hanson, 1999.).

Većina istraživanja pokazuje da je za bolju prilagodbu poslije razvoda važno kakvo će biti roditeljstvo svakog od razdvojenih roditelja, hoće li doći do smanjenja sukoba, kakvu će podršku imati dijete te kako će biti uređeni kontakti djeteta s roditeljem s kojim ne živi. Iz perspektive kliničara i roditeljskih savjetnika, važan je problem uspostavljanje kvalitete kontakata djeteta s roditeljem s kojim ne živi (Baris i sur., 2001.). S druge strane, česte su situacije u kojima postoje saznanja da dijete odbija kontakt s tim roditeljem. Razlozi mogu biti višestruki i takve djetetove teškoće, često proizašle iz situacija “nekvalitetnih” razvoda, mogu povratno djelovati na produbljivanje roditeljskog sukoba. Odbijanje kontakta može biti i faza u razvoju autonomije djeteta ili mlade osobe, ali može biti uzrokovano i postupcima kako roditelja s kojim ne živi, tako i onog drugog (manipulacija, osveta, neriješeni partnerski odnosi i dr.). Ovdje ćemo iznijeti samo neke od razloga koji se sreću u savjetodavnom radu s djecom i roditeljima:

- separacijske teškoće djeteta
- poteškoće u roditeljskim vještinama
- prkošljivost
- narušeni odnos s roditeljem s kojim ne živi
- reakcija na sukob između roditelja
- reakcija na izloženost nasilju i ranija iskustva
- ometanje kontakata djeteta s drugim roditeljem od strane roditelja s kojim živi.

Svaki od tih razloga zahtijeva nešto drukčiji pristup u savjetodavnom radu i s djetetom i roditeljima. Međutim, nakon svjedočenja snažnom sukobu roditelja, pomoć trebaju i dijete i roditelji. Iako dijete može biti uključeno u različite oblike podrške i savjetovanja roditelja, važno je da i dijete, zbog stresne i traumatske prirode događaja kojima je bilo izloženo, dobije podršku kroz individualni ili grupni rad, kako bi iskustvo separacije, izloženosti sukobu i nasilju, integriralo u kontinuitet vlastitog života. Cilj tretmana s djetetom treba biti psihoedukacija, ispravljanje iskrivljenih kognicija o sebi i svijetu u kojem živi, izražavanje dopuštenja za sve osjećaje, učenje vještina relaksacije i otpuštanja napetosti, stresa i pritiska te jačanje postojećih i stjecanje novih strategija suočavanja i sa-

mozaštite. Uz individualni rad s djetetom, važno je uključiti roditelje u savjetovanje, a kao posebno prikladan za ostvarenje navedenih ciljeva za dijete pokazao se grupni rad (Baris i sur., 2001.).

Međutim, sam sukob roditelja, koji dalje produbljuje poteškoće u djetetovoj prilagodbi i narušava odnos djeteta sa svakim od roditelja, zahtijeva pomno osmišljene programe roditeljske koordinacije (Baris i sur., 2001., Johnston, 1994.). U literaturi je najviše zastupljen program medijacije, tj. rješavanje poteškoća uz medijaciju treće, neutralne, osobe u povjerljivim okolnostima kako bi se definirali problemi, odredile mogućnosti rješavanja i prioriteta, te pokrenulo pregovaranje između roditelja. U tim okolnostima medijator (stručnjak) pomaže u redukciji sukoba i daje podršku za racionalan, cilju orijentiran i usmjeren pristup. Istraživanja pokazuju da je uspjeh takvog postupka u 40 – 70 % slučajeva. Također, preporučeni su svi oblici sveobuhvatnih procjena obitelji i preporuke za jasno provođenje roditeljskog plana, što u našim uvjetima odgovara jasnim preporukama proizašlim iz multidisciplinarnih vještačenja. U američkim i zapadnoevropskim uvjetima razvijaju se programi podrške kroz posjet i savjetovanje, ali u kombinaciji s grupnim radom, medijacijom i roditeljskim planom. Ako postoje indikacije, preporuča se uključivanje roditelja u individualni i grupni terapijski rad s ciljem boljeg razumijevanja djetetovih potreba i razgraničavanja od svojih vlastitih teškoća. Johnston (1994.) navodi i metodu arbitriranja u zajedničkom roditeljstvu, koja se pokazala prikladnom u situacijama donošenja odluka kod bivših partnera kod kojih postoji izraženi sukob. Baris i suradnici (2001.) u svom su radu dali primjer dobro osmišljena programa roditeljske koordinacije u situacijama izraženog sukoba roditelja u razvodu. Prema tom programu, roditeljski koordinator ima četiri funkcije: procjenu (roditelja, djece, informacije o različitim aspektima funkcioniranja djeteta), poučavanje roditelja (strategijama rješavanja problema, o karakteristikama dječjeg razvoja, komunikacijskim vještinama, o specifičnim pravnim i obiteljskim problemima), povezivanje (unutar obitelji bivših supružnika i drugih osoba, izvan obitelji s različitim službama) te primjena različitih intervencija (medijacija, rješavanje sukoba, arbitriranje, pomoć u komunikaciji roditelj – roditelj i roditelj – dijete, vođenje i dr.). Iako je osmišljen sistemski i cjelovito, glavni cilj takvog programa, kao što kažu autori, jest zaštita djeteta koje je izloženo sukobu, osobito kada je dijete sredstvo kroz koje se sukob odvija. Kako kažu autori, na taj način “postavljaju dijete u središte. Roditelji obično postavljaju dijete u središte dajući mu ulogu onoga koji prenosi poruke odraslih, tražeći od njega da čuva tajne ili da bude špijun u drugom domaćinstvu. Kada jedan roditelj ponižava drugog roditelja pred djetetom, pola djeteta se osjeća poniženim. Sve to se odražava na djetetovo samopouzdanje i dobrobit. Svako je kretanje na kontinuumu od sukoba prema suradnji, bez obzira na to kako malo bilo, kretanje prema dobiti za dijete. To je temelj roditeljske koordinacije” (Baris i sur., 2001., str. 13).

Što dijete čiji se roditelji razvode treba?

Na početku ovog teksta naveli smo osnovne potrebe koje djeca i mladi imaju. Razmatrajući odrastanje djece uz izraženi sukob roditelja, čini se da su to uvjeti u kojima je lako djetetove osnovne potrebe identificirati, ali teško na njih odgovoriti. Iako su spoznaje o rizicima za djecu ugrađene u programe pomoći djeci i roditeljima u različitim sustavima, umjesto zaključka važno je naglasiti koje su praktične implikacije i što je to što dijete čiji se roditelji razvode treba (Johnston, 1994.):

- smanjenje sukoba roditelja
- zaštitu od nasilja u obitelji
- život s onim roditeljem koji ima manje poteškoća koje ga ometaju u roditeljstvu
- dobar odnos s roditeljem
- roditelje koji će smanjiti postojeći sukob razvijajući usporedno i odvojeno roditeljstvo, vođeni jasnim planom
- predvidljivost i jasnoću susreta s roditeljem s kojim ne živi
- kontinuitet odnosa s drugim podržavajućim osobama u obitelji i izvan nje
- stabilnost okoline i predvidljivost uvjeta odrastanja.

* * *

Glupo je da mene pitaju ono o čemu se oni koji su odrasli ne mogu dogovoriti.
(dječak, 8 godina)

Kad me pitaš kako se oni razgovaraju, to me jako ljuti.
(djevojčica, 4 godine)

Kad tata dođe po mene, on pita mamu može li njeno dijete ići s njim.
(djevojčica koja odbija kontakte s ocem, 3 godine)

Tata kaže da je mama zločesta, a mama da je on glup.
(djevojčica, 6 godina)

Voljela bih vidjeti tatu, ali tad bi mama bila jako tužna.
(djevojčica, 8 godina)

Bilo bi puno bolje da se ta Ana nije pojavila u našim životima.
(djevojčica o očevoj partnerici, 7 godina)

Kako to misliš, što pričaju kad se sretnu? Pa oni nikad ne razgovaraju!
(dječak, 10 godina)

Ja ne poznam nikoga kome se roditelji razvode. Na cijelom svijetu to se samo meni dogodilo.
(dječak, 7 godina)

Kupio mi je kekse, ali mama ih je bacila jer je prošao rok trajanja. Takav je on!
(dječak, 13 godina)

Otkako su se razveli, puno je bolje. Ne svađaju se, i kad tata dođe po mene, popiju kavu zajedno i malo pričaju.
(djevojčica, 7 godina)

Literatura

- Baris, M. A., Coates, C. A., Duvall, B. B., Garrity, C. B., Johnson, E. T. i LaCrosse, E. R. (2001.): *Working with high-conflict families of divorce*, Jason Aronson Inc., New Jersey, London
- Hanson, T. L. (1999.): Does parental Conflict Explain Why Divorce Is Negatively Associated with Child Welfare, *Social Forces*, 77(44), 1293-1316.
- Johnston, J. R. (1994.): High-Conflict Divorce, *The Future of Children*, 4(2), 165-182.
- Kelly, J. B. (2000.): Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: A Decade Review of Research, *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963-973.
- Kitzman, K. M. (2000.): Effect of marital conflict on subsequent Triadic family interactions and parenting, *Developmental Psychology*, 36(1), 3-13.
- Marshack, K. J. (2007.): *High Conflict Divorce*, <http://www.kmarshack.com/therapy/divorce/recognize.html>
- McIntosh, J. (2003.): Enduring Conflict in Parental Separation: Pathways of Impact on Child Development, *Journal of Family Studies*, 9(1), 63-80.

Doc. dr. sc. Gordana Buljan Flander

Ravnateljica Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba

LAŽNE OPTUŽBE ZA ZLOSTAVLJANJE DJECE TIJEKOM RAZVODA RODITELJA

Prema podacima iz literature (Benedek i Scetky, 1984.; Besharov, 1986.; Coleman, 1985.; Gardner, 1985.; Green, 1986., Wakefield i Underwager, 1988.) u posljednja se dva desetljeća bilježi povećan interes za optužbe koje se odnose na zlostavljanje djece u postupku i nakon razvoda braka roditelja. Većina stručnjaka vjeruje da se najviše lažnih optužbi za zlostavljanje djece nalazi u sporovima oko razvoda i toga s kojim će roditeljem dijete živjeti te mnogi stručnjaci procjenjuju da se velik postotak sveukupnih optužbi za zlostavljanje djece odnosi upravo na sporove vezane uz razvod ili donošenje odluke s kojim će roditeljem dijete živjeti. Analizirajući slučajeve na kliničkom uzorku djece čiji su roditelji u postupku razvoda ili dodjele skrbi, a upućeni su u Polikliniku za zaštitu djece grada Zagreba zbog sumnje na spolno zlostavljanje, također je uočen trend da su optužbe za spolno zlostavljanje u tim slučajevima u većoj mjeri bile neutemeljene nego u slučajevima kada razvod nije bio u tijeku.

Razvoj te pojave veže se uz neke društvene promjene koje su se dogodile tijekom osamdesetih godina, a dovele su do podizanja svijesti i savjesti društva u vezi sa zlostavljanjem djece. Istodobno, mijenja se i stav prema razvodu braka koji od društveno neprihvatljiva postupka postaje sve češća, a time i sve manje društveno osuđujuća pojava. Međutim, sama činjenica da je razvod manje stigmatiziran nije umanjila neriješene sukobe i frustracije među bivšim partnerima. Posljedice razvoda kao što su osjećaji ljutnje, povrijeđenosti, želje da se bude u pravu ili želja za osvetom u osnovi su neutemeljenih i lažnih optužbi za zlostavljanje djece tijekom razvoda i u sporovima oko toga s kim će dijete živjeti.

Optužba za zlostavljanje djeteta jedna je od najmoćnijih optužbi koju roditelj može iznijeti u postupku razvoda. Osjetno je moćnija od tipičnih optužbi za partnerova ponašanja u prošlosti, poput optužbi za bračnu nevjeru, zlorabu alkohola ili droge, nedostatak ekonomske odgovornosti, mentalnu bolest partnera i slično jer prisiljava institucije sustava

da, u svrhu zaštite dobrobiti djeteta, reagiraju i odgovore izravno i brzo. Nažalost, oni koji lažno optuže bivšeg partnera za zlostavljanje djece vrlo se rijetko suoče s negativnim posljedicama takvog svojeg ponašanja, dok je velika vjerojatnost da će optuženi “zlostavljač” snositi posljedice takvih optužbi. Ako se te optužbe jave u tijeku procesa donošenja odluke s kim će dijete živjeti, vjerojatno je da će stručnjaci zbog opreza preporučiti da djeca budu kod roditelja koji je optužio drugog roditelja za zlostavljanje. Takva odluka vodi i ograničenim kontaktima djeteta s optuženim roditeljem te ostavlja mogućnost da roditelj koji optužuje djetetu govori informacije protiv optuženog roditelja i time razvija i potiče njegov negativan stav prema tom roditelju.

Iako se većina stručnjaka slaže da postoji veći broj lažnih i neutemeljenih optužbi u postupcima razvoda i određivanja s kim će dijete živjeti, kod različitih istraživača nalaze se neslaganja s obzirom na učestalost i prirodu takvih tvrdnji. Procjene lažnih optužbi unutar slučajeva vezanih uz postupak razvoda ili određivanje s kojim će roditeljem dijete živjeti različite su i kreću se od oko 20% do 80% (Morphonios, 2008.).

Govoreći o lažnim optužbama važno je razlikovati nedokazane optužbe od namjerno proizvedenih. Nedokazane optužbe za zlostavljanje djece mogu biti rezultat dobre namjere roditelja, pri čemu zbog sumnjive ozljede djeteta, njegova čudnog ponašanja ili pogrešno protumačene djetetove izjave roditelj podiže optužbu protiv drugog roditelja. Nadalje, ponekad razlozi za optuživanje drugog roditelja za zlostavljanje proizlaze iz nedovoljnog poznavanja djetetovih reakcija na razvod i pogrešnog tumačenja dječjih reakcija na razvod, pa reakcije na razvod roditelj pogrešno tumači reakcijama na zlostavljanje. Također je na mnoge roditelje utjecao i publicitet o spolnom zlostavljanju, često objavljivanje ponašajnih pokazatelja zlostavljanja i razvoj mnogih preventivnih programa, što je rezultiralo time da su roditelji postali preosjetljivi na mogućnost i simptome potencijalnog zlostavljanja te su na temelju pogrešnih opažanja i pretpostavki nesvjesno sudjelovali u nastajanju lažnih optužbi. Thoennes i Pearson (1989.) izvještavaju da je u 15% slučajeva “lažnih optužbi” koje su proučavali riječ o “dobronamjernoj” sumnji.

S druge strane, u nekim slučajevima roditelji mogu namjerno pokrenuti lažne optužbe. Tada za cilj obično imaju manipulaciju pravnog, zdravstvenog i socijalnog sustava, čime namjeravaju dobiti skrb ili se zbog nezavršenih partnerskih odnosa na taj način žele osvetiti bivšem partneru. Blush i Ross (1987.) ustanovili su tipični obrazac koji se javlja kod lažnih optužbi za spolno zlostavljanje djece i nazvali ga sindrom SAID (Sexual Allegations in Divorce – optužbe za spolno zlostavljanje u razvodu), a uključuje sljedeće karakteristike:

1. Optužbe nastaju nakon rastave braka, kada počne pravna bitka za skrb nad djetetom.
2. Češće se javlja u obiteljima koje su i prije bile disfunkcionalne te u obiteljima u kojima bivši supružnici nisu razriješili sukobe oko razvoda, kao niti partnerske procese.
3. Ako je onaj koji optužuje ženskog spola, često su to histerične i granične strukture ličnosti ili je prisutna intenzivna ljutnja na bivšeg partnera, defenzivan stav i opravdavanje.
4. Ako je optuženi roditelj muškog spola, u pravilu je pasivan i brižan.
5. Dijete je obično ženskog spola te mlađe od osam godina.
6. Optužbe češće potječu od strane roditelja s kojim dijete živi.
7. Optužujući roditelj samoinicijativno vodi dijete većem broju "stručnjaka" u namjeri da netko potvrdi njegove optužbe, inzistira da se istraga nastavi, ne obazirući se na posljedice za dijete.
8. Sud na navode stručnjaka reagira prekidom ili ograničavanjem susreta.

Autori koji su proučavali ovu problematiku uočili su i neke tipične karakteristike ličnosti veza-
ne uz osobe koje lažno optužuju, djecu uključenu u takve optužbe, kao i žrtve lažnih optužbi.

Karakteristike ličnosti roditelja koji lažno optužuju

Wakefield i Underwager (1990.) svojim su istraživanjima došli do nalaza da je kod lažnih optužbi za zlostavljanje djece u postupcima razvoda ili tijekom procesa odlučivanja s kojim će roditeljem dijete živjeti najčešće riječ o jednoj od četiriju vrsta tipologija roditelja koji podižu ili podržavaju lažne optužbe za spolno zlostavljanje:

1. Osobe sa psihičkim oboljenjima čije je funkcioniranje, prosudbe, a ponekad i sposobnost razlikovanja činjenica i mašte pod utjecajem tih poremećaja. Kod takvih osoba često se nailazi na povijest psihijatrijskog liječenja i nestabilnih veza. Karakteriziraju ih nestabilnost i impulzivnost. Pod stresom razvoda skloni su pretjerano reagirati i pogrešno tumačiti događaje iz realiteta te brzopleto zaključivati o zlostavljanju.

2. Osobe koje prema bivšem partneru osjećaju snažnu mržnju, ljutnju ili neprijateljstvo. Ponajprije žele povrijediti bivšega partnera i osvetiti mu se te pritom kao sredstvo i oružje koriste dijete. Vlastita potreba za osvetom u drugi plan stavlja potrebe i dobrobit djeteta.

3. Osobe koje su previše oprezne i opterećene mogućnošću da je dijete bilo ili može biti spolno zlostavljano. Možda su i same bile spolno zlostavljane ili silovane ili je riječ

o pretjeranoj reakciji na medijsku usredotočenost na zlostavljanje. U takvim se slučajevima često nailazi na opetovano ispitivanje djeteta, pregledavanje njegova spolovila nakon susreta s drugim roditeljem, kao i često posjećivanje liječnika.

4. Osobe koje reagiraju prilično primjereno na nejasnu situaciju tražeći profesionalno savjetovanje od stručnjaka. Dijete može izvijestiti da se kupalo s ocem i da je doirnulo njegovo spolovilo ili nešto slično što zvuči sumnjivo. Ne želeći to rješavati sami, obraćaju se stručnjaku.

Blush i Ross (1987.) opisuju karakteristike ličnosti majki i očeva koji lažno optužuju drugog roditelja za spolno zlostavljanje djece te navode i tipične karakteristike ličnosti lažno optuženih očeva, obrasce ponašanja djece u slučajevima takvih lažnih optužbi te stručnjaka kao potencijalne žrtve manipulacije lažnim optuživanjem.

Karakteristike ličnosti majki koje lažno optužuju

1. Histrionska ličnost

- ostavlja dojam anksiozne, zabrinute i nervozne osobe
- smatra se žrtvom partnera od kojeg se rastaje ili se rastala
- verbalizira strah od nastavka viktimizacije i to ne samo za sebe, već i za dijete
- opisuje situacije kada je bila manipulirana od bivšeg partnera
- optužuje partnera za psihičko i fizičko zlostavljanje
- smatra da je sada njezino dijete u opasnosti da bude žrtva zlostavljanja od bivšeg partnera
- daje neodređene, cirkularne i nespecifične odgovore te su to češće opisi njezinih osjećaja nego detalja i činjenica koje su se dogodile
- djetetove osjećaje opisuje kao produžetak vlastitih osjećaja te izražava neuobičajenu i neprimjerenu zabrinutost za svoje dijete
- redovito pregledava djetetovo spolovilo, vodi dijete na ponovljene zdravstvene preglede ili ispituje dijete o mogućem spolnom ponašanju s ocem.

2. Pravedna osvjetnica (varijacija histrionske ličnosti)

- u početku iznosi razrađene, organizirane te činjenicama i brojevima potkrijepljene optužbe i dokaze
- mnoge od tih "činjenica" dobivene su u kontaktima s drugim osobama, uključujući i mnogobrojne stručnjake kojima se obraćala za pomoć

- sebe predstavlja kao opravdano uvrijeđenu i zabrinutu zbog ponašanja bivšeg supruge
- kad se zatraže detaljna obrazloženja optužbi, komunikacijski stil se mijenja te od spontanog i suradljivog ponašanja postaje hostilna, odbijajuća i pasivno-agresivna
- na postavljena pitanja i konfrontacije ispitivača odgovara napadom i svađom, suprotstavlja se, protivi te ponekad čak i prekida kontakt
- čak i na najpažljivije oblikovano i sofisticirano propitivanje mijenja i raspoloženja i stil komunikacije
- često raspravlja i na postavljena pitanja odgovara postavljanjem vlastitih pitanja
- prijeti tužbom, žali se na neprofesionalnost ili na neetičnost ispitivača.

3. Granična ličnost

- u situaciji razvoda funkcionira na visoko disfunkcionalan način
- gubi dodir s realitetom
- daje osebujne i bizarne opise događaja iz njezine prošlosti, koji su nemogući i nemaju veze s realnošću.

Karakteristike ličnosti očeva koji lažno optužuju

- imaju visoko izraženu potrebu da uvijek budu “u pravu”
- pretjerano su kritični prema bivšoj partnerici
- smatraju kako je bivša supruga neobazriva i nepodobna majka
- češće iznose optužbe koje se odnose na nove emocionalne veze bivše supruge nego na nju kao počinitelja spolnog zlostavljanja
- tipično izjavljuju da bivša supruga često ostavlja djecu bez nadzora, na brizi nekompetentnim, neprimjerenim i nepouzdanim osobama ili da ih općenito izlaže opasnostima kod kuće.

Karakteristike ličnosti lažno optuženog roditelja muškog spola

- nedostatak asertivnosti, tj. zauzimanja za sebe u socijalnim situacijama
- nedostatak ambicioznosti i kompetitivnosti
- naglašene pasivne i ovisničke crte ličnosti te nedostatak primjerenog osjećaja straha, zabrinutosti ili ljutnje s obzirom na ozbiljnost lažnih optužbi

- naivna percepcija da će drugi razumjeti i vidjeti stvarnu situaciju
- s obzirom na njegove reakcije, razmišljanja i osjećaje ostavlja dojam dobrodušne osobe
- u braku je udovoljavao zahtjevima i željama supruge.

Premda je mali broj slučajeva u kojima je žena optuženi počinitelj spolnog zlostavljanja djece, i u nastajanju tog tipa optužbi se primjećuje porast. Optužbe protiv majki uglavnom se odnose na općenite karakteristike nje kao osobe, poput toga da nije podobna majka, prije nego da je uključena u neku vrstu spolnog zlostavljanja djece.

Obrasci ponašanja djece u slučajevima lažnog optuživanja roditelja

U tijeku postupka razvoda te pravnog spora o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti djeca obično pokazuju ambivalenciju prema situaciji u kojoj se nalaze, u konfliktu su lojalnosti jer nisu u mogućnosti zadovoljiti niti jednog niti drugog roditelja u potpunosti, teško im je prikloniti se jednom od roditelja jer vole oba. Priklanjanje ili iznošenje negativnih informacija o drugom roditelju znači izdaju, zbunjeni su, pokazuju nelagodu i tjeskobu, a najveća im je želja da se roditelji ne svađaju. U slučajevima u kojima se pokazalo da su optužbe za zlostavljanje bile lažne, pokazalo se da djeca, zbog utjecaja odraslih, obično pokazuju neke od sljedećih obrazaca ponašanja ili više njih:

- daju odgovore koji se čine dobro uvježbanima ili "istreniranima"
- tijekom intervjua spontano, a da ih se ne pita ili potiče na odgovore, iznose fraze praćene istim afektom kao u roditelja koji iznosi optužbe
- pokazuju neutemeljen i pretjeran protest protiv roditelja koji je lažno optužen
- u cijelosti se odriču roditelja koji je optužen, uz pretjeranu mržnju i izraženu želju da ga nikad više ne vidi ili s njim razgovara
- neprimjerena zabrinutost vezana uz pitanja alimentacije, raspodjele imovine i drugih aktivnosti oko razvoda koje nisu dio djetetova svijeta
- na potpitanja o detaljima i primjerima zlostavljanja opetovano iznose jedne te iste izolirane događaje
- koriste dobi neprimjerene verbalne opise, a da ne razumiju to što govore
- njihove izjave o takvim događajima su nekonzistentne u raznim aspektima, kao što su specifični detalji (tko, što, gdje, kada) i čestina, a emocionalna pratnja nije sukladna iznesenim sadržajima
- nema karakteristika traumatizacije niti na emocionalnom niti na ponašajnom planu.

U adolescenciji kod takve se djece uočavaju sljedeća ponašanja:

- razvoj osvetničkih ciljeva prema optuživanom roditelju
- ekstremnost emocionalnih stanja poput snažnih osjećaja mržnje i odbacivanja optuživanog roditelja
- isključive izjave da "nikad, baš nikad" ne žele vidjeti drugog roditelja zbog toga što im je učinio.

U usporedbi s tim, kod adolescenata koji su uistinu bili spolno zlostavljani nalazi se znatno veća emocionalna suzdržanost, anksioznost, osjećaj srama, nelagode kad ih se pita o tome, osjećaj tuge i krivnje, česte provale plača, psihotraumatizacije, a ne osvetoljubivosti ili sklonosti otvorenom i javnom kritiziranju roditelja navodnog zlostavljača, kao što je to čest slučaj u lažnim optužbama.

Stručnjak kao potencijalna žrtva manipulacije lažnim optuživanjem

Čest je slučaj da roditelj, nakon što je iznio optužbe o spolnom zlostavljanju, vodi dijete stručnjaku u namjeri da i službeno dobije potvrdu da je riječ o zlostavljanju. U tom slučaju roditelj koji iznosi optužbe na pitanja stručnjaka često odgovara općenito i kako ne zna što se točno dogodilo, no ipak nudi informacije na koje stručnjak, prema profesionalnoj dužnosti, mora reagirati i mjerodavnim institucijama prijaviti sumnju na zlostavljanje. Na taj način promišljeno manipulira sustavom. Ako u tome uspije, situacija se još više komplicira, a vjerojatnost i težina štete za dijete se povećava. Stoga je iznimno važno rano prepoznati i razotkriti lažne optužbe, što je vrlo složen, težak i odgovoran zadatak stručnjaka.

Kako prepoznati lažne optužbe?

Nekoliko je razloga koji kompliciraju procjenu lažnih optužbi:

- složena obiteljska dinamika koja utječe na lažne optužbe
- poteškoće u donošenju procjene jesu li simptomi koji se kod djeteta javljaju posljedica spolnog zlostavljanja ili visokokonfliktnog razvoda
- količina znanja koje procjenjivač mora imati o dječjoj forenzici, procesima i procedurama u postupku razvoda, procjeni spolnog zlostavljanja djece, kao i procjeni optuženih, i onih koji optužuju za spolno zlostavljanje.

Nekoliko je mjesta na koja valja usmjeriti pozornost i koja mogu pomoći u tijeku procjene vjerodostojnosti, tj. istinitosti optužbi za spolno zlostavljanje za trajanja postupka razvoda:

- **Izvor originalnog otkrivanja.** Manje je vjerojatno da su optužbe istinite ako otkrivanje potiče roditelj, a ne dijete. Mala djeca gotovo nikada ne iznose lažne optužbe bez utjecaja odrasle osobe.
- **Vrijeme iznošenja optužbi.** Premda lažne optužbe za spolno zlostavljanje mogu nastati bilo kada tijekom razvoda braka, one su osobito česte nakon završetka razvoda kada se povede pitanje skrbnništva i posjećivanja drugog roditelja.
- **Dob djeteta.** Optužbe koje se kasnije pokažu lažnima češće uključuju mlađu djecu, obično mlađu od 8 godina.
- **Ponašanje optužujućeg roditelja.** Kada su optužbe istinite, optužujući roditelj je uznemiren, teško mu je o tome govoriti, osjeća sram i/ili krivnju, dok je kod lažnih optužbi vjerojatnije da roditelj ima potrebu svima pričati o tome što se navodno dogodilo te ne pokazuje takve emocije.
- **Priroda iznesenih optužbi.** Lažne optužbe su često nejasne te tako uobličene da ih nije jednostavno niti potvrditi, niti odbaciti. Često nema konkretnih navoda, već su to obično općenite optužbe kako se nešto loše događa.
- **Karakteristike dječje izjave.** Kad je riječ o lažnim optužbama, dijete najvjerojatnije neće imati razrađenu priču, detalji mogu biti nerealistični, a priča nekonzistentna kroz ponavljanja i bez adekvatnih pratećih afekata.
- **Značajke ličnosti uključenih strana.** Osobe koje iznose lažne optužbe često imaju poremećaj ličnosti.
- **Ponašanje uključenih profesionalaca.** Lažne optužbe često su povezane s preanim utvrđivanjem krivnje od strane profesionalaca.

U tijeku postupka razvoda pogrešni zaključci, pogrešne preporuke stručnjaka i aktivnosti koje se na temelju tih zaključaka preporučuju mogu biti vrlo štetni ne samo za optuženog roditelja nego i za dijete.

Iako sve dosad navedeno stručnjaku može pomoći u odgovorima na pitanje o tome je li se zlostavljanje uistinu dogodilo, tj. je li riječ o stvarnim ili lažnim optužbama te da nadalje procijeni i preporuči primjerene postupke koji će ići isključivo u korist dobrobiti djeteta, to nikako nije u potpunosti dovoljno. Jedini način da stekne sve potrebne vještine i znanja je edukacija.

Kroz primjerenu edukaciju stručnjaci trebaju dobiti specifična znanja i vještine o tome kako na kvalitetan način detaljno proučiti i uzeti u obzir sve relevantne činjenice te na koji način provesti sve relevantne postupke. Relevantne vještine i postupci uključuju fo-

renzički intervju i stručnu obradu svih članova obitelji, opažanje dinamike odnosa djeteta sa svakim roditeljem zasebno i skupa, specifično znanje dječjih i roditeljskih reakcija i posljedica razvoda, znanja o znakovima i posljedicama zlostavljanja, kao i o karakteristikama stvarnih počinitelja, razlikovanje kliničke i forenzične uloge, praćenje relevantne literature, pažljivo proučavanje i dobar uvid u dosadašnje sudske postupke i podatke, kao i razvoj cijelog slučaja, uključivanje drugih stručnjaka ako je potrebno.

Jedino na taj način stručnjak će smanjiti vjerojatnost donošenja pogrešnih i pristranih zaključaka te djelovati odgovorno, profesionalno i moralno.

Literatura

- Benedek, E. L., & Schetky, D. H. (1984., October): *Allegations of sexual abuse in child custody cases*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Academy of Psychiatry and the Law, Nassau, Bahamas.
- Besharov, D. (Spring, 1986.): *Unfounded allegations — a new child abuse problem*. *The Public Interest*, 83, 18-33.
- Blush, G. L., & Ross, K. L. (1987.): *Sexual allegations in divorce: The SAID Syndrome*. *Conciliation Courts Review*, 25(1), 1-11.
- Blush, G. L., & Ross, K. L. (1990.): *Sexual abuse validity discriminators in the divorced or divorcing family*. *Journal of International Political Theory*, vol. 2.
- Buljan Flander, G. i Kocijan Hercigonja, D. (2003.): *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.
- Coleman, L. (1986., January-February): *False allegations of child sexual abuse: Have the experts been caught with their pants down?* *Forum*, pp. 12-21.
- Gardner, R. A. (1985.): *Recent trends in divorce and custody litigation*. *Academy Forum*, 29(2), 3-7.
- Gardner, R. A. (1987.): *The Parental Alienation Syndrome and the Differentiation Between Fabricated and Genuine Child Sex Abuse*. Cresskill, NJ: Creative Therapeutics.
- Green, A. H. (1986.): *True and false allegations of sexual abuse in child custody disputes*. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 25, 449-456.
- Kaplan, S. L., & Kaplan, S. J. (1981.): *The child's accusation of sexual abuse in child custody disputes*. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 3(1), 81-95.
- Martin, P. A. (1976.): *A Marital Therapy Manual*. New York: Brunner/Mazel.
- Soloff, P. H. (1985.): *Personality disorders*. In M. Hersen & S. M. Turner (Ur.), *Diagnostic Interviewing* (pp. 131-159). New York: Plenum Press.
- Wakefield, H., & Underwager, R. (1988.): *Accusations of Child Sexual Abuse*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Wakefield, H., & Underwager, R. (1990.): *Personality Characteristics of Parents Making False Accusations of Sexual abuse in Custody Disputes*. *Journal of International Political Theory*, vol.2.

Doc. dr. sc. Branka Rešetar

Docentica na Pravnom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku

PRAVO DJETETA NA IZRAŽAVANJE MIŠLJENJA U POSTUPCIMA RAZVODA BRAKA

Uvod

Prvi međunarodni dokument, kojim se prije više od 20 godina pravo djeteta na izražavanje mišljenja u sudskim i upravnim postupcima na izričit način priznalo prvi put, bila je Konvencija o pravima djeteta (1989.)¹. Njezina važnost, u pogledu izričitog priznavanja prava djeteta na izražavanje mišljenja, očituje se u kreiranju općeg materijalnopravnog načela, odnosno međunarodne smjernice za postupanje u svim sudskim i upravnim postupcima u kojima se odlučuje o stvarima koje se odnose na dijete (čl. 12.). Pravo djeteta na izražavanje mišljenja obilježava dvostruka kvaliteta, ono je s jedne strane materijalnopravno načelo zajamčeno na globalnoj međunarodnoj razini i s druge strane, u kontekstu pojedinih sudskih ili upravnih postupaka, ono u novije vrijeme sve više predstavlja procesno pravo djeteta čija povreda u krajnjoj konzekvenci može (i trebala bi) dovoditi u pitanje formalnopravnu valjanost odluke donesene u konkretnom postupku.

Kad se govori o postupcima razvoda braka može se reći da je riječ o najmnogobrojnijim sudskim postupcima u okviru kojih se odlučuje o modalitetima ostvarivanja djetetova primarnog prava na roditeljsku skrb². Stoga su, upravo zbog svoje brojnosti, kao i važnosti pravnih posljedica koje pogađaju dijete, postupci razvoda braka idealni za analizu ostvarivanja prava djeteta na izražavanje mišljenja u sudskoj praksi.

1 Službeni list SFRJ, br. 14/1990, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/1993, 20/1997, fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 5/2002, Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 4/2002.

2 Svakako se pravni i psihosocijalni učinci razvoda braka ne mogu usporediti s pravnim i psihosocijalnim učincima izdvajanja djeteta iz obitelji, poput oduzimanja prava roditelju da živi sa svojim djetetom, međutim, znatno je viši broj djece o čijim se pravima odlučuje u okviru postupka za razvod braka.

Svrha je ovog rada u prvom redu stjecanje uvida u praktično ostvarivanje prava djeteta na izražavanje mišljenja u sudskim postupcima u kojima se odlučuje s kojim će roditeljem dijete živjeti te o susretima i druženju s roditeljem s kojim dijete ne živi nakon razvoda braka.

Stoga će se u radu, nakon prikaza pravnih posljedica razvoda braka u odnosu na dijete, posebna pažnja posvetiti procesnom pravu djeteta na izražavanje mišljenja. Osim predstavljanja međunarodnih i domaćeg izvora tog prava djeteta, pokušat će se odgovoriti na pitanje ostvaruje li se to pravo jednako dosljedno i u sudskoj praksi različitih europskih pravnih sustava, uključujući i praksu hrvatskih sudova. U završnom će se dijelu rada umjesto zaključka predočiti što misle jedno devetogodišnje i jedno jedanaestogodišnje dijete o konkretnom pitanju s kojim bi roditeljem u slučaju razvoda braka željela živjeti.

Pravne posljedice razvoda braka u odnosu na djecu

Pravne posljedice razvoda braka, osim što se odnose na bračne drugove, odnose se i na njihovu zajedničku maloljetnu ili posvojenu djecu ili djecu nad kojom se ostvaruje roditeljska skrb nakon punoljetnosti (u daljnjem tekstu djeca). Nekoliko je pravnih posljedica razvoda braka u odnosu na djecu koje se prije svega odnose na pitanja s kojim će roditeljem dijete živjeti, o susretima i druženju s roditeljem s kojim neće živjeti (čl. 294. Obiteljskog zakona, u daljnjem tekstu ObZ)³, te o uzdržavanju (čl. 300. ObZ-a). O svakom od tih pitanja sud donosi odluku *ex officio*, s tim da ponekad može odlučivati i o ostalim sadržajima roditeljske skrbi, bilo na zahtjev roditelja bilo prema vlastitoj procjeni (čl. 100. st. 4)⁴. Odlučujući u postupku razvoda braka o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti, sud *de facto* određuje prebivalište djeteta s jednim roditeljem, dok odlukom o susretima i druženju s drugim roditeljem nadomješta nemogućnost ostvarivanja prava djeteta i roditelja na zajednički obiteljski život⁵. Zakon ne navodi dužnost suda da izričito odlučuje o susretima i druženju, već o roditeljskoj skrbi, što se odnosi i na određivanje načina održavanja susreta i druženja djeteta s odvojenim roditeljem⁶.

3 Čl. 294. ObZ-a:

“(1) Sud će odlučiti o tome s kojim će roditeljem maloljetno vlastito ili posvojeno dijete ili dijete nad kojim se ostvaruje roditeljska skrb nakon punoljetnosti živjeti, odnosno o povjeravanju drugoj osobi, ustanovi socijalne skrbi ili drugoj pravnoj osobi koja obavlja djelatnost socijalne skrbi i o roditeljskoj skrbi:

1. odlukom kojom se utvrđuje da brak ne postoji ili se poništava ili razvodi;
2. odlukom kojom se utvrđuje majčinstvo ili očinstvo.

(2) Sud može odlučiti i o izricanju mjera za zaštitu prava i dobrobiti djeteta kad je to prema okolnostima slučaja potrebno.”

4 Čl. 100. st. 4. ObZ-a:

“(4) Sud može odlučiti da pojedine dužnosti obavlja roditelj s kojim dijete ne živi, primjerice brinuti se o zdravlju djeteta, školovanju, izvanškolskim aktivnostima, nekim poslovima zastupanja djeteta ili upravljanja njegovom imovinom i o drugome.”

5 Hrabar, D., Pravni odnosi roditelja i djece u Alinčić, M., Hrabar, D., Jakovac-Lozić, D. i Korać Graovac, A., Obiteljsko pravo, Narodne novine d.d., Zagreb, 2007, str. 270.

6 Belajec, V. i Hrvatinić, B. u Alinčić, M., Bakarić Abramović, A., Belajec, V., Hrabar, D., Hrvatinić, B., Jakovac-Lozić, D. i Korać, A., Obiteljski zakon, Narodne novine d.d., Zagreb, 2004, str. 356.

Samo bi u rijetkim situacijama sud u postupku razvoda braka trebao odlučivati o isključivoj roditeljskoj skrbi jednog roditelja s obzirom na to da samo jedan roditelj skrbi o djetetu ako je drugi umro, proglašen umrlim, lišen roditeljske skrbi ili poslovne sposobnosti (potpuno ili djelomice u odnosu na roditeljsku skrb) ili je spriječen (čl. 99. ObZ-a). Kako je riječ o pravnim posljedicama razvoda braka u odnosu na dijete, sud bi u postupku razvoda braka o isključivoj roditeljskoj skrbi jednog roditelja mogao odlučivati jedino ako bi u istom postupku donio odluku o lišenju roditeljske skrbi drugog roditelja, o čemu može odlučiti adhezijski kad je to prema okolnostima slučaja potrebno (čl. 294. st. 2. ObZ-a). Roditeljska je skrb nakon razvoda braka *ex lege* zajednička (čl. 99. ObZ-a) te se stoga u postupku razvoda braka u tom pogledu odluka ne donosi.

Prema noveli Obiteljskog zakona iz 2007. godine sud, u okviru bračnog spora između djetetova roditelja i maćehe ili očuha, može *ex officio* donijeti i odluku o susretima i druženju ako je to u skladu s djetetovom dobrobiti (čl. 294a ObZ-a)⁷.

Osim o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti te o susretima i druženju u postupku razvoda braka, sud može donijeti i odluku kojom dijete povjerava drugoj osobi, ustanovi socijalne skrbi ili drugoj pravnoj osobi koja obavlja djelatnost socijalne skrbi. U tom bi slučaju mogla biti riječ o razlozima zbog kojih roditelji nisu u mogućnosti skrbiti o svojem djetetu, poput odsutnosti, spriječenosti, zdravstvenih ili drugih sličnih razloga, premda je za donošenje odluka takve vrste izvan postupka razvoda braka mjerodavan centar za socijalnu skrb⁸.

Konačno, sud je u postupku razvoda braka ovlašten izreći mjeru za zaštitu prava i dobrobiti djeteta kad je to prema okolnostima slučaja potrebno (čl. 294. st. 2. ObZ-a). To se odnosi na preventivne mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta, poput upozorenja roditelja na pogreške i propuste u skrbi i odgoju djeteta (čl. 109. ObZ-a) i mjera nadzora nad roditeljskom skrbi (čl. 110. ObZ-a), za koje je inače mjerodavan centar za socijalnu skrb, te na represivne mjere, poput oduzimanja roditelju prava da živi sa svojim djetetom i da ga odgaja (čl. 111. ObZ-a), povjeravanja djeteta na čuvanje i odgoj ustanovi za socijalnu skrb (čl. 112. ObZ-a) ili lišenja roditeljske skrbi (čl. 114. ObZ-a), kao i izricanja zabrane neovlaštenog približavanja i uznemiravanja djeteta, o čemu se inače odlučuje u posebnim izvanparničnim postupcima⁹.

7 O sadržaju i opsegu susreta i druženja vidi više u: Rešetar, B., Pravna zaštita prava na susrete i druženje u obiteljskom pravu, doktorska disertacija, Zagreb, 2009, str. 283-284.

8 Navedeni se razlozi prvenstveno odnose na povjeravanje djeteta na čuvanje i odgoj drugoj osobi, domu za djecu ili drugoj pravnoj osobi koja obavlja djelatnost socijalne skrbi u slučajevima u kojima su oba roditelja odsutna, spriječena ili iz zdravstvenih ili sličnih razloga nisu sposobni skrbiti o djetetu prema članku 103. stavku 1. Obiteljskog zakona, za što je mjerodavan centar za socijalnu skrb. Vidi više u Hrabar, D., op. cit. (bilj. 5.), str. 270.

9 Sud ujedno može izreći i mjere za zaštitu imovinskih interesa djeteta. O obiteljskopравnim mjerama za zaštitu prava i dobrobiti djeteta vidi: Hrabar, D., op. cit. (bilj. 5.), str. 281-307.

U procesnom smislu, kad sud u postupku za razvod braka donosi prethodno nabrojane odluke koje se odnose na dijete, tada je riječ o specifičnom kumuliranju bračnih sporova s drugim postupcima što je u suprotnosti s općim pravilom građanskog procesnog prava prema kojem je kumuliranje moguće samo ako je isti sud nadležan za svaki od zahtjeva i kad je za sve zahtjeve određena ista vrsta postupka. Naime, cilj je kumuliranja bračnog spora s postupcima u kojima se donose odluke u odnosu na dijete, pa tako i izriču mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta, uzimanje u obzir specifičnih interesa bračnih drugova i njihove djece¹⁰, premda je praktično vrlo upitno na koji bi način sud koji razvodi brak odredio, primjerice, mjeru nadzora nad roditeljskom skrbi, za što je inače mjerodavan centar za socijalnu skrb, ili proveo postupak te izrekao takvu ozbiljnu i radikalnu mjeru poput lišenja roditeljske skrbi. Ne bi li, s obzirom na ustaljenu obiteljskopravnu praksu u pogledu izricanja mjera za zaštitu prava i dobrobiti djeteta, bilo oportunije da sudac koji razvodi brak, ako smatra da je to potrebno, obavijesti centar za socijalnu skrb koji dalje poduzima potrebne mjere radi zaštite prava i dobrobiti djeteta, bilo u postupcima za koje je sam mjerodavan bilo iniciranjem posebnog izvanparničnog sudskog postupka?

Unatoč iznimnim adhezijskim pitanjima koja se u postupku razvoda braka mogu pojaviti u odnosu na zaštitu prava i dobrobiti djeteta, po uobičajenom tijeku stvari, razvod braka djetetovih roditelja najčešće uzrokuje dvije temeljne pravne posljedice osobnopravne naravi: odlučivanje o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti i odlučivanje o susretima i druženju s drugim roditeljem. Stoga će se pitanje djetetova prava na izražavanje mišljenja u postupcima razvoda braka u daljnjem tekstu analizirati isključivo u kontekstu dvije navedene i najčešće pravne posljedice razvoda braka u odnosu na dijete¹¹.

Pravo djeteta na izražavanje mišljenja u sudskom postupku

Pravilo izraženo kroz više odredaba Obiteljskog zakona određuje dužnost suda da prilikom odlučivanja o pravima djeteta poštuje sporazum roditelja ako je on za njegovu dobrobit (čl. 100. st. 5., čl. 269. st. 2. i čl. 298. ObZ-a), što je u skladu sa suvremenim načelima većine komparativnih obiteljskopравnih sustava¹². Premda se može postaviti pitanje prava djeteta na izražavanje mišljenja i u slučajevima u kojima su roditelji postigli sporazum, a sud ga je smatrajući da je u interesu djeteta prihvatio, pravo djeteta na

10 O kumuliranju bračnih sporova s drugim sporovima vidi: Triva, S. i Dika, M., Građansko parnično procesno pravo, Narodne novine d.d., Zagreb, 2004, str. 769-770. i Aras, S., Načelo saslušanja stranaka u obiteljskim adhezijskim oficijelnim postupcima, u Rešetar, B. (ur.), Dijete i pravo, Osijek, 2009.

11 Roditeljska skrb nakon razvoda braka ostaje *ex lege* zajednička, pa sud u tom smislu ne odlučuje, osim ako se izričito navode posebni modaliteti ostvarivanja od strane pojedinog roditelja, što je u sudskoj praksi rijetkost.

12 O poticanju roditelja na sporazumno (i izvansudsko) rješavanje sporova u vezi s djecom, kao i poštivanje sporazuma od strane suda, ako nije u suprotnosti s dobrobiti djeteta, u njemačkom, talijanskom, švedskom, engleskom i američkim pravnim sustavima vidi više u Rešetar, B., op. cit. (bilj. 7.).

izražavanje mišljenja mnogo je aktualnije u onim postupcima u kojima između roditelja postoji spor u pogledu pravnih posljedica razvoda braka u odnosu na dijete.

Pravo djeteta na izražavanje mišljenja analizirat će se u ovom poglavlju najprije prikazom međunarodnih dokumenata koji su izvor hrvatskog prava, a zatim prikazom odredaba Obiteljskog zakona kojima se djetetu jamči ostvarivanje tog prava pred hrvatskim tijelima (sudom i centrom za socijalnu skrb) u onim postupcima u kojima se odlučuje o stvarima koje se na njega odnose.

Međunarodni izvori prava djeteta na izražavanje mišljenja

U međunarodne izvore prava djeteta na izražavanje mišljenja koji su dio hrvatskog pravnog sustava ubrajaju se: Konvencija o pravima djeteta, Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece iz 1980. godine¹³ (u daljnjem tekstu Haška konvencija o otmici djece) i Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine (u daljnjem tekstu Europska konvencija o ljudskim pravima)¹⁴.

Djetetu koje je sposobno formirati vlastito mišljenje općom se odredbom članka 12. Konvencije o pravima djeteta jamči pravo na izražavanje vlastitog mišljenja u stvarima koje se odnose na njega te se ono uzima u obzir u skladu s njegovom dobi i zrelosti. U tom mu se smislu jamči pravo da izravno ili posredstvom druge osobe izrazi svoje mišljenje u svim postupcima (sudskim ili upravnim) u kojima se odlučuje o nekom njegovom pravu. Pravo djeteta na izražavanje vlastitog mišljenja ponekad se povezuje s pravom na slobodu izražavanja što uključuje pravo na slobodu traženja, primanja i davanja obavijesti, te ideja svake vrste i u svim oblicima (čl. 13.). Razgraničenje tih dvaju prava iz članaka 12. i 13. nije uvijek sasvim jasno, zbog čega se te odredbe pokušavaju jasnije rastumačiti i razgraničiti. Neki autori pravo na izražavanje vlastitog mišljenja (čl. 12) i pravo na traženje, primanje i davanje obavijesti, te izražavanje vlastitih ideja (čl. 13) svrstavaju zajedno u tipična građanska prava i slobode, te ih međusobno povezuju¹⁵, dok ih drugi odvajaju svrstavajući pravo djeteta iz čl. 13. u tipične građanske slobode koje se protežu i na djecu, dok pravo djeteta na izražavanje vlastitog mišljenja iz članka 12. shvaćaju kao posebno pravo djeteta po kojem je komplementarna obveza države da djetetu osigura

13 Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction. Konvencija je stupila na snagu 1. prosinca 1983. godine. Republika Hrvatska postala je strankom ugovornicom na temelju notifikacije o sukcesiji 7. travnja 1994. godine, NN, br. 4/1949

14 European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms stupila je na snagu 4. studenog 1950. godine. Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Protokoli br. 1, 4, 6 i 7 uz tu Konvenciju, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 18/1997. Zakon o potvrđivanju Protokola br. 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 4/2002.

15 Hrabar, D., op. cit. (bilj. 5.), str. 230. i Fortin, J., Children's Rights and the Developing Law, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, 2005, str. 41.

ostvarenje navedenog prava¹⁶. U tom se smislu smatra kako je moguće pravo djeteta iz članka 13. shvatiti kao presliku ljudskog prava na slobodu izražavanja, za razliku od onog iz članka 12. koje bi bilo specifično procesno pravo djeteta na sudjelovanje u postupcima koji se na njega odnose. Tako bi temeljna razlika između prava djeteta iz članka 12. i prava iz članka 13. bila u tome što za ostvarenje prava djeteta iz članka 12. postoji pozitivna obveza države potpisnice Konvencije da za to osigura potrebne instrumente, dok u pogledu prava na slobodu izražavanja iz članka 13. ne postoji pozitivna, već samo negativna obveza države da ne ograničava to djetetovo pravo, osim u iznimnim slučajevima (čl. 13. st. 2.)¹⁷.

Europska konvencija o ljudskim pravima također predstavlja pravni izvor djetetova prava na izražavanje mišljenja u hrvatskom pravnom sustavu¹⁸. Premda se odredbom članka 8. Konvencije u prvom redu jamči materijalnopravnu zaštitu prava na poštivanje obiteljskog života, njome se ujedno nude i procesnopravna jamstva koja služe ostvarivanja zaštite prava na poštivanje obiteljskog života¹⁹. Procesna jamstva iz članka 8. ne odnose se samo na sudski postupak, već i na sve faze postupanja pred drugim tijelima²⁰. Stoga se u kontekstu djetetova prava na izražavanje mišljenja u postupcima razvoda braka to procesno jamstvo odnosi na odlučivanje o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti, te o susretima i druženju, s obzirom na to da su ta pitanja konstitutivni elementi prava na obiteljski život.

U odnosu na procesna prava iz članka 8., odredba članka 6. nudi stroža procesna jamstva koja uživaju svi članovi obitelji, uključujući i djecu. Odredbom članka 6. jamči se pravo na pristup (neovisnom i nepristranom) sudu, kao i pravo na suđenje u razumnom roku u svim vrstama postupaka u kojima se odlučuje o pravima i interesima članova obitelji. To znači da stranke (dakle i dijete) imaju pravo biti saslušane pred sudom u što kraćem roku, odnosno bez kašnjenja koje je posebno štetno kad su u pitanju djeca mlađe dobi²¹.

Jednako kao punoljetna osoba, tako i dijete ima pravo na pravično suđenje zajamčeno člankom 6. Europske konvencije. Starije dijete u tom smislu ima pravo izravnog sudjelo-

16 Bainham, A., *Children The Modern Law*, Third Edition, Jordan Publishing Limited, Bristol, 2005, str. 72-74.

17 Smith, L., *Recent Developments in Child Law*, u Boele-Woelki, K. i Svedrup, T. (ur), *European Challenges in Contemporary Family Law*, Intersentia, Antwerp-Oxford-Portland, 2008, str. 56-58.

18 Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava primarno je bila namijenjena zaštiti odraslih osoba od upliva države u njihove živote, iz čega izvire niz njezinih slabosti. Unatoč tome, djeca, jednako kao i odrasle osobe, uživaju pravnu zaštitu koja se Konvencijom jamči svim ljudskim bićima. Fortin, J., op. cit. (bilj. 15.), str. 53-54.

19 Odredba članka 8. Europske konvencije o ljudskim pravima, osim negativne obveze u smislu zabrane od neopravdanog zadiranja u obiteljski život, sadržava i pozitivnu obvezu koja državama članicama nalaže osiguranje i potporu za ostvarivanje prava na obiteljski život. Procesna jamstva sadržana u članku 8. proizlaze iz pozitivne obveze države da osigura efikasna sredstva zaštite prava za poštivanje obiteljskog života, kao i efikasan pristup tim sredstvima. Bainham, A. op. cit., (bilj. 16.), str. 472-473.

20 Bainham, A. op. cit., (bilj. 16.), str. 509.

21 Fortin, J., op. cit. (bilj. 15.), str. 60. i 61. i Bainham, A. op. cit., (bilj. 16.), str. 81.

vanja u postupku na način da izrazi svoje mišljenje i bude nazočno na ročištima kad se odlučuje o njegovim pravima, a ako se odlučuje o pravima mlađeg djeteta, ono ima pravo neizravnog sudjelovanja na način da ga zastupa posebni skrbnik²². Ako sudjelovanje i zastupanje djeteta u sudskom postupku u kojem se odlučuje o njegovim pravima (s kojim će roditeljem dijete živjeti ili o njegovom pravu na susrete i druženje) nije osigurano, to može dovesti do povrede prava na pravično suđenje.

Iz presuda Europskog suda, u pogledu djetetova sudjelovanja u postupku, nedvojbeno proizlazi kako bi u postupcima u kojima se odlučuje o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti ili o susretima i druženju sudac trebao razgovarati s djetetom, imajući pri tom u vidu njegovu dob i zrelost. Međutim, to nije apsolutno pravo, što znači da sud nije uvijek dužan saslušati dijete, premda neopravdani izostanak utvrđivanja njegove volje može predstavljati povredu procesnopravne naravi. Dva su novija slučaja Europskog suda za ljudska prava od posebne važnosti u pogledu konvencijskog prava djeteta da bude saslušano: Sahin protiv Njemačke²³ i Sommerfeld protiv Njemačke²⁴. U obama se slučajevima posebna pažnja posvećuje pravu djeteta da izrazi svoje mišljenje već od najranije dobi s jedne strane, ali i da se jasno izražena volja djeteta u onim slučajevima u kojima dijete odbija susrete i druženja s roditeljem ne uzima bezuvjetno u obzir.

Navedeni su stavovi Europskog suda od strane pojedinih autora naišli na kritike, posebice u pogledu zahtjeva za obaveznim stručnim mišljenjem psihologa o jasno izraženoj volji starije djece koja odbijaju susrete i druženje s roditeljem. Smatra se da Europski sud

22 Kilkelly, U., Annual Review of International Family Law, u Bainham, A., The International Survey of Family Law, 2004 Edition, Jordan Publishing Limited, Bristol, str. 80.-81.

23 Sahin protiv Njemačke, 30943/96, presuda od 8. srpnja 2003. godine. U predmetu Sahin protiv Njemačke nacionalni je sud odbio zahtjev izvanbračnog oca za susretima i druženjem s tada dvogodišnjim djetetom temeljeći svoju odluku na mišljenju psihologa, koji je zaključio kako bi susreti i druženje u okolnostima netrpeljivosti između roditelja bili u suprotnosti s djetetovom dobrobiti. Volja djeteta nije bila ispitana jer bi, prema mišljenju psihologa, u takvim okolnostima postojala opasnost da dijete osjeća krivnju ako bi se donijela odluka u skladu s njegovim željama. Europski je sud u navedenom slučaju utvrdio povredu procesnog prava djeteta da izrazi svoje mišljenje pred sudom, što je posredno utjecalo i na očev položaj u postupku o susretima i druženju. Premda je nacionalni sud s aspekta materijalnog prava donio ispravnu odluku u pogledu odbijanja prava na susrete i druženje radi zaštite djetetove dobrobiti, istodobno je počinio povredu procesnog jamstva iz članka 8. Europske konvencije s obzirom na to da u postupku pred nacionalnim sudom nije ispitana volja djeteta koje je u završnom stadiju postupka imalo pet godina. Prema stajalištu Europskog suda nacionalni se sud nije smio zadovoljiti izjavama vještaka o riziku ispitivanja djeteta, a da ne uzme u obzir sve mogućnosti korištenja posebnih mjera pri ispitivanju volje djeteta s obzirom na njegovu ranu dob. Vještakinja nikada nije pitala dijete o ocu te stoga nije imala potpune informacije o odnosu otac – dijete, što je nužan preduvjet za utvrđivanje stvarne volje djeteta i u tom smislu ostvarivanja ravnoteže između više sukobljenih interesa. Jakovac-Lozić, D., Susreti i druženje djeteta s odvojenim roditeljem u presudama Europskog suda za ljudska prava, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 55/2005, br. 3-4, str. 904-916.

24 Sommerfeld protiv Njemačke, 3187/96, presuda od 8. srpnja 2003. godine. U sličnom je predmetu, Sommerfeld protiv Njemačke, nacionalni sud dao presudnu važnost volji djevojčice (11 godina) koja je odbijala susrete i druženje s biološkim ocem te ih, zbog njezina čvrsta odbijanja, nije odobrio smatrajući kako susreti i druženje ne bi bili u skladu s njezinim interesom i dobrobiti. Europski je sud u tom predmetu smatrao da je bilo nužno zatražiti mišljenje psihologa u pogledu djetetova neprijateljskog raspoloženja u odnosu na oca, kao i savjet u pogledu postupnog razvijanja odnosa između oca i djeteta. Bezuvjetno poštivanje volje djeteta i onemogućavanje susreta i druženja u skladu s njom, sud je ocijenio kao povredu prava na poštivanje očevog obiteljskog života. Ta presuda sadrži važne upute nacionalnim sudovima da su dužni zahtijevati stručno preispitivanje uzroka zbog kojih dijete ne želi ostvarivati susrete i druženje s roditeljem. Nedostatak stručnog mišljenja psihologa u pogledu negativno izražene volje djeteta može predstavljati povredu procesnih zahtjeva iz članka 8. Europske konvencije. Jakovac-Lozić, D. op. cit. (bilj. 23.), str. 904-916.

neopravdano odbija međunarodnu praksu, koja poštuje odbijajući stav djeteta u postupcima ovrhe, smatrajući kako prisila djeteta na susrete i druženje ima kontraproduktivni učinak za razvijanje odnosa između djeteta i roditelja²⁵.

Premda je Konvencijom o pravima djeteta pravo djeteta na izražavanje mišljenja izričito regulirano prvi put, svijest je o nužnosti poštivanja djetetove volje na međunarodnopravnoj razini postojala i prije. Tako se u području međunarodnog privatnog prava Haškom konvencijom o otmici djece iz 1980. godine poštuje odbijajuća volja djeteta prilikom povratka u državu roditelja od kojeg je oteto, te se uzima u obzir u skladu s njegovom zrelošću, što je izraz poštivanja djetetova mišljenja²⁶. Naime, razlozi zbog kojih je moguće odbiti povratak djeteta su: integriranost djeteta u sredinu u koju je nezakonito odvedeno (čl. 12.) ili izlaganje djeteta fizičkoj opasnosti ili psihičkoj traumi određivanjem povratka (čl. 13. b), te odbijajuća volja djeteta, koja se uzima u obzir u skladu s njegovom zrelošću (čl. 13. b). Navedene odredbe su iznimke od pravila hitnog povratka djeteta²⁷. Povrh toga, činjenica da se Haška konvencija o otmici djece primjenjuje na djecu mlađu od 16 godina (čl. 4.), s obzirom na to da se smatra kako su djeca starija od 16 godina dovoljno odrasla i zrela da ih roditelji ne mogu "oteti" bez njihove volje²⁸, ukazuje na to da se ovim međunarodnim instrumentom izravno i bezuvjetno poštuje mišljenje djeteta starijeg od 16 godina.

Svi navedeni međunarodni instrumenti, na izravan ili neizravan način, djetetu jamče pravo na izražavanje mišljenja u postupcima u kojima se odlučuje o njihovim pravima, a to treba značiti i u postupcima razvoda braka. Konvencija o pravima djeteta to pravo jamči izvorno i izravno na globalnoj razini, države potpisnice su dužne omogućiti ostvarivanje tog prava²⁹, a svi kasniji međunarodni instrumenti u čijem je središtu dijete, pozivaju se upravo na odredbu članka 12., odnosno na konvencijsko pravo djeteta na izražavanje mišljenja. Pravo na pravično suđenje u sudskim postupcima u kojima se odlučuje o građanskim pravima, kao i procesna prava koja izvire iz prava na poštivanje obiteljskog života, Europskom se konvencijom za zaštitu ljudskih prava na jednak način jamči punoljetnim osobama i djeci, iz čega slijedi da se i tom konvencijom djetetu jamči pravo na izražavanje mišljenja u postupcima razvoda braka. Konačno se djetetovo mišljenje na

25 Fortin, J., op. cit. (bilj. 15.), str. 264-265. i 406.

26 Pérez-Vera, E., Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention, 1981, http://www.hch.net/index_en.php?act=publications.listin&sub=2., str. 449-450.

27 Bruch, C. S., The Unmet Needs of Domestic Violence Victims and Their Children in Hague Child Abduction Convention Cases, *Family Law Quarterly*, Volume 38, Number 3, Fall 2004, str. 529-531.

28 Pérez-Vera, E., op. cit. (bilj. 26.), str. 449-450.

29 U američkoj se literaturi nailazi na mišljenje kako je jedan od razloga zbog kojih Sjedinjene Američke Države nisu potpisale Konvenciju o pravima djeteta upravo obveza da se u svakoj parnici o roditeljskoj skrbi osigura ostvarivanje prava djeteta na izražavanje mišljenja iz članka 12. (Woodhouse). Guggenheim, M., *What's Wrong with Children's Rights*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 2005, str. 160.

globalnoj razini izričito poštuje i Haškom konvencijom o otmici djece iz koje proizlazi da dijete starije od 16 godina neće biti prisilno vraćeno u državu roditelja od kojeg je “odvedeno” jer se Konvencija na njega ne primjenjuje, dok se djetetu mlađem od 16 godina jamči, u skladu s njegovom zrelošću, poštivanje volje ako odbija povratak roditelju od kojeg je odvedeno u drugu državu. Premda se Haška konvencija o otmici djece ne odnosi na postupke razvoda braka, već na postupak koji slijedi naknadno zbog nepoštivanja odluke o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti, odnosno o susretima i druženju, stavovi izraženi u ovom međunarodnom instrumentu i prije donošenja Konvencije o pravima djeteta ukazivali su na postojanje svijesti o potrebi poštivanja djetetova mišljenja.

Nakon uvida u međunarodne izvore prava djeteta na izražavanje mišljenja koji su dio hrvatskog pravnog poretka, slijedi prikaz načina na koji je hrvatski zakonodavac ispunio svoju obvezu iz članka 12. Konvencije o pravima djeteta, odnosno zajamčio djetetu ostvarivanje prava na izražavanje mišljenja pred mjerodavnim hrvatskim tijelima.

Pravo djeteta na izražavanje mišljenja u hrvatskom pravnom sustavu

Pravo djeteta na izražavanje mišljenja u Obiteljskom je zakonu jasno izraženo na više mjesta: a) u dijelu zakona kojim se određuju djetetova prava i dužnosti, b) u dijelu zakona kojim se uređuje skrbništvo nad maloljetnim djetetom i c) u zajedničkim odredbama kojima se uređuje postupak pred sudom.

Temeljna je materijalnopravna odredba sadržana u članku 89. stavka 5. Obiteljskog zakona kojom se djetetu “eksplicite priznaju” određena specifična prava, što je ujedno odraz zahtjeva iz Europske konvencije o ostvarivanju djetetovih prava³⁰. Tom se odredbom djetetu u obiteljskim postupcima u kojima se odlučuje o stvarima koje se njega tiču, izričito jamči pravo da na prikladan način dozna važne okolnosti slučaja, dobije savjet i izrazi svoje mišljenje, te da bude obaviješteno o mogućim posljedicama uzimanja u obzir njegova mišljenja, u skladu s dobi i zrelosti, što mu je sud (i centar za socijalnu skrb) dužan omogućiti³¹.

Ta je odredba načelne naravi te se odnosi na sve postupke u kojima se može odlučivati o pravima djeteta u parničnom, izvanparničnom ili upravnom postupku. U obiteljskopravnoj literaturi, u kontekstu navedene odredbe, govori se o suradnji suda i djeteta te o različitim

30 European Convention on the Exercise of Children's Rights stupila je na snagu 1. srpnja 2000. godine. Vidi: Hrbar, D., Zastupanje djece i postupovna prava djeteta pred sudskim i upravnim tijelima u obiteljskopравnim stvarima, Hrvatska pravna revija, 2/2002, 10, str. 52.

31 Čl. 89. st. 5. ObZ-a: “U postupcima u kojima se odlučuje o nekom djetetovom pravu ili interesu, ono ima pravo na prikladan način doznati važne okolnosti slučaja, dobiti savjet i izraziti svoje mišljenje te biti obaviješteno o mogućim posljedicama uzimanja u obzir njegova mišljenja. Mišljenje se uzima u obzir u skladu s njegovom dobi i zrelosti.”

fazama izgradnje procesnopravnog subjektiviteta djeteta – od spoznaje djeteta o konkretnom slučaju, preko informacija mjerodavnog tijela, dobivanja savjeta, izražavanja mišljenja, do informacija o posljedicama koje njegovo mišljenje, bude li uzeto u obzir, može izazvati³².

Navedenom se specifičnom procesnom pravu djeteta u literaturi građanskog procesnog prava pripisuje “konzultativna vrijednost”, ali ne i pravo na disponiranje, te ga se svrstava u procesnu kategoriju svjedočenja o preferencijama koje dijete može imati³³. U tom smislu, dijete ima samo pravo na očitovanje, odnosno pravo biti konzultirano³⁴.

Drugo mjesto na kojem je smještena odredba jednakog sadržaja odnosi se na institut skrbištva nad maloljetnom osobom u čijem se kontekstu maloljetnom štíćeniku priznaje pravo na izražavanje mišljenja (čl. 157. ObZ-a) potpuno istovjetno prethodno prikazanoj načelnoj odredbi. Budući da se prava djece odnose jednako na svu djecu, bez obzira na to tko o njima skrbi, moguće je zaključiti kako je odredba o pravu maloljetnog štíćenika u zakonu tehnički suvišna.

Treće mjesto na kojem zakonodavac govori o pravu djeteta na izražavanje mišljenja zapravo je procesna odredba i, u odnosu na prethodno navedeno pravo djeteta, korelativna obveza suda da poštuje navedeno materijalno pravo djeteta. U tom smislu zakon nalaže sudu da omogući djetetu, u statusnim stvarima i u skladu s njegovom dobi, zrelosti i dobrobiti, izražavanje svojega mišljenja pred centrom za socijalnu skrb ili pred sudom radi ostvarenja svojih prava i interesa (čl. 269. st. 2. ObZ-a).

Obiteljskim je zakonom navedenim odredbama, u skladu s međunarodnim standardima, djetetu u hrvatskom pravnom sustavu zajamčeno pravo na izražavanje mišljenja i to najprije općom odredbom materijalnopravne naravi (čl. 89. st. 5. ObZ-a), kao i procesnom odredbom o postupanju suda u odnosu na djetetovo pravo da izrazi mišljenje u statusnim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima i interesima (čl. 269. st. 2. ObZ-a).

To se pravo djeteta, u skladu s prethodno navedenim odredbama, ima ostvarivati i u postupcima razvoda braka u kojima sud donosi odluku o pravnim posljedicama razvoda koje se odnose na djecu, u pravilu o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti te o susretima i druženju s drugim roditeljem, a ostvaruje li se ono doista, vidjet će se iz rezultata istraživanja koji se predstavljaju u sljedećem poglavlju.

32 Hrabar, D., op. cit. (bilj. 30.), str. 275.

33 Dika, M., Izvanparnični postupci u obiteljskim stvarima, u Alinčić, M., Dika, M., Hrabar, D., Jelavić, M. i Korać, A., Obiteljski zakon – novine, dvojbe i perspektive, Narodne novine d.d., Zagreb, 2003, str. 145.

34 Dika, M., Građansko parnično pravo. Stranke, njihovi zastupnici i treći u parničnom postupku, Narodne novine d.d., Zagreb, 2008, str. 51.

Ostvarivanje djetetova prava na izražavanje mišljenja pred sudovima u hrvatskom i u komparativnim pravnim sustavima

Zanimljivo je vidjeti statističke podatke o ostvarivanju zakonom zajamčenog djetetova prava na izražavanje mišljenja kad se odlučuje o pitanjima roditeljske skrbi te o susretima i druženju s odvojenim roditeljima u pojedinim europskim sustavima, te ih usporediti sa statističkim podacima o utvrđivanju mišljenja djeteta u postupcima razvoda braka pred hrvatskim sudovima.

Niz je istraživanja u Engleskoj i Walesu koja su se odnosila na ostvarivanje prava djeteta da izrazi mišljenje u postupcima u kojima se odlučuje o roditeljskoj skrbi, odnosno o susretima i druženju, pokazalo kako su engleski suci još uvijek vrlo oprezni u pogledu ispitivanja djeteta. Čak $\frac{3}{4}$ engleskih sudaca smatra kako ispitivanje djetetova mišljenja u ovoj vrsti postupaka ne bi trebalo biti obavezno. Jedno je istraživanje pokazalo da 59,7 % ispitane djece nije bilo konzultirano u vezi s odlukom o tome s kojim će roditeljem živjeti, a drugo da je samo dvoje od 117 djece kojima je imenovan poseban skrbnik, s njime doista neposredno i razgovaralo.

Unatoč izričitoj odredbi njemačkog zakona prema kojoj djetetu treba biti omogućeno da izrazi svoje mišljenje, 88% sudaca djetetu nije omogućilo izraziti svoje mišljenje u pogledu odluke o zajedničkoj roditeljskoj skrbi. Međutim, u slučajevima u kojima se odlučivalo o isključivoj roditeljskoj skrbi samo jednog roditelja suci su ipak uzimali u obzir mišljenje djece u 70% slučajeva, dok je svakom djetetu, bez obzira na dob, bilo omogućeno izraziti svoje mišljenje samo u vrlo složenim slučajevima u kojima se odlučivalo o roditeljskoj skrbi.

Ne tako davno provedeno istraživanje u Italiji pokazalo je kako se, u postupcima u kojima se odlučivalo o roditeljskoj skrbi, mišljenje djeteta uzimalo u obzir u 8,5 % slučajeva, pri čemu su djeca izravno razgovarala sa sucem tek u 2,5% slučajeva.

Prethodno prikazani statistički podaci odnose se na rezultate istraživanja koja su u navedenim sustavima provedena od 2000. do 2003. godine.³⁵

Domaće istraživanje o poštivanju prava djeteta da izrazi mišljenje u postupcima razvoda braka u pogledu odlučivanja s kojim će roditeljem živjeti, te o susretima i druženju, provedeno je u tri općinska suda u Hrvatskoj, u Zagrebu, Splitu i Osijeku, a odnosilo se na sudske postupke o razvodu braka pokrenute u drugoj polovici 2003. godine, te u 2006. i 2007. godini.

³⁵ Rešetar, B. i Emery, R. E., Children's rights in European legal proceedings: Why are family practices so different from legal theories?, Family Court Review, Vol. 46, No.1, January 2008, str. 69-71.

Rezultati analize pokazali su da je djeci omogućeno da izraze svoje mišljenje u postupcima razvoda braka roditelja, koji su se vodili pred zagrebačkim sudom, u 3,5 % slučajeva, pred splitskim sudom u 3% slučajeva i pred osječkim sudom tek u 1 % slučajeva. Do podataka o tome je li utvrđena volja djeteta, došlo se preko obrazloženja sudskih odluka u kojima se tek iznimno i isključivo u spornim slučajevima nastojalo utvrditi volju djeteta posredstvom centra za socijalnu skrb ili sudskog vještaka. Moguće je da je volja djeteta bila utvrđena od strane centara za socijalnu skrb češće nego li to analiza sudskih odluka pokazuje, ali to se iz obrazloženja sudskih odluka ne da niti naslutiti. Međutim, iz obrazloženja se sudskih odluka sa sigurnošću može konstatirati da volja djeteta nije odigrala gotovo nikakvu ulogu pri donošenju odluke o pravnim posljedicama razvoda u odnosu na dijete. Volja djeteta nije se utvrđivala niti u onim, ne tako rijetkim, slučajevima u kojima su djeca u vrijeme razvoda braka roditelja bila starija od 15 godina³⁶.

Zaključak hrvatsko-američkog interdisciplinarnog pristupa problemu raskoraka između prava djeteta na izražavanje mišljenja u pravnim propisima i sudskoj praksi europskih pravnih sustava, zapravo se odnosi na narav sudskih postupaka u kojima se odlučuje o razvodu braka i pravnim posljedicama u odnosu na djecu. Naime, nesporno je kako razvod sam po sebi nije toliko štetan za dijete koliko konflikt i neprijateljstvo koje postoji između roditelja, a ono kulminira upravo u sudskim postupcima parnične naravi u kojima se odlučuje o roditeljskoj skrbi nad zajedničkom djecom. U kontekstu našeg pravnog sustava, konflikt i neprijateljstvo između roditelja najizraženiji su kad je sud, zbog nedostatka sporazuma, prisiljen *ex officio* samostalno donijeti odluku o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti, te o susretima i druženju s drugim roditeljem nakon razvoda braka. Sudnica postaje arena u kojoj se roditelji bore za svoja prava. Interdisciplinarni odgovor na pitanje zašto se djeca u sudskim postupcima rijetko ispituju u pogledu odluke o tome s kojim bi roditeljem više željela živjeti nakon razvoda braka, s jedne strane ukazuje na opće nastojanje da se djeca pokušaju zadržati što dalje od "bitke" koju vode roditelji, pri čemu se djeci na teret stavlja vrlo teška i često razvojno neprimjerena odluka o kojoj niti odrasli u tom trenutku nisu u stanju postići sporazum. S druge strane, suci još uvijek nisu educirani u tome, što je dodatni razlog izbjegavanju izravnog razgovora s djecom o njihovim preferencama u pogledu pravnih posljedica koje ih pogađaju nakon razvoda braka roditelja. Međutim, nipošto nije opravdano ne poštivati jasno izraženo mišljenje djeteta starije životne dobi u pogledu želje s kojim će roditeljem živjeti, kao i u pogledu modaliteta ostvarivanja susreta i druženja s roditeljem s kojim ne živi, premda je i u tom slučaju nužno upotrijebiti određenu dozu opreza s obzirom na mogući negativni utjecaj pojedinog roditelja na dijete³⁷.

³⁶ Rešetar, B., op. cit. (bilj. 7.), str. 314-316.

³⁷ Rešetar, B. i Emery, R. E., op. cit. (bilj. 35.), str. 73.

Umjesto zaključka: Što o izražavanju mišljenja u postupku razvoda braka misle djeca?

Pravo djeteta na izražavanje mišljenja zajamčeno je nizom međunarodnih i domaćih instrumenata, a obilježava ga dvostruka kvaliteta. Ono je s jedne strane materijalno-pravno načelo i s druge strane, u kontekstu pojedinih sudskih ili upravnih postupaka, u novije vrijeme sve više predstavlja procesno pravo djeteta čija povreda, u krajnjoj konzekvenci, može (i trebala bi) dovoditi u pitanje formalnopravnu valjanost odluke donesene u konkretnom postupku. U kontekstu razvoda braka djetetovih roditelja i pravnih posljedica koje razvod u odnosu na djecu proizvodi (odlučivanje o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti i o susretima i druženju s drugim roditeljem), pokazalo se kako suci u različitim europskim pravnim sustavima još uvijek nisu spremni u svakom slučaju izravno ispitivati dijete o opredjeljenju s kojim bi roditeljem živjelo. To je činjenica koja nas navodi na potrebu razmišljanja o suptilnijim načinima utvrđivanja mišljenja djeteta, kako se dijete ne bi dovodilo u stresnu situaciju izbora između roditelja. Međutim, kad je riječ o starijem djetetu koje jasno izražava svoje mišljenje, tada ono ni u kojem slučaju ne bi smjelo biti zanemareno.

Dva istinita dječja razmišljanja, koja će se zaključno prepričati, u svojem jednostavnom, iskrenom i nespontanom obliku, jednako kao i prethodno prikazani rezultati znanstvenih istraživanja, inspiriraju na suptilnije promišljanje o strogosti formalnopravnog zahtjeva za ostvarivanjem djetetova prava na izražavanje mišljenja u postupcima razvoda braka, i to upravo iz perspektive djeteta koje ima pravo izraziti svoje mišljenje.

Na majčino pitanje: “Kad bi se nekim slučajem mama i tata razveli pa vas sudac pita s kim biste željeli živjeti, što biste mu rekli?”, R. (11 godina) odgovora: “To je glupo pitanje, kao da ja tebe pitam voliš li više mene ili sestru!”, a njegova sestra L. (9 godina): “Ja bih bila jako ljuta na oboje i rekla bih mu da želim živjeti s bakom!”

Literatura

- Alinčić, M. (2007.): *Bračno pravo*, u Alinčić, M., Hrabar, D., Jakovac-Lozić, D. i Korać Graovac, A.: *Obiteljsko pravo*, Narodne novine d.d., Zagreb
- Aras, S. (2009.): *Načelo saslušanja stranaka u obiteljskim adhezijskim oficijelnim postupcima*, u Rešetar, B. (ur.): *Dijete i pravo*, Osijek
- Bainham, A. (2005.): *Children: The Modern Law*, Third Edition, Jordan Publishing Limited, Bristol
- Belajec, V. i Hrvatin, B. (2004.): u Alinčić, M., Bakarić Abramović, A., Belajec, V., Hrabar, D., Hrvatin, B., Jakovac-Lozić, D. i Korać, A.: *Obiteljski zakon*, Narodne novine d.d., Zagreb
- Bruch, C. S. (2004.): The Unmet Needs of Domestic Violence Victims and Their Children in Hague Child Abduction Convention Cases, *Family Law Quarterly*, Volume 38, Number 3, str. 529-545.
- Dika, M. (2003.): *Izvanparnični postupci u obiteljskim stvarima*, u Alinčić, M., Dika, M., Hrabar, D., Jelavić, M. i Korać, A.: *Obiteljski zakon – novine, dvojbe i perspektive*, Narodne novine d.d., Zagreb
- Dika, M. (2008.): *Građansko parnično pravo. Stranke, njihovi zastupnici i treći u parničnom postupku*, Narodne novine d.d., Zagreb
- Fortin, J. (2005.): *Children's Rights and the Developing Law*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo
- Guggenheim, M. (2005.): *What's Wrong with Children's Rights*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England
- Hrabar, D. (2002.): Zastupanje djece i postupovna prava djeteta pred sudskim i upravnim tijelima u obiteljskopравnim stvarima, *Hrvatska pravna revija*, 2/2002, br. 10, str. 46-53.
- Hrabar, D. (2007.): *Pravni odnosi roditelja i djece*, u Alinčić, M., Hrabar, D., Jakovac-Lozić, D. i Korać Graovac, A.: *Obiteljsko pravo*, Narodne novine d.d., Zagreb
- Jakovac-Lozić, D. (2005.): Susreti i druženje djeteta s odvojenim roditeljem u presudama Europskog suda za ljudska prava, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 55/2005, br. 3-4, str. 870-925.
- Kilkelly, U. (2004.): *Annual Review of International Family Law* u Bainham, A.: *The International Survey of Family Law*, Edition, Jordan Publishing Limited, Bristol
- Pérez-Vera, E.: *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention*, 1981, http://www.hch.net/index_en.php?act=publications.listin&sub=2.
- Rešetar, B. i Emery, R. E. (2008.): Children's rights in European legal proceedings: Why are family practices so different from legal theories?, *Family Court Review*, Vol. 46, No.1, January 2008, str. 65-77.
- Rešetar, B. (2009.): *Pravna zaštita prava na susrete i druženje u obiteljskom pravu*, doktorska disertacija, Zagreb
- Smith, L. (2008.): *Recent Developments in Child Law*, u Boele-Woelki, K. i Svedrup, T. (ur): *European Challenges in Contemporary Family Law*, Intersentia, Antwerp-Oxford-Portland, str. 53-62.
- Triva, S. i Dika, M. (2004.): *Građansko parnično procesno pravo*, Narodne novine d.d., Zagreb

Sandra Artuković Kunšt

Sutkinja Općinskog građanskog suda u Zagrebu

ULOGA SUDA U PREVENCIJI I SANKCIONIRANJU MANIPULACIJA DJECOM

Pojam manipuliranja u postupku svima nam je manje-više jasan. Ako pod tim pojmom podrazumijevamo udešavanje, prilagođavanje, plasiranje činjenica ili sklopa činjenica prema vlastitim interesima¹, onda uviđamo da je svaki sudski postupak manipulacija stranaka. Svaka stranka ne samo da pruža, već je slovom zakona dužna pružiti one činjenice i dokaze za te činjenice za koje smatra da joj idu u prilog. Stoga je prvenstvena uloga suda da savjesno i brižljivo ocijeni relevantne dokaze i na tom temelju utvrdi činjenično stanje za primjenu odgovarajuće pravne norme. Drugim riječima, utvrđuje se postoje li ili ne postoje činjenice koje zakonski propis predviđa za pružanje sudske zaštite prava građana te je li time zahtjev osnovan ili nije.

Većina sudskih postupaka koji se tiču djece vodi se u građanskim procesima o pravima iz Obiteljskog zakona². Pri tome se primjenjuju odredbe Zakona o parničnom postupku³ ako Obiteljskim zakonom nije drukčije određeno. Sud je dužan u primjeni materijalno-pravnih zakonskih normi koje opisuju materiju ili društveni odnos koji država štiti, postupati prema procesno-pravnim zakonskim normama. Smisao procesnih odredaba je u osiguranju ravnopravnog položaja stranaka u postupku, a time i sprječavanje manipulacije. Pravila postupka vode do pravilne primjene materijalnog prava, a pravilno provođenje postupka je pretpostavka za pravilnost suđenja.

Svi smo jednaki pred zakonom. Svatko ima pravo na jednaku zaštitu prava u postupku. Svakoj stranci u postupku treba omogućiti da poduzme sve procesne radnje koje može poduzeti i druga strana u postupku. Eventualna ograničenja moguća su samo privremeno, kada je to zakonom određeno, i nisu definitivna.

1 Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983.

2 Narodne novine br. 116/03, 17/04, 136/04 i 107/07, dalje ObZ.

3 Narodne novine br. 117/03, 88/05, 2/07 i 84/08, dalje ZPP.

Sud će onemogućiti manipulacije stranaka (kako u odnosu jedne na drugu stranku međusobno, tako i u odnosu na sud i na druge sudionike u postupku) prvenstveno pravilnim provođenjem postupka. Pravilno provođenje postupka je pretpostavka za pravilnost suđenja i osigurava jednakost subjekata pred zakonom i sudom te pravnu sigurnost.

Sud je u privilegiranom položaju u odnosu na druge struke ili institucije kojima se obraća samo jedna stranka ili koji jednu stranku zastupaju, što ograničava objektivan pristup. Sud odlučuje između zahtjeva jedne stranke i odgovora, najčešće protivljenja druge stranke, s koje pozicije se manipulacija može lakše uočiti. Položaj suda pri odlučivanju u obiteljskim sporovima koji se tiču djeteta otežan je zato što se obveza zaštite dobrobiti i prava djeteta tiče djeteta, a dijete nema parničnu sposobnost, u nekim sporovima nema niti stranačku sposobnost. Zastupa ga (u pravilu) roditelj koji u namjeri ostvarenja svojih interesa može podsvjesno ili svjesno manipulirati zahtjevima djeteta ili samim djetetom. Odredbe o kolizijskom skrbniku (čl. 167. toč. 6. ObZ-a) primjenjuju se u slučaju suprotnih interesa roditelja i djeteta. Ta suprotnost ne mora biti vidljiva.

Implementacija Konvencije UN-a o pravima djeteta⁴ u punom smislu zahtijeva aktivnost pri rješavanju pitanja zastupanja djeteta pred sudom. Konvencija od država ugovornica traži da interesi djece imaju prednost u svim djelima koja radi djece poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, upravne vlasti ili zakonodavna tijela. Države ugovornice obvezale su se da će kroz odgovarajuće zakonodavne i upravne mjere osigurati zaštitu djeteta i skrb kakva je potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i dužnosti roditelja, zakonskih skrbnika i osoba koje su zakonski odgovorne za dijete⁵. Ujedno se Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda⁶ predviđa sudska zaštita ljudskih prava. Sukladno preuzetim obvezama iz međunarodnih ugovora i zbog nužnosti da se ljudska prava u svjetlu pravednosti uređuju za svakog pojedinca jednako, Ustav Republike Hrvatske⁷ za odlučivanje o ljudskim pravima predvidio je sud. Svatko ima pravo da zakonom utemeljen neovisan i nepristran sud pravično i u razumnom roku odluči o njegovim pravima i obvezama.

U provedbi prava zajamčenih Ustavom RH, Europskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama i Konvencijom o pravima djeteta izvršene su izmjene nadležnosti za odlučivanje o pravima djece i roditelja, roditeljskoj skrbi i pravima iz rodbinskih odnosa. Stupanjem na snagu Zakona o izmjenama i dopunama Obiteljskog zakona odluke o tim pravima, dužno-

4 Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 12/93, 20/97.

5 Čl. 3. st. 1. Konvencije o pravima djeteta.

6 Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 6 i 8/99.

7 Narodne novine br. 41/01.

stima i odnosima više ne donosi centar za socijalnu skrb već ih donosi sud. Time odlučivanje prelazi iz područja upravnog postupka i s tijela socijalne skrbi u sudski postupak i sudove.

Stupanje na snagu odredaba o izmijenjenoj nadležnosti zakonodavac je odgađao u nekoliko navrata, u vremenu od stupanja na snagu Obiteljskog zakona (bez tih odredaba) 23. srpnja 2003. godine sljedećih šest mjeseci, zatim Zakonom o izmjenama i dopunama Obiteljskog zakona⁸ do 30. rujna 2004. te prema Zakonu o izmjeni Obiteljskog zakona⁹ do 1. siječnja 2006. godine. Unatoč odgodama *vacatio legis* nije rezultirao donošenjem sveobuhvatnih podzakonskih provedbenih propisa i akata.

Sudsko upravljanje postupkom jest diskrecijska ovlast suda u odabiru efikasnog puta – u zakonom predviđenim okvirima i uz obrazloženje tog izbora. Postojeći zakonski okvir koji predviđa izvanparnični postupak s ograničavanjem njegova trajanja za predmete izmijenjene nadležnosti (sadržaj roditeljske skrbi, nove odluke, susreti s bakom i djedom, oduzimanje prava na život s djetetom) preferirao je hitnost. Vrijeme primjene Zakona o izmjenama i dopunama Obiteljskog zakona¹⁰ od 2006. godine nadalje dopušta raspravu o učincima postavljenih procesnih okvira.

Obiteljski odnosi u pravilu nastaju na temelju pozitivnih emocija, a mijenjaju se i prestaju na temelju negativnih emocija. Stoga pravilna ocjena dokaza u obiteljskim sporovima zahtijeva multidisciplinarni pristup – kao praktičari zaključujemo da su najkonkretniji dokazi u smislu da su sveobuhvatni i dani s otklonom – oni pribavljeni multidisciplinarnim vještačenjima.

U obiteljskim odnosima činjenično stanje je zapravo emocionalno-psihološko stanje stranaka (npr. teška i trajna poremećenost odnosa, dobrobit djeteta, uzajamno poštovanje, zanemarivanje, poštovanje i slični opisi stanja za koje zakonodavac vezuje primjenu pravne norme odnosno pružanje pravne zaštite). Stoga je dragocjena suradnja koju imamo sa psiholozima, sociolozima, socijalnim radnicima, psihijatrima i ostalim strukama u ovom području i nužno je da ju razvijamo u smjeru dostupnosti za potrebe suda, bez postojećih financijskih zapreka.

Društvo – država zadire i zahtijeva pravnu regulaciju obiteljskih odnosa, a s tim pravom treba preuzeti i aktivnu odgovornost u potpori, razvoju i pomoći pri ostvarenju tih odnosa. Ova aktivnost ne može biti svedena samo na pravna ili socijalna područja zato što su obiteljski odnosi sazdana na emocionalno-psihološkoj osnovi. Dakle, ako uistinu želimo

⁸ Narodne novine br. 17/04.

⁹ Narodne novine br. 136/04.

¹⁰ Narodne novine br. 136/04.

društvo u kojemu su obiteljski odnosi, prava djeteta i roditeljstvo primarno zaštićeni, onda trebamo učiniti dostupnim mogućnost institucionalne pomoći ne samo u pravnom i socijalnom segmentu, već i u psihološkom. Praktično, stranke o čijim obiteljskim odnosima odlučujemo u postupku možemo uputiti na traženje besplatne pravne zaštite pri Hrvatskoj odvjetničkoj komori, na novčanu pomoć od centara za socijalnu skrb, na smještaj u udrugama, no potrebno je i mjesto na kojem bi osobe mogle razgovarati sa stručnjacima psiholozima u cilju osvješćivanja postojećeg obiteljskog problema, uzroka, posljedica, strahova, posljedičnih radnji u koje pripada i manipulacija djecom.

Tu manipulaciju nećemo moći spriječiti ako je za počinitelja ne osvijestimo, ako stručnjaci ne upozore na pogubne posljedice takva djelovanja na psihi već traumatiziranog djeteta. Samo djelovanje suda kroz represivni aparat nije dovoljno jer manipulacija nije pravna radnja u svojoj osnovi. Represivni akt izmjestit će je iz područja prava, ali ne i dokinuti jer izvorište potrebe za manipulacijom djetetom nije u zoni prava. Samo stalna, otvorena i aktivna suradnja struka – prava, psihologije, socijalnog rada, psihijatrije, defektologije i drugih – može dovesti do pravodobnog uočavanja manipulacija i daljnjeg postupanja prvenstveno u cilju zaštite interesa djeteta. Hoće li u djetetovu interesu biti sprečavanje kroz represivne instrumente suda ili na drugi način, bit će potrebno utvrditi ovisno o okolnostima svakog slučaja i to kroz multidisciplinarni pristup.

Milena Drlje

Socijalna radnica u Centru za socijalnu skrb Split

ULOGA CENTRA ZA SOCIJALNU SKRB U ZAŠTITI DJECE ZA VRIJEME I NAKON RAZVODA BRAKA RODITELJA

Uvod

Ovaj rad ima cilj prikazati poslove centra za socijalnu skrb (CZSS) u zaštiti prava i interesa malodobne djece nakon razvoda braka njihovih roditelja. Osim toga, pokazat će se poslovi odjela za djecu, mladež i obitelj, s naglaskom na sudjelovanje centra za socijalnu skrb u postupcima pred sudom koji odlučuje s kojim će roditeljem malodobno dijete živjeti nakon razvoda braka te kako će se odvijati susreti i druženja s roditeljem s kojim dijete ne živi. Jednako tako, nastojat će se prikazati najčešći načini manipulacije djetetom za vrijeme i nakon razvoda braka te postupanje centra u takvim situacijama.

Odjel za djecu, mladež i obitelj centra za socijalnu skrb obavlja poslove sukladno Zakonu o socijalnoj skrbi, Obiteljskomu zakonu, Zakonu o prekršajima, Zakonu o sudovima za mladež, Kaznenomu zakonu, Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji, Zakonu o udomiteljstvu i dr. Poslovi Odjela odnose se na obiteljskopravnu zaštitu malodobne djece, zaštitu i tretman djece i mladeži s poremećajima u ponašanju, zaštitu i tretman djece i mladeži počinitelja kaznenih djela i prekršaja, poslove zaštite djece s posebnim potrebama, djece narušena zdravlja te djece i mladeži koja su pod skrbništvom.

Stručni timovi obavljaju sljedeće poslove:

- postupaju prema prijavama i obavijestima škola (vršnjačko nasilje, nepohađanje nastave, manjkava suradnja s roditeljima, poremećaji u ponašanju, ometanje nastave)
- postupaju prema prijavama i obavijestima MUP-a (nasilje u obitelji u nazočnosti djece, nasilje nad djecom, fizičko i emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje, obiteljski nesporazumi, nasilničko ponašanje pod utjecajem alkohola ili droga)

- postupaju prema obavijestima zdravstvenih ustanova, prema anonimnim prijavama građana te pokreću postupke prema zahtjevu roditelja ili bližih srodnika, postupke po službenoj dužnosti koji se odnose na zaštitu djece
- provode zaštitu i tretman djece i mladeži počinitelja kaznenih djela i prekršaja, djece i mladeži zatečenih bez pratnje roditelja ili druge odrasle osobe od povjerenja
- surađuju s nevladinim udrugama koje se bave zaštitom i tretmanom djece
- izriču i prate mjere obiteljskopravne zaštite (pismeno ili usmeno upozorenje roditeljima, nadzor nad izvršenjem roditeljske skrbi, upućivanje u Savjetovalište)
- predlažu sudu mjere oduzimanja prava roditeljima na čuvanje i odgoj djece, pokreću postupke lišenja roditeljske skrbi
- predlažu sudu odgojne mjere u odnosu na malodobne počinitelje kaznenih djela i prekršaja, izvršavaju i prate odgojne mjere i posebne obveze izrečene od strane sudova i ODO-a-
- provode obrade obitelji (roditelja i djece) uz kontinuirani savjetodavni rad
- provode obrade i osposobljavanja udomitelja te obrade posvojitelja
- provode postupak posredovanja prije razvoda braka, sudjeluju u postupcima pred sudom u kojima se odlučuje o povjeri djece te susretima i druženjima između roditelja i djece
- ostvaruju suradnju s drugim ustanovama socijalne skrbi, Obiteljskim centrom, Uredom državne uprave, MUP-om, poglavarstvom grada.
- provode zaštitu djece i mladeži s posebnim potrebama, djece narušena zdravstvenog stanja (postupci obrade prije upućivanja na prvostupanjsko tijelo vještačenja, smještaj izvan vlastite obitelji)
- sudjeluju u postupcima stavljanja pod skrbništvo djece i mladeži.

Postupak posredovanja prije razvoda braka

Nakon što sud donese odluku o posredovatelju, bračni partneri pokreću zahtjev za posredovanje mjerodavnom centru za socijalnu skrb radi pokušaja uklanjanja bračnih nesuglasica, kako bi pokušali obnoviti partnersku vezu. U praksi to najčešće ne znači pokušaj pomirenja supružnika, već im je to “preduvjet” za konačnu sudsku odluku o razvodu braka. Najčešće, puno prije postupka posredovanja, bračni partneri prekinuli su komunikaciju, ne dogovaraju se oko zajedničke djece, a u velikom broju slučajeva počeli su i odvojeno živjeti, neki i u novoj partnerskoj vezi. U postupku posredovanja uglavnom ne

govore o mogućnosti obnavljanja partnerske veze, već se pokušavaju dogovoriti s kojim će roditeljem dijete ili djeca živjeti, kako će kontaktirati s drugim roditeljem, a nerijetko se dogovore i o obvezi uzdržavanja od strane roditelja s kojim dijete ne živi.

U okviru postupka posredovanja, koji je centar za socijalnu skrb dužan provesti u roku od tri mjeseca od donošenja sudske odluke, stručni tim kroz razgovore sa supružnicima nastoji utvrditi koji su razlozi za razvod braka, u kojim je segmentima partnerstvo supružnika narušeno, koja su bila njihova očekivanja od braka i jesu li ispunjena, kako su sudjelovali u kreiranju partnerskog i obiteljskog življenja, kakvi su bili u roditeljskoj ulozi, kako su donijeli odluku o razvodu braka i slično, a sve to kako bi se utvrdilo postoji li mogućnost za obnavljanje partnerskog odnosa. Isto tako, supružnici se upoznaju sa psihosocijalnim i pravnim posljedicama razvoda braka, a supružnici u istom moraju sudjelovati bez nazočnosti opunomoćenika.

Nakon provedena postupka posredovanja stručni tim piše stručno mišljenje o posredovanju prije razvoda braka u kojemu navodi jesu li supružnici ustrajni u nastojanju da se brak razvede ili su pak odlučili uložiti napore kako bi se pomirili. Kako je već spomenuto, najčešće tijekom postupka posredovanja supružnici definitivno odlučuju o prekidu braka i dogovaraju daljnju roditeljsku skrb oko zajedničke malodobne djece. Tako stručni tim u stručnom mišljenju o posredovanju navodi i dogovor supružnika oko malodobne djece, pa i oko susreta i druženja djece s drugim roditeljem, a nerijetko definira i iznos uzdržavanja ako o njemu supružnici postignu dogovor te ako je on u skladu s interesima djeteta ili djece. Stručno mišljenje dostavlja se supružnicima koje su oni u roku od godine dana od donošenja sudske odluke dužni predati nadležnomu sudu.

Sudjelovanje CZSS-a u postupcima pred sudom u kojima se reguliraju odnosi roditelja i djece

Ako se supružnici tijekom razvoda braka ili prekida izvanbračne veze ne mogu dogovoriti s kojim će roditeljem dijete ili djeca živjeti te kako će ostvarivati susrete i druženja s drugim roditeljem, pokreću postupak pred sudom radi reguliranja tog pitanja. Sud u postupku odlučivanja pribavlja mišljenje centra za socijalnu skrb o prijedlogu roditelja. Stručni tim, psiholog i socijalni radnik, pozivaju roditelje zajedno i odvojeno kako bi prikupili podatke o njihovim osobnim i obiteljskim prilikama, provodi se psihologijska obrada oboje roditelja, izvidi u obiteljske prilike, psihologijska obrada djeteta ili djece, razgovori s roditeljima ili drugim članovima obitelji ili kućanstva supružnika ili roditelja, prema potrebi kontaktiraju se i druge institucije i osobe koje mogu dati korisne informacije o roditeljima i djeci. Nakon višekratnih i opsežnih razgovora i provedene obrade stručni tim piše mišlje-

nje i dostavlja ga nadležnomu sudu. U okviru spomenutog postupka savjetuje roditelje o načinima dobre roditeljske suradnje ako su odnosi među roditeljima visoko konfliktni ili u osjetnoj mjeri narušeni, upućuje ih u Savjetovalište (Obiteljski centar) ili se pak pokreće postupak obiteljskoppravne zaštite s ciljem izricanja mjere nadzora nad izvršenjem roditeljske skrbi, izriču se pismena ili usmena upozorenja zbog propusta u brizi ili odgoju djece i slično.

Na zahtjev suda centar za socijalnu skrb obavještava dijete, uzimajući u obzir njegovu dob, zrelost i dobrobit, o mogućnosti sudjelovanja u postupku (čl. 277. st. 2 ObZ-a), sudjeluje u pribavljanju mišljenja djeteta (čl. 89. st. 5. ObZ-a) te imenuje djetetu posebnog skrbnika kad god utvrdi da su interesi djeteta i interesi roditelja u suprotnosti (čl. 167. st. 6 ObZ-a).

Na zahtjev suda u sporovima o uzdržavanju dužan je brižljivo ispitati imovinske prilike stranaka u postupku, a posebice odgovaraju li njihovi iskazani prihodi stvarnom stanju (čl. 278. st. 2 ObZ-a) te poduzeti mjere za zaštitu dobrobiti djeteta (čl. 50. st. 4. ObZ-a).

Najčešći oblici manipulacije djecom tijekom i nakon razvoda braka

Situacija raspada obiteljske zajednice za svako je dijete stresno i destabilizirajuće životno iskustvo čega roditelji, kao i druge odrasle osobe u njihovu okruženju, nisu najčešće dovoljno svjesni. Mali broj roditelja s kojima se susrećemo u radu prihvaća prekid partnerstva kao nešto što se tiče njih dvoje, a da pritom razviju vještine konstruktivnog zajedničkog roditeljstva nakon razvoda braka. Takvi supružnici i roditelji zrelo su procijenili da njihov zajednički život nije moguć zato što među njima ne postoji emocionalna veza, ne postoje zajednički ciljevi i interesi koji bi bili jamstvo harmoničnog zajedničkog života, no činjenica da imaju zajedničko dijete ili zajedničku djecu predstavlja im područje u kojem zajednički participiraju, dogovorno i uz nastojanje da djeca što manje dožive gubitak ijednog od njih.

Većina poteškoća u ostvarivanju roditeljske skrbi nakon razvoda ili razdvajanja roditelja proizlazi iz negativnih aspekata njihova partnerstva, načina prekida njihove zajednice, odnosa unutar šire obitelji supružnika, pa su konflikti u realizaciji roditeljske skrbi često naknadno prorađena loša iskustva iz braka ili veze. Kontakti djeteta s drugim roditeljem s kojim ne živi tako često postaju područja “borbe” i “osvete” među supružnicima i roditeljima.

Uzroci loše i nedostatne roditeljske suradnje tijekom i nakon razvoda braka u velikom su broju slučajeva vezani uz eventualnu novu partnersku vezu jednog od roditelja, obično drugog roditelja (s kojim dijete ne živi) pa je ometanje susreta i druženja u korelaciji s

tim. Tako roditelji iz vlastita doživljaja odbačenosti od strane partnera ometaju kvalitetan kontakt s drugim roditeljem (iako su njegove roditeljske kompetencije uredne) i smatraju “ostavio/ostavila nas je, pa sad neka ide” ili “ja neću dozvoliti da ona/on i njegov/njegova odgaja moje dijete” ili “treba djetetu reći (istinu), neka zna kakav/kakva je”.

Često roditelj s kojim dijete živi poziciju drugog roditelja u životu djece dovodi u vezu s obvezom uzdržavanja (izostanak plaćanja, neredovit ili nedostatan iznos) pa navode “pitajte kad je zadnji put uplatio/uplatila alimentaciju, a ne kad će vidjeti dijete”, “misli da je lako podizati dijete, nije dijete dovoljno viđati i igrati se s njim u parku, pita li se on/ona što to dijete jede, tko ga oblači...”.

Situacija razvoda braka često negativno utječe na daljnju roditeljsku suradnju i zbog negativne slike koju roditelji imaju jedan o drugom, događa se da roditelji umanjuju dotadašnji roditeljski angažman drugog roditelja, ocrnjuju ga pred djetetom, iskazuju sumnje može li drugi roditelj voditi najosnovniju skrb oko djeteta, je li dijete sigurno u njegovu okruženju, održavanje kontakata uvjetuju nazočnošću treće osobe i slično. Nedostatak povjerenja u roditeljske i osobne kompetencije drugog roditelja u pogledu primarne skrbi važna je tema za roditelje koji su netom prestali zajedno živjeti ili je pak drugi roditelj u manjoj mjeri sudjelovao u svakodnevnoj brizi za dijete (primjerice, dijete uzima određenu medikamentoznu terapiju u vremenu kada su određeni susreti i druženja, roditelj se protivi da se susreti realiziraju jer je dijete bolesno, smatra da će drugi roditelj propustiti vrijeme uzimanja lijeka, izložiti ga nepovoljnim vremenskim prilikama i slično).

Različiti odgojni stilovi roditelja (autoritativni/permisivni), kao i ideje o tome što je djetetu važno u određenoj životnoj dobi, koje socijalne vještine treba razvijati, kakvo je njegovo samopouzdanje, zone su u kojima se roditelji mimoilaze, a različitosti u poimanjima potreba djece i postupcima prema djeci koji iz njih proizlaze često dovode do međusobnih optuživanja (nezainteresiranost za dijete, zanemarivanje djeteta ili pak prevelika očekivanja od djeteta, vlastiti planovi koje roditelj želi introjektirati djetetu, a za koje ono još nije spremno).

Roditeljska suradnja često je neprimjerena i na štetu djeteta zbog stava roditelja s kojim dijete živi kako neće prijeći djetetu kontakt s drugim roditeljem, ali ga neće ni poticati. Takvi roditelji uglavnom ne prepoznaju potrebu djeteta da ima oba roditelja, ne uzimaju u obzir važnost prisutnosti drugog roditelja u životu djeteta, što se smatra jednim od oblika emocionalnog zanemarivanja djeteta. Kontakti djeteta u takvim prilikama svode se na “odrađivanje” susreta i druženja s ocem ili majkom, inzistira se na preciznom uređenju načina i trajanja susreta i druženja, bez imalo fleksibilnosti, odnosno suradnje.

Nakon razvoda braka ili pak izvanbračne partnerske veze određen broj roditelja izađe iz roditeljske uloge, prepusti dijete na čuvanje i odgoj drugom roditelju zbog raznoraznih razloga te ne pokazuje želju i inicijativu za kontinuiranim susretima i druženjima sa svojim djetetom. Nakon određenog vremena (ponekad i nekoliko godina) kada prestanu objektivni razlozi zbog kojih je taj roditelj bio odsutan iz života djeteta ili pak osjeća krivnju, roditelj želi “odjednom” i “odmah” obnoviti svoju roditeljsku ulogu, ne imajući u vidu aktualni status djeteta, njegove potrebe, proteklo vrijeme koje je za dijete bilo tegobno upravo radi odsutnosti oca ili majke. Upravo odsutnost takvog roditelja iz života djeteta drugom roditelju služi kao “dobar temelj” za manipulaciju.

Pomoć mjerodavnih službi, konkretno centra, roditelji kojima se ukaže na njihovu odgovornost, njihov doprinos nastanku konflikata s drugim roditeljem, a sve na štetu zajedničkog malodobnog djeteta, često vide kao maltretiranje, pristranost, nekompetentnost. U tom smislu poduzimaju korake prema drugim institucijama s primjedbama na postupanje stručnih timova centra, ulažu napore kako bi manipulirali cijelim sustavom, a zapravo izbjegavaju suočavanje s vlastitim dijelom odgovornosti (nesuradnja i nevoljkost) u realizaciji roditeljske uloge.

Česti su slučajevi manipulacije djetetom u slučajevima kada drugi roditelj živi u drugom gradu ili pak inozemstvu, kada je potrebno uložiti dodatne napore u ostvarivanje nesmetanih susreta i druženja (preprata djeteta, načini putovanja i preuzimanje djeteta, vrijeme odlaska i polaska i slično).

U slučajevima pokrenutih kaznenih postupaka protiv roditelja koji ne poštuju ovršne sudske odluke o povjeri malodobne djece te susretima i druženjima s drugim roditeljem upravo bojazan od moguće sankcije po ishodu postupka (uvjetne osude, moguća drukčija odluka o povjeri djeteta, kazna zatvora) ponekad pozitivno utječe na promjene ponašanja tog roditelja u odnosu prema djetetu i drugom roditelju (počinju surađivati, uključuju se u savjetodavni rad, omogućuju nesmetane kontakte), iako je ta suradnja često kratkog vijeka, odnosno događa se u vremenu na koje se odnosi uvjetna osuda, u vremenu kada je aktualan postupak pred sudom radi odluke o povjeri, susretima i druženjima da bi, nakon prestanka navedenih okolnosti, na strani roditelja iščezli izazovi uspješnog roditeljstva.

Postupanje centra u prethodno opisanim situacijama, kako bi se zaštitili interesi malodobne djece, odnosi se na kontinuirani savjetodavni rad s roditeljima kroz koji im se daje povratna informacija o tome što neprimjereni postupci roditelja imaju kao posljedicu za dijete, ali i za njih same. Upućivanje roditelja u Savjetovalište uvijek je ciljano određeno,

usmjereno na razradu određenih tema iz sfere roditeljstva, vlastite odgovornosti te postupno planiranje pozitivnih promjena u ponašanju roditelja u odnosu na drugog roditelja, a time i odnosu na dijete. Usmena i pismena upozorenja na propuste u brizi i odgoju djece izriču se procjenjujući kako je nužno korigirati neprimjerene roditeljske postupke s ciljem usklađivanja roditeljskih stavova, uspostavljanja primjerenije komunikacije i roditeljske suradnje.

Mjera obiteljskopravne zaštite – nadzor nad izvršenjem roditeljske skrbi – određuje se roditeljima koji su u visoko konfliktnim odnosima, kojima je potrebna stručna pomoć i podrška u ostvarivanju i minimalne suradnje na roditeljskom planu, roditeljima koji onemogućuju nesmetane susrete i druženja s drugim roditeljem, roditeljima koji dolaze u međusobne konflikte u nazočnosti djece, koji se vrijeđaju i neprimjereno odnose jedan prema drugome. Roditelji su dužni postupati prema uputama voditelja mjere, u skladu s planom i programom postupanja koji je sastavio stručni tim, a s njim će se roditelji upoznati i dat će svoje sugestije. Aktivnosti i rok njihove realizacije prate se kroz redovita izvješća voditelja, a nakon određenog se vremena mijenjaju, prilagođavajući se prilikama u obitelji. Dakako da neki roditelji iskazuju otpor prema mjeri nadzora, smatraju je nepotrebnom, ne prihvaćaju “ulazak” nepoznate osobe u svoj i život svoje obitelji, ne pokazuju benevolentnost i suradnju.

Ako sve navedene mjere ne poluče rezultate koji bi pozitivno promijenili perspektivu djeteta ili djece u obitelji, centar u skladu s ovlastima, a prema Obiteljskom zakonu, poduzima daljnje mjere radi zaštite dobrobiti i interesa djece (podnosi kaznene prijave protiv roditelja, podnosi prijedloge sudu radi oduzimanja prava roditeljima na čuvanje i odgoj, prijedloge radi lišenja roditeljske skrbi i slično). Isto tako, moguće je sugerirati drugom roditelju da preuzme skrb nad djetetom na način da pokrene postupak radi izmjene odluke o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti. Promjena odluke upravo najteže pada roditelju koji je branio susrete i druženja s drugim roditeljem.

Franjo Šaban

Psiholog u Obiteljskom centru Sisačko-moslavačke županije

MOGUĆNOSTI OBITELJSKOG CENTRA U SUZBIJANJU MANIPULACIJE DJECOM U POSTUPKU RAZVODA BRAKA

Polazne osnove

Polazne su osnove u djelovanju obiteljskog centra u suzbijanju manipulacije djecom u postupcima razvoda braka vidljive iz samih smjernica Nacionalne obiteljske politike te kroz njezinu mjeru usmjerenu na razvijanje usluga namijenjenih obiteljima. Isto se odnosi na rad s obiteljima kroz različite programe za djecu, ali i roditelje. Pritom je posebno istaknuta mjera koja se odnosi na afirmaciju uspješnog roditeljstva, a ističe potrebu izrade programa edukacije o uspješnom (odgovornom) roditeljstvu. Upravo se kroz Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece od 2006. do 2012. godine i njegovu petu mjeru ističe kako je potrebno “širiti mrežu obrazovnih usluga i programa namijenjenih jačanju roditeljskih kompetencija”, a kao nositelji aktivnosti navedeni su obiteljski centri.

I sam Obiteljski zakon navodi potrebu pružanja pomoći roditeljima u odgoju i to u dvama člancima – 109. i 110. Navedeni članci među ostalim navode da institucije koje se bave zaštitom interesa djece mogu upozoriti roditelje na pogreške i propuste u skrbi i odgoju djeteta i pomoći im da te pogreške i propuste uklone, a kao podršku ciljanim promjenama mogu roditelje uputiti u savjetovanište ili školu za roditelje. Smisao je da se preventivnom intervencijom, u obitelji u kojoj su pogreške i propusti u skrbi o djetetu viševrсни ili učestali, pruži roditeljima potrebna posebna pomoć u odgoju djeteta te ih osnaži u pozitivnim oblicima ponašanja.

Koje mogućnosti nudi obiteljski centar?

Prije svega to su preventivni aspekt ranih intervencija kroz uključivanje bračnih partnera u savjetodavni proces i osiguravanje prostornih uvjeta (fizičkog prostora) za omogućavanje susreta i druženja roditelja s djecom i prevladavanje početnih poteškoća oko njihove realizacije.

1. Uključivanje bračnih partnera u savjetodavni postupak pri obiteljskom centru podrazumijeva:

- a) Individualni savjetodavni tretman roditelja i djece u postupku razvoda braka.
- b) Mogućnost medijacije između bračnih partnera koji se nalaze u postupku razvoda braka – bilo da su samostalno prepoznali potrebu za uključivanjem, bilo da su tako savjetovani u mjerodavnom centru za socijalnu skrb kroz postupak posredovanja prije razvoda braka. Naglasak je na dobrovoljnosti pri uključivanju u program.

Specifični ciljevi tako zamišljenog preventivnog rada jesu:

- dovođenje bračnih partnera u ravnopravni roditeljski položaj, kao i umanjivanje tradicionalnih socijalnih pritisaka, stereotipa očinstva i majčinstva te rodno podijeljenih radnih uloga u kući i izvan nje;
- svakodnevni dogovor – roditelji zajednički i fleksibilno odlučuju o podjeli novih dužnosti i poslova oko djece, s djecom, i radi djece, prema načelu svrsishodnosti, ekonomičnosti i pravičnosti raspodjele napora i vremenskih resursa, a ne prema načelu “muških” i “ženskih” poslova, “majčinih” i “očevih” zadataka; takvim zajedničkim roditeljstvom najlakše se izbjegava stvaranje negativne obiteljske klime ili isključenosti roditelja s kojim djeca ne žive;
- izrada plana roditeljstva.

Temeljni cilj je pozitivni doživljaj roditeljstva kod oba roditelja.

- c) Škola za roditelje u postupku razvoda braka – grupni rad s roditeljima.

Područje rada:

- podizanje osjećaja roditeljskog zadovoljstva - kroz potporu bračnog partnera, osjećaj suradnje, odnosom djeteta – roditelj i vlastitom uspješnošću u ulozi roditelja;
 - smanjivanje osjećaja teškoće u odgajanju djeteta u njegovim različitim razvojnim razdobljima, podizanje znanja o roditeljstvu, vještina, samoeфикаsnosti i samopoštovanja te osjećaja roditelja da ima nadzor nad procesom djetetova odgoja.
- d) Omogućavanje susreta i druženja djeteta s roditeljem s kojim dulje nije ostvarivalo kontakt:
 - priprema obaju roditelja na susrete i druženje (kroz nekoliko individualnih susreta na kojima se oba roditelja usmjeravaju na pozitivne oblike komunikacije i svoj odnos prema djeci; podučavanje i osvještavanje roditelja o negativnim posljedicama njihove loše komunikacije za djecu, ali i za njih osobno);

- priprema djeteta na susrete i druženje (kroz nekoliko susreta s djetetom u kojima se projektivnim i ekspresivnim tehnikama, ovisno o dobi djeteta, radi na integraciji gubitka i umanjivanju konflikta lojalnosti te usmjerava dijete na verbaliziranje svojih potreba i na potrebu održavanja susreta i druženja s roditeljem; dogovaraju se pravila oko susreta, očekivanja djeteta i prenose na adekvatan način očekivanja roditelja);
- suradnja, pomoć i stručna podrška osobi uključenoj od strane drugih institucija kroz različite mjere zaštite interesa djeteta (npr. voditelju nadzora nad susretima i druženjem određenom od nadležnog suda ili centra za socijalnu skrb) s ciljem kvalitetnijeg planiranja ciljeva i poboljšanja komunikacije.

2. Osiguravanje fizičkog prostora za omogućavanje susreta i druženja roditelja s djecom

Prvi je razlog za to bio prevladavanje početnih poteškoća oko realizacije susreta i druženja djece s onim roditeljima s kojima dulje nisu imali susrete te su izgubili bliski odnos. Pozitivnim se pokazalo to što je realizacijom takvih susreta došlo i do porasta međusobnog povjerenja suprotstavljenih roditelja, umanjivanja rezidualnih učinaka prijašnje negativne obrambene komunikacije te učvršćivanja njihova osjećaja kompetentnog roditeljstva.

Drugi je razlog bio javljanje potrebe da se omoguće susreti roditelja s djecom prilikom provođenja susreta i druženja roditelja koji su imali određene restrikcije:

- roditelji s pravnim restrikcijama u odnosu prema drugom roditelju – na primjer, oni koji imaju zabranu približavanja drugom roditelju;
- roditelji s drugim poteškoćama – na primjer, roditelji pod skrbništvom;
- roditelji kojima je sud odredio da se susreti s djecom odvijaju pod nadzorom i uz pomoć stručne osobe iz obiteljskog centra.

Potrebno je istaknuti i poteškoće do kojih je dolazilo u omogućavanju realizacije susreta i druženja tijekom vikenda, kada obiteljski centar ne radi, što je uobičajeni aspekt određivanja susreta i druženja kroz sudsku odluku. Često sudska odluka ne odgovara potrebama i mogućnostima ni roditelja ni sustava koji ih treba provoditi. Nameće se i pitanje kvalitetne suradnje svih dijelova sustava koji se bave zaštitom interesa djece.

Poteškoće u ostvarivanju mogućnosti koje obiteljski centar nudi u suzbijanju manipulacije djecom u postupku razvoda braka su:

1. slaba ili nedovoljna komunikacija između centara za socijalnu skrb, sudova i obiteljskog centra;

2. postupci posredovanja koji moraju zadovoljiti zakonsku formu – propuštanje provođenja ranih intervencija u obitelji (upućivanja u savjetovališta ili obiteljske centre kao mogućnost prevencije od kasnijih ukopavanja roditelja u nesuradnju) – bračni partneri se šalju u savjetovalište kad su već duboko ušli u poremećen odnos;

3. dugotrajni postupci razvoda pri sudovima koji kumuliraju potencijal manipulacije djetetom kod roditelja; primijećeno je da se upravo iz takvih postupaka stvara cijeli niz međusobnih okrivljavanja roditelja i pokretanja daljnjih sudskih postupaka koji im dodatno otežavaju izlazak iz nesuradne pozicije i uključivanje u savjetodavni proces.

Na dodatno produbljivanje problema bolje zaštitite djece u postupcima razvoda braka utječu i zahtjevi i stres roditeljske uloge. Oni se očituju i u mnogobrojnim vanjskim pritiscima na pojedinca u smislu ostvarivanja roditeljske uloge u skladu s očekivanjima i normama okoline, ali i osobnim očekivanjima i normama. Vrlo je važno zahvatiti i takve čimbenike kao, na primjer, roditeljevu depresiju uzrokovanu postojećom situacijom, tjeskobnu vezanost roditelja za dijete koja ga dekapacitira u odnosu na rješavanje problemnog odnosa prema bivšem bračnom partneru, vanjska ekonomska i vremenska ograničenja, snažan osjećaj roditeljske nekompetencije, usamljenost i lošu socijalnu podršku te loše odnose s bračnim partnerom.

Tamara Žakula Desnica

Ravnateljica Doma za dnevni boravak djece "Tić" Rijeka¹

NEKVALITETAN RAZVOD I MANIPULACIJA DJECOM

Razvod braka je stresna (traumatska) situacija za cijelu obitelj, a posebno za djecu. I dok većina djece uspješno prevlada to krizno razdoblje, dio djece i mladih doživljava određene poteškoće i ima dugotrajne i dalekosežne posljedice. Naime, djeca su, tijekom tog perioda, u vrlo nepovoljnom položaju jer su u potpunosti ovisna o svojim roditeljima, a razvod je izvan njihove kontrole, nepredvidivog je trajanja i ishoda i djeci često nedostaju informacije i vještine za prevladavanje situacije. Stoga je uloga roditelja neprocjenjiva i, unatoč teškoj situaciji s kojom se suočavaju, oni imaju odgovornost prema djeci, trebaju im biti oslonac i staviti njihove interese na prvo mjesto. Na taj način roditelji mogu djeci znatno olakšati i pomoći da uspješno prevladaju to krizno razdoblje i to već od samog početka – načinom na koji iznose djetetu svoju odluku o razvodu, prate što se s djecom događa tijekom i nakon rastave, osiguravajući djetetu maksimalnu zaštitu i susrete te kvalitetan odnos s obama roditeljima i obitelji. S druge strane roditelji mogu i otežati djeci svojim stalnim međusobnim sukobima u kojima koriste djecu kao "špijune" koji prenose informacije o tome što se događa s drugim roditeljem ili kao "poštare" kada ne komuniciraju izravno s drugim roditeljem.

Pogled iz prakse "Tića"

U tijeku devetogodišnjeg stručnog rada s djecom, koja se u "Tiću" javljaju zbog poteškoća uvjetovanih razvodom roditelja, često vidimo emocionalno zlostavljanje – manipuliranje djetetovim osjećajima i ucjenjivanje, davanje djetetu uloge kojoj nije doraslo, oduzimanje jednog roditelja na različite načine, uskraćivanje kontakata s obiteljima, odnosno kršenje prava djece.

Samo u protekle tri godine u stručni tretman u "Tiću" uključeno je 642 djece iz Rijeke, Primorsko-goranske te Istarske, Ličko-senjske i Bjelovarsko-bilogorske županije. Uočen je

¹ Dom za dnevni boravak djece "Tić" Rijeka je javna ustanova socijalne skrbi, čiji je osnivač Grad Rijeka, koja objedinjuje program poludnevnog boravka za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi, savjetovalište i preventivnu djelatnost.

trend porasta broja djece čiji su roditelji razvedeni (29 % djece) ili je proces razvoda u tijeku (16 % djece), a upravo su poteškoće u kontaktu s roditeljima zbog nekvalitetnog razvoda, nakon sumnje na zlostavljanje i/ili zanemarivanje, najčešći razlog dolazaka djece.

Točnije, zbog sumnje na zlostavljanje od strane jednog roditelja u tijeku ili nakon razvoda u stručni tretman u “Tiću” u posljednje tri godine uključeno je 165 djece. Ta je sumnja u 45 % slučajeva potvrđena, u 55 % slučajeva nije potvrđena, a u 21 % slučajeva postavljena je sumnja da je riječ o manipulaciji (manipuliranje djetetovim pravom na susrete i druženja, iznošenje neutemeljenih optužbi za zlostavljanje ili zanemarivanje od strane drugog roditelja ili njegovog partnera, kao i optužbe za seksualno zlostavljanje (u stručnoj literaturi poznato kao sindrom S.A.I.D. – Sexual Allegations In Divorce).

Praksa nam pokazuje da roditelj koji manipulira često već i u inicijalnom kontaktu sa psihologom:

- daje netočne podatke o drugom roditelju (ili ih se ne može prisjetiti) i razlozima zbog kojih se drugi roditelj ne bi trebao ili htio uključiti u savjetovanje, izričito traži da se drugi roditelj ne obavijesti o dolasku djeteta u “Tić”;
- zahtijeva od psihologa da ne daje podatke drugom roditelju o radu s djetetom, razlogu dolaska i sl.;
- ne može se kontrolirati u iznošenju negativnosti o drugom roditelju pred djetetom, čak ni nakon upozorenja i ukazivanja na štetnost i posljedice takvog ponašanja.

U tim slučajevima često i tijekom stručnog rada s djetetom dobivamo podatke o manipuliranju djetetovim pravom na susrete i druženja s roditeljem s kojim ne živi (od strane roditelja s kojim živi) na način da roditelj koji manipulira:

- stavlja dijete u ulogu špijuna;
- negativno se izražava o drugom roditelju;
- potkopava autoritet drugog roditelja;
- onemogućuje kontakte uz izgovor da je dijete bolesno, ima puno zadaće;
- inzistira da dijete bude vraćeno kući točno u minutu, dok sam ne poštuje isto pravilo, a često burno reagira prilikom kašnjenja djeteta;
- planira aktivnosti za dijete (često djetetu vrlo zanimljive i primamljive) u terminu kada ono treba biti s drugim roditeljem, a ako se plan ne realizira, imputira krivnju drugom roditelju;
- ne informira drugog roditelja o bolesti (uzimanju medikamentozne terapije, promjeni liječnika), školskim ili drugim aktivnostima;

- osporava roditelju pravo na odlaske s djetetom u posjet rodbini, prijateljima, zabranjuje putovanja izvan mjesta prebivališta;
- odbija sudjelovati u aktivnostima u školi ako je npr. drugi roditelj prisutan;
- ne želi pomoć stručnjaka (dijete vodi "svojem" stručnjaku);
- kreira konflikt prije ročišta na sudu kao strategiju;
- govori djetetu da mu drugi roditelj nije biološki roditelj, želi promijeniti djetetu prezime.

Također, u slučajevima manipuliranja od strane roditelja s kojim dijete ne živi, roditelj se:

- negativno izražava o drugom roditelju, kritizira njegove metode odgoja i brige za dijete;
- traži od djeteta informacije o životu bivšeg partnera;
- ne poštuje dogovorene termine viđanja djeteta;
- iznosi neutemeljene optužbe za zlostavljanje ili zanemarivanje od strane drugog roditelja ili njegova partnera;
- odvodi dijete u drugu zemlju bez znanja ili dozvole roditelja s kojim dijete živi;
- prijeti samoubojstvom;
- prikriva zlostavljanje djeteta od strane sadašnjeg partnera.

Činjenica je da djetetu treba osigurati maksimalnu zaštitu i susrete i kvalitetan odnos s obama roditeljima i obitelji, a spomenuti obrasci ponašanja i djelovanja koji direktno ili indirektno stvaraju poteškoće i utječu na odnos djeteta i druge osobe (tzv. *H.A.P.* – *Hostile Aggressive Parenting*) mogu ozbiljno utjecati na djetetov emocionalni, socijalni i intelektualni razvoj.

U tom kontekstu R. Gardner (2001.) govori o sindromu roditeljskog otuđenja (tzv. *P.A.S.* – *Parental Alienation Syndrom*) kao psihološkom stanju djeteta koje je uvjetovano manipulacijom od strane roditelja koji ima skrbništvo i koji intenzivno pokušava okrenuti dijete protiv drugog roditelja potičući kod djeteta mržnju.

Takva ponašanja mogu ozbiljno ugroziti djetetov razvoj i mogu rezultirati odstupanjem u ponašanju, depresijom, problemom u odnosima, problemom učenja zbog pomanjkanja modela ili lošeg modela, problemom u socijalnim interakcijama te dovesti do stvaranja nesigurnosti, loše slike o sebi i problema identiteta. Bez pravodobne intervencije stručnjaka dijete se otuđuje od drugog roditelja, što rezultira prekidanjem kontakta.

Stručna intervencija u “Tiću” obuhvaća savjetodavni rad s djecom i roditeljima u programu savjetovališta te uključivanje djeteta u poludnevni stručni tretman. Savjetovalište obuhvaća:

- individualnu obradu i dijagnostiku poteškoća kod djece kod koje postoji sumnja na zlostavljanje i/ili zanemarivanje (multidisciplinarni tim);
- provođenje individualnog stručnog tretmana za svako dijete;
- savjetodavni rad s nezlostavljajućim roditeljima te obiteljima kod kojih postoji rizik pojave zlostavljanja. U tom smislu provodi se i program grupne psihološke podrške razvedenim roditeljima te roditeljima kod kojih je razvod braka u tijeku tzv. Škola za razvedene roditelje. Program uključuje razmjenu iskustava u grupi i teorijska znanja o utjecaju razvoda na razvoj djece, dječjim reakcijama na situaciju razvoda i njihovim potrebama. Sve to s ciljem da olakšamo prilagodbu djece i roditelja na nove životne okolnosti, pomognemo u smanjivanju opterećenja uvjetovanih rastavom te boljoj organizaciji obiteljskog života nakon rastave roditelja, uz jačanje samopouzdanja djece i roditeljske kompetentnosti u odgoju.

Analizom 98 roditelja uključenih u Školu za razvedene roditelje, koja se u protekle tri godine odvijala kroz pet ciklusa, utvrdili smo da su djeca svjedočila roditeljskim verbalnim sukobima:

- prije razvoda u 71% obitelji,
- u tijeku razvoda u 43% obitelji te
- nakon razvoda u 45% slučajeva

dok je roditeljskim fizičkim sukobima svjedočilo

- 71% djece prije razvoda,
- 4% djece u tijeku i
- 8% djece nakon razvoda roditelja.

30 % roditelja izvijestilo je da dijete trpi ili je trpjelo zbog dugotrajnog procesa razvoda, a isti postotak je naveo da su njihova djeca prekinula kontakt ili pogoršala odnose s proširenom obitelji zbog razvoda.

- Roditelji su izvijestili i o poteškoćama djece:
- agresivno ponašanje, napadi ljutnje i bijesa (66%),
- pojačano razdražljivo, napeto i plačljivo ponašanje (57%),
- bolovi u trbuhu, glavobolja, poteškoće sa spavanjem, promjene apetita (32%),
- povuklo se u sebe (29%).

U praksi se suočavamo i s pridruženim problemima koji ne pogoduju djetetu kao što je:

- dugotrajnost sudskog postupka;
- dug period do sudske odluke u tijeku kojeg nije moguće postići sporazum roditelja, a nije izrečena privremena mjera;
- roditelji koji manipuliraju djetetom i/ili ne izvršavaju sudske odluke najčešće nisu sankcionirani, kao ni roditelji koji iznose neutemeljene prijave za zlostavljanje, a nameće se i potreba za praćenjem provođenja sudske odluke;
- velika je mogućnost promjene stručnjaka koji radi s djetetom, a bez uvida u to, što omogućuje daljnje manipuliranje sustavom.

Sve to navodi nas na zaključke da je potrebno:

- raditi na osvješćivanju problema i potrebe za ranom identifikacijom svih oblika manipulacije djetetom koji su (potencijalno) opasni za dijete;
- pravodobno intervenirati (izricanje mjera) kod uočavanja manipulacije uz upućivanje na stručni tretman i nadgledanje njegova provođenja;
- jačati preventivne aktivnosti i zalagati se za ostvarivanje prava djeteta na susrete i druženja i tretiranje djetetova prava kao prioriteta;
- provoditi zakonom predviđene sankcije, uz prethodno osiguranje mogućnosti njihove provedbe.

Literatura

- Emery, R. E. (1982.): Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92, 310–330.
- Gardner, R. A. (1987.a): *The Parental Alienation Syndrome and the Differentiation Between Fabricated and Genuine Child Sexual Abuse*, Cresskill, NJ: Creative Therapeutics
- Gardner, R. A. (1985.): Recent trends in divorce and custody litigation, *Academy Forum*, 29(2), 3–7.
- Jones, D. P. H. & McGraw, J. M. (1987.): Reliable and fictitious accounts of sexual abuse to children, *Journal of Interpersonal Violence*, 2, 27–45.
- Kaplan, S. L. & Kaplan, S. J. (1981.): The child's accusation of sexual abuse in child custody disputes, *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 3(1), 81–95.
- Richardson, D. W. (1990.): The Effects of False Allegation of Child Sexual Abuse on an Intact Middle Class Family, *Issues in Child Abuse Accusations*, 2(4), 226p; 238.
- Wakefield, H. & Underwager, R. (1989.): Manipulating the Child Abuse System, *Issues in Child Abuse Accusations*, 1(2), 58–67.

Silvana Krnić

Voditeljica Odjela dječje i adolescentne psihijatrije Poliklinike za rehabilitaciju u Splitu

RAZVOD I DJECA – PSIHIJATRIJSKI POGLED

Dijete u razvoju, nezrelo i ranjivo, i cjelokupna njegova obitelj, sa svojom otkrivenom i prikrivenom patologijom, predmet su interesa dječje i adolescentne psihijatrije. Prije svega nužno je prepoznati simptome koji upućuju na odudaranje od očekivanog psihičkog razvoja s ciljem da se otkriju elementi opasnog razvoja prema patološkim psihičkim stanjima koja će remetiti daljnji razvoj ličnosti u njezinu psihološkom i socijalnom funkcioniranju. Jedina je prava prevencija nastanka teških psihičkih poremećaja ili psihičke bolesti rano prepoznati odstupanje i tretirati ga.

Razvod roditelja bez sumnje pripada u skupinu posebno izraženih traumatskih faktora u dječjoj i adolescentnoj dobi i nesumnjivo kao takav povećava rizik za nastanak psihičkih poteškoća. Statistike govore da od 20% do 25% djece iz razvedenih obitelji ima psihičkih poteškoća, što je gotovo dvostruko više od djece koja potječu iz cjelovitih obitelji. Prepoznati probleme, djelovati na vrijeme te osvijestiti profesionalce koji rade na problematici razvoda, kao i širu javnost, o nužnosti zaštite psihičkog zdravlja djece u postupku razvoda čini se stoga nužnim dijelom preventivnog rada u okviru dječje i adolescentne psihijatrije.

Posljedice razvoda braka vrlo su složene jer su nastale kao rezultat ponašanja svih sudionika u tom procesu, ali i cijelog niza događaja, u pravilu neugodnih i traumatizirajućih za sve članove obitelji, koji prethode odluci partnera da se razvedu. Razvod braka na ljestvici životnih događaja uvršten je u izrazito stresne događaje, tako da se na skali nalazi na drugom mjestu, odmah iza smrti bračnog druga (Holmes i Rahe, 1967.). Nakon razvoda braka slijedi proces žalovanja kroz koji prolaze odrasli i djeca u fazama. Djeca su svakako najranjiviji dio tog složenog sustava. U samom početku razvoda roditelja pokazuju sve znakove stresa, da bi kasnije reakcije varirale od otpornosti do teških poteškoća u psihičkom funkcioniranju. Neke će se poteškoće javiti neposredno nakon razvoda, a neke pak s periodom odgode, pa će prave simptome iskazati tek u periodu adolescencije.

Reakcija djeteta ovisna je dakako ne samo o činjenici razvoda, već i duljini trajanja sukoba i intenzitetu sukoba koji je prethodio razvodu roditelja, dobi djeteta u kojoj se razvod

događa te o načinu na koji se roditelji odnose jedan prema drugome nakon razvoda. Profesionalno iskustvo nas uči da su razvodi brakova u kojima partneri dobro surađuju u roditeljstvu, razvijaju međusobnu toleranciju i poštivanje, osiguravaju sigurnost djece, pa time i uvelike umanjuju rizik za nastanak problema, u našoj sredini uistinu rijetkost.

Djeca prolaze pet faza od trenutka spoznaje da se njihovi roditelji razvode do trenutka prihvaćanja razvoda kao nečega na što ne mogu utjecati: faza negiranja, faza ljutnje, faza nagodbe, faza depresije i faza prihvaćanja. Wallerstein i Kelly su 1980., promatrajući reakcije djece, uočili različite tipove neposrednih dječjih reakcija na razvod roditelja. Njihova tipologija sadržava sljedeće emocionalne reakcije:

- 1. Strah od napuštanja** – prema opservacijama autora, 75% djece nakon razvoda boji se budućnosti.
- 2. Zabrinutost za roditelje** – djeca su zabrinuta kako će roditelji dalje živjeti. Djeca srednjoškolske dobi zabrinuta su za osiguravanje materijalnih sredstava za život, zbog preseljenja u novi stan, promjene škole itd.
- 3. Osjećaj tuge** – djeca u dobi do 14 godina izražavaju žalost i pokazuju osjećaj velikoga gubitka. Više od trećine djece te dobi pokazuje simptome depresije, nesanice i razne tjelesne tegobe, a 50% mašta o pomirenju roditelja.
- 4. Osjećaj osamljenosti** – razvod roditelja za djecu često znači razdoblje osamljenosti. Roditelji su obično zauzeti sami sobom ili međusobnim sukobom te nemaju vremena za djecu koja ostaju prepuštena sama sebi.
- 5. Osjećaj odbačenosti** – djeca često smatraju da ih je roditelj koji odlazi iz doma odbacio i pitaju se zavređuju li njegovu ljubav.
- 6. Sukob lojalnosti** – razvod je za djecu razdoblje u kojem dolazi do sukoba lojalnosti jer ih roditelji gotovo prisiljavaju za kojega od njih da se odluče. Borba roditelja za naklonost djeteta može pojačati unutarnje sukobe u djetetu.
- 7. Bijes i agresija** – kod više od 30% djece autori opažaju agresiju kao glavnu reakciju na razvod, a 25% djece usmjerava agresiju na roditelja koji pokreće razvod.

Istraživanja koja su usmjerena na otkrivanje prediktora varijacija u dječjoj adaptaciji na razdvajanje roditelja naglasak stavljaju na dva sociookolinska faktora: stresore razvoda i kvalitetu odnosa djeteta s roditeljima - i s onim s kojim živi, kao i s onim s kojim ne živi (Wochick, Tein i Sandler, 2002.).

Paul Amato (1993.) i Kelly i Emery (2003.) pokazuju da postoji nekoliko vrsta rizika koji mogu pridonijeti pojavi psihičkih teškoća kod djece, a to su:

1. Stres – što je više stresnih iskustava (sukobi, zlostavljanje, upletanje djece u međusobne razmirice, dugo trajanje disfunkcioniranja obitelji, zloraba sredstava ovisnosti, duševna bolest roditelja, nizak socioekonomski status, pretrpanost obitelji) s kojima se djeca susreću u vrijeme razvoda, više će poteškoća u psihičkom funkcioniranju imati. Također, postoje studije koje dokazuju da djeca čiji su se roditelji razveli više od jednog puta proporcionalno broju imaju i više poteškoća u psihičkom funkcioniranju.

2. Slab roditeljski kapacitet prilagodbe na izmijenjene uvjete života – kako će djeca doživjeti razvod, umnogome ovisi i o kvaliteti psihičke prilagodbe roditelja. Od 15 studija, koje su ispitivale taj odnos, 13 ih je utvrdilo da postoji direktna, pozitivna veza između psihičkog zdravlja roditelja i psihičkog zdravlja djece. (Amato i Keith, 1991.)

3. Kompetentnost roditelja – pravilan razvoj djeteta u mnogo čemu je naslonjen na sposobnosti roditelja da djetetove potrebe i pomogne mu u prevladavanju kriza i poticanju razvojnog napredovanja.. ove sposobnosti tijekom i nakon razvoda mogu u roditelja biti znatno sužene. pa će se isto neminovno odraziti i na razvoj djece. Stres povezan s promjenom obiteljskih uloga i veza u tek razvedenim obiteljima pridonosi smanjenju djetetovosti roditelja u odgoju, prepoznavanju problema djeteta, smanjenom kapacitetu za apsorpiranje dječjih tegoba te u konačnici rezultiraju povećanjem psihičkih poteškoća djeteta. Roditeljske vještine uvelike utječu na zaštitu djeteta i mnoge su studije povezale odnos između odgoja i roditeljskih vještina te poboljšanja prihvaćanja razvoda od strane djeteta. Smanjeni stupanj emocionalne topline, potpore, tolerancije, kontrole i nadzora te povećanje upotrebe kažnjavanja i drugih neprimjerenih načina odgoja povezani su s više problema prilagodbe djece.

4. Gubitak kontakata s jednim od roditelja – razvod često čini djecu prikraćenom za emocionalnu podršku, znanja, vještine i iskustva i uzore koje bi im unutar cjelovite obitelji drugi roditelj osigurao. Kelly i Emery (2003.) studijom su dobili podatak da u prosjeku većina očeva djece koja žive s majkom vide djecu samo četiri puta mjesečno i da oko 20% djece 2-3 godine nakon razvoda nema kontakte s očevima. Nasuprot tome, majke održavaju kontakte češće ako su djeca nastavila živjeti s očevima i u pravilu nikada ili vrlo rijetko prekidaju kontakte.

5. Izloženost partnerskim sukobima – količina izloženosti sukobima prije, tijekom i nakon razvoda u velikoj mjeri potencira pojavu psihičkih poteškoća kod djece, pogotovo u slučajevima kada djeca nisu samo promatrači, već ih se nesvjesno ili svjesno uvlači u

te sukobe. Dakako da u tim slučajevima treba voditi računa o tome da su psihičke poteškoće počele kod djece još i prije razdvajanja roditelja. Sukobi nakon razvoda, pogotovo povezani s manipulacijama jednog ili obaju roditelja, uzrokom su snažnih dječjih frustracija i trajno remete proces dječje prilagodbe pogodujući razvoju ozbiljnih psihičkih poteškoća.

Većina je djece visoko motivirana zadovoljiti svoje roditelje. Ta je potreba još intenzivnija tijekom razvoda. Nažalost, neki roditelji to iskorištavaju kako bi spriječili kontakte djeteta s drugim roditeljem, jasno djetetu stavljajući do znanja da ne smije komunicirati s drugim roditeljem. U takvim je slučajevima to pogubno i za dijete i drugog roditelja. Dijete može izbjegavati pogled toga roditelja. Može ignorirati što roditelj govori. Može ne reagirati ma što taj roditelj činio. Pritisak koji roditelj ometač vrši može od živahnog djeteta učiniti osobu koja se ponaša kao robot bez emocija. Važno je reći da je bol koju takvo ponašanje nanosi intenzivna i za dijete i za roditelja s kojim dijete ne živi. Razlog je taj da dijete može smatrati da mu je ovakvo ponašanje manje od dva zla: od roditelja s kojim živi može ga čekati gora kazna ne bude li točno provodilo njegove upute.

U ekstremnim slučajevima to ponašanje može prerasti u **sindrom otuđenja od roditelja**, kada je dijete naučeno postati opsjednuto negativnim aspektima jednog roditelja. Optužbe djeteta su ili netočne ili su djelomice točne, ali s velikim pretjerivanjima. Drugi roditelj kriv je za sve nedaće i u djetetu je trajno izazvan “osjećaj krivnje” za vrijeme kontakata s roditeljem s kojim ne živi.

Još teži oblik je **sindrom zlonamjernog roditelja**, pri čemu je takav roditelj opsjednut kažnjavanjem drugog roditelja bez obzira na posljedice, napada drugog roditelja i njegovu ili njezinu imovinu, zlonamjerno laže i drastično ocnjuje drugog roditelja, manipulira drugim ljudima koji najčešće nisu svjesni da su upotrijebljeni u tu svrhu te čak i idu i u kršenje zakona (lažne optužbe za spolno zlostavljanje djece, krađa dokumenata drugog roditelja i sl.).

Nažalost, svjedoci smo i **optužbi za zlostavljanje** kojima jedan roditelj u razvodu optužuje drugoga, uključujući i lažne optužbe za spolno zlostavljanje djece. Tu, jasno, ne govorimo o slučajevima kada roditelj zaista vjeruje da je do zlostavljanja došlo i želi zaštititi dijete. No, u tim slučajevima, kad se dokaže da nije bilo zlostavljanja, taj roditelj je zadovoljan, dok je roditelj čije su optužbe za spolno zlostavljanje usmjerene na ometanje kontakata, kad se dokaže da zlostavljanja nije bilo, nezadovoljan i ne odustaje, posebice zato što praktički nema slučajeva da je netko odgovarao za lažnu optužbu.

U poseban oblik ometanja kontakata pripada i **preseljenje na udaljeniju lokaciju**, s ciljem uznemiravanja bivšeg partnera (najčešće tako da se preseli k roditeljima, koji dodatno ometaju kontakte i ponašaju se neprijateljski), preseljenje zbog financijskih razloga

– koji zapravo ne postoje, ali roditelj s kojim djeca žive želi djeci pokazati da ih je drugi roditelj financijski upropastio, **otmice** – ponekad i tisuće kilometara daleko uz promjenu identiteta.

Djetetu trebaju oba roditelja i svaka manipulacija na štetu je djeteta i njegova psihičkog zdravlja.

6. Ekonomski gubitak – djeca koja žive u jednoroditeljskim obiteljima u pravilu imaju niži materijalni status od onih u cjelovitim obiteljima.

Godine 1991. Amato i Keith pregledali su rezultate 92 istraživačke studije koje su uključivale 13.000 djece, od predškolske do mlađe odrasle dobi. Ukupan rezultat upućuje na to da djeca iz razvedenih brakova imaju više poteškoća u školi, više problema u ponašanju, više problema s vršnjacima, više razvijaju negativan self-koncept i još mnogo drugih sličnih problema. Novija istraživanja upućuju na to da se taj trend nastavlja te da nema značajnijih odstupanja. (Amato, 2001.).

Gotovo sva djeca bez obzira na dob reagiraju na razvod željom da se roditelji pomire, strahom od napuštanja i od roditelja s kojim žive, izraženog osjećaje krivnje (strahuju da ona nisu uzrokom roditeljskih sukoba), regresom u psihičkom funkcioniranju, tj. povratkom na prethodna razvojna razdoblja, poremećajima spavanja i mnogobrojnim tjelesnim simptomima. Djeca koja su inteligentnija, socijalno zrelija i odgovornija brže i bolje se prilagođavaju razvodu roditelja. Djeca sa smislom za humor i lake socijalne integracije vjerojatno će dobivati više podrške i od drugih odraslih oko njih te će se lakše nositi s poteškoćama. Teško odgojiva djeca, inhibirana, introvertirana i ona koja se lako upuštaju u negativne interakcije s roditeljima i odraslim osobama uopće vjerojatno će imati više poteškoća jer ostaju bez važne podrške i rasterećenja psihičkih poteškoća koje nose u sebi.

Iako je reakcija na razvod individualna kod svakog djeteta, postoje određene zakonitosti razvojne dobi u kojoj se nalaze.

U dojenačkoj dobi i ranom djetinjstvu izostaje razumijevanje onoga što se unutar obitelji događa, ali se prepoznaju negativni događaji na koje dijete reagira strahom i zbnjenosti, što gotovo u pravilu izaziva kod djece regres u razvoju, strah od napuštanja, povlačenje ili obrasce reagiranja ljutnjom, bijesom i plačem.

U predškolskoj dobi razvoj mišljenja dovodi do razumijevanja situacije primjerenog dobi i time do osjećaja krivnje, misli o napuštanju ili kažnjavanju, napuštanja stečenih kvaliteta u razvoju i razvijanja pretjerane emocionalne ovisnosti o roditelju. Uobičajene

manifestacije psihičkih poteškoća u predškolskoj dobi su bol (glavobolje i bolovi u želucu), umor, smanjeno uživanje u igri, poteškoće u stjecanju znanja primjerenih dobi, tjeskoba, fobije, agitacija i hiperaktivnost, iritabilnost i pad apetita.

U ranoj školskoj dobi tipične reakcije jesu tuga, depresija, ljutnja i sveobuhvatna anksioznost. Mnoga djeca pokazuju pad školskih postignuća u školskoj godini u kojoj se razvod odvija.

Djeca starije školske dobi vještija su u korištenju obrambenih mehanizama kao što su poricanje, intelektualizacija, potiskivanje emocija te tjelesni simptomi poput umora, glavobolje i bolova u trbuhu. Oni tako pokazuju intenzivnu ljutnju na roditelje zbog razvoda. Ostale uobičajene emocije jesu osamljenost, žaljenje, anksioznost i osjećaj nemoći.

Adolescentima je razvod osobito težak jer je to još jedan dodatan zadatak s kojim se moraju suočiti u tom burnom razdoblju. U njihovu ponašanju očituju se učinci razvoda, bilo da se razvod dogodio nedavno ili su ga proživjeli kad su bili mlađi. Adolescenti su skloni unutarnjim konfliktima: doživljavaju konfliktne emocije prema roditeljima (ljubav i ljutnju) te konflikt odanosti prema obama roditeljima. Pozitivne emocije prema roditeljevima novim partnerima u konfliktu su s anksioznošću zbog intimnosti tih veza, a velika bliskost s roditeljem s kojim žive u koliziji je s njihovim potrebama za povećanom socijalnom i emocionalnom neovisnošću. Depresivni simptomi najčešće se manifestiraju kroz iritabilnost i nestabilnost, gubitak energije, izostanak motivacije i interesa, što se vidi padom uspjeha u školi, psihomotoričku retardaciju, osjećaj bespomoćnosti i/ili krivnje, poremećaj spavanja, izoliranost, poremećaj koncentracije, gubitak samopoštovanja, suicidalna promišljanja ili pokušaje, ozbiljne probleme ponašanja. U adolescenciji pogođenost razvodom može rezultirati potencijalno opasnim ponašanjima, poput zloupotrebe alkohola i droga, preranog stupanja u spolne odnose i promiskuiteta, nasilja i delinkvencije.

Kratkoročni učinci obuhvaćaju posljedice razvoda koje se jave u roku od dvije godine nakon razvoda, srednjoročni se javljaju između tri i deset godina nakon razvoda, a dugoročni nakon više od deset godina. Rezultati istraživanja pokazuju da razvod roditelja izaziva jednak stres u dječaka i djevojčica, ali je manifestiranje problema sasvim različito. Dok dječaci češće eksternaliziraju problem (prkos, agresija, smetnje ponašanja), djevojčice ga češće internaliziraju i potiskuju u sebi (depresivnije su i anksioznije). Na vanjskom manifestnom planu prvo zakazivanje vidi se na planu učenja: statistički značajno imaju lošije rezultate na testovima znanja i sposobnosti od ostatka vršnjaka, što je nađeno prilično konzistentno kroz različita istraživanja tijekom posljednjih tridesetak

godina. U većini slučajeva čini se da su te teškoće u školi više uzrokovane ponašanjem nego kognitivnim sposobnostima.

Razumijevajući dinamiku i prirodu razvoda postoji stalna potreba da se unutar sustava zdravstva i socijalne skrbi osigura brza i učinkovita pomoć roditeljima i djeci koja su na samom početku postupka razvoda braka. Ona ima cilj ne samo akutno olakšati razinu stresa u kojoj se nalaze, već poboljšati međusobnu komunikaciju i spriječiti nastanak patoloških partnerskih sukoba, posebice onih u koja se svjesno ili nesvjesno uvlače djeca.

Programi kojima je cilj paralelni rad s roditeljima i djecom doprinose boljem razumijevanju poteškoća, stvaraju bolji uvid u rješenje problema i bolje otvaraju nesvjesne pulzije koje rukovode nekim nepromišljenim odlukama. Unutar takvih programa, iskustvo nas uči, roditelji se lakše nose s frustracijom, bolje se oslobađaju ljutnje, bolje dogovaraju oko zajedničke skrbi za djecu jer im se nameće standard podijeljenih uloga u odgoju, bez obzira na partnersko razdvajanje.

To u konačnici ima za cilj bolje psihičko funkcioniranje roditelja, njihov povećani kapacitet za roditeljstvo i prevenciju vrlo ozbiljnih psihičkih posljedica i kod njih samih i kod njihove djece. Ono što spriječimo u ranoj fazi sigurno neće postati uzrokom psihičkog poremećaja u godinama koje slijede, što uostalom i jest zadatak profesionalaca koji rade na zaštiti mentalnog zdravlja obitelji.

Literatura

- Turkat, I.D. (1995.): Divorce-related malicious mother syndrome, *Journal of Family Violence*, Volume 10, No 3, 253-264.
- Turkat, I.D. (1996.): Relocation as a strategy to interfere with the child - parent relationship, *American Journal of Family Law*, Volume 11, 39-41.
- Amato, P. R. (1999.). *Children of divorce parents as young adults*, in E. M. Hetherington (Ed.): *Coping with divorce, single parenting and remarriage*, Mahwah, NJ: Erlbaum, 147-164.
- Amato, P. R. (2001.): Children and divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991.) meta-analysis, *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Amato, P. (2000.): The Consequences of divorce for adults and children, *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991.): Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis, *Psychological Bulletin*, 110, 26-46.

- Kelly, J. B. & Emer, R. E. (2003.): Children's adjustment following divorce: Risk and resiliency perspectives, *Family Relations*, 52, 352-362.
- Wolchik, S. A., Tein, J. Y. i Sandler, I. N. (2002.): Fear of abandonment as a mediator of the relations between divorce stressors and mother-child relationship quality and children's adjustment problems, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30 (4), 401 - 418.
- Crowder, K. & Teachman, J. (2004.): Do residential conditions explain the relationship between living arrangements and adolescent behavior?, *Journal of Marriage and Family*, 66, 721-738.
- Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z. i Čorič Špoljar, R. (2007.): Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi, *Društvena istraživanja*, 1-2, 157-175.
- Raboteg – Šarić, Z., Pećnik, N., Josipović, V. (2003.). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb
- www.divorcesource.com

Zdenka Monterisi

Odvjetnica u Splitu

MANIPULACIJA DJECOM U KONFLIKTNIM RAZVODIMA

Prema Obiteljskom zakonu¹ uređenje obiteljskih odnosa temelji se, uz ostalo, i na **načelima zaštite dobrobiti i prava djeteta** te odgovornosti obaju roditelja za podizanje i odgoj djeteta (čl. 2., st. 2. ObZ-a). Međutim, u većini predmeta razvoda braka između roditelja ne postoji dogovor oko daljnje brige o djeci. Vrijeme od početka postupka do donošenja pravomoćne sudske odluke, zbog različitih čimbenika, dulje je nego li to propisi predviđaju, ali, nažalost, dovoljno dugo da na dijete ostavi trajne negativne posljedice. Upravo roditelji, koji bi najviše trebali skrbiti o pravima svojeg djeteta, njime manipuliraju za vrijeme postupaka i nakon njih.

Cilj je ovog izlaganja ukazati na:

1. najčešće oblike manipulacije djetetom s primjerima iz sudske prakse
2. probleme u primjeni propisa zbog kojih izmanipulirano dijete ne dobiva zaštitu kakvu zaslužuje niti kakva je predviđena pozitivnim propisima. Neki od problema su:
 - dijete nema stranačku sposobnost u postupcima i nema, u svim vrstama postupaka (nego samo nekim), posebnog, neovisnog skrbnika ili zastupnika
 - nemogućnost da dijete, kao ostale punoljetne osobe, zatraži od suda donošenje odluke o prestanku radnji roditelja kojima se povređuju njegova prava osobnosti te nemogućnost utuženja za naknadu nematerijalne štete
 - nepostojanje specijaliziranih obiteljskih sudova
 - preopterećenost i nedovoljna edukacija osoba koje sudjeluju i/ili vode postupke te odlučuju o pravima djeteta.
3. sugerirati promjenu propisa i postupanja u praksi s ciljem bolje zaštite djeteta kada se nađe u vrtlogu sukoba roditelja tijekom brakorazvodnih postupaka.

¹ Obiteljski zakon (NN 116/03, 17/04, 136/04, 107/07) – u daljnjem tekstu ObZ.

Načini manipulacija djetetom s primjerima iz prakse

Razvod je stresan za oba partnera, a za dijete i onda kada se roditelji o svim bitnim elementima dogovore. Roditelji često svojim postupcima manipuliraju djetetom dok god se ne donese sudska odluka. Vrlo često i nakon toga. Što postupci dulje traju, sukobi između roditelja eskaliraju, dijete više pati, a šteta koja se djetetu nanosi je višestruka i nerijetko s dugotrajnim, možebitno i doživotnim posljedicama. Nasilje nad djetetom određuje njegovo nasilje u odrasloj životnoj dobi. Vrlo često će to dijete, kao odrasla osoba, iskazivati nasilje nad svojim partnerom, nad svojim djetetom i u svojoj radnoj i životnoj sredini. Stvara se začarani krug koji se ponavlja iz generacije u generaciju.

Zbog nerazumnog ponašanja roditelja u postupcima pred centrom i sudovima, nerijetko se ukazuje potreba za **ispitivanjem djeteta**. Ono samo po sebi djetetu predstavlja novu stresnu situaciju. Zato taj dokaz treba izvoditi s osobitom pažnjom, pa ga ne može obaviti svatko, a ne bi se smio obaviti na brzinu jer djetetu treba dati vremena. U praksi su rijetki slučajevi kada sudovi i centri obavljaju ispitivanja uz **sudske vještake**, ali ni tada angažirani vještaci najčešće nisu oni koji imaju subspecijalnost forenzične psihologije i psihijatrije.

Navest ćemo primjer iz prakse u kojem je u sudskom postupku provedeno vještačenje djeteta starog četiri godine. Sud, želeći što prije dobiti vještvo, nije angažirao vještaka s liste stalnih sudskih vještaka subspecijalista, nego je angažirao profesora psihologije i pedagogije, kojeg imenuje vještakom *ad hoc*. Citati iz vještva:

Dijete u početku odbija razgovarati sa mnom i ostati sa mnom nasamo. Nakon nekog vremena pristaje, ali u vidljivom strahu. Počinje plakati i traži da prestanemo. Povremeno zamuckuje..., nije u stanju napraviti adekvatan crtež te rješavati testove. Teta u vrtiću kaže da je postao "živ" ... Majka navodi da u posljednje vrijeme mokri u krevet... Uz plač u više navrata od mene traži da prestanemo o tome razgovarati i da ide svojoj mami, navodeći: Mogu li ići svojoj mami? Daj, pusti me! Može se zaključiti da oba roditelja zbog neadekvatnog međusobnog odnosa "lome" stvari preko djeteta i na taj način ga u najmanju ruku emocionalno zanemaruju...

To vještvo pokazuje da je dijete za vrijeme ispitivanja proživljavalo novu traumu, da vještak nije uspio uspostaviti komunikaciju s djetetom, a razgovor je nastavio i nakon djetetova traženja da prestane s ispitivanjem.

Sud je nadležan za donošenje odluke o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti (čl.100. ObZ-a) i o roditeljskoj skrbi, prema prethodno pribavljenom mišljenju centra za socijalnu skrb

Problemi u praksi pokazuju da se zbog preopterećenosti i manjka stručnog kadra u centru na mišljenje dugo čeka, a dvojbena je i kvaliteta mišljenja.

Iz navedenog proizlazi nužnost hitnih promjena, kako u ekipiranosti, tako i stručnoj osposobljenosti sudova, centara za socijalnu skrb, sudskih vještaka i svih onih koji provode postupke i odlučuju o pravima djeteta s ciljem donošenja odluka koje su najbolje za dijete u što je mogućem kraćem roku, dajući prednost kvaliteti izrade nad vremenom utrošenim za njihovo donošenje.

U nekoliko će se primjera iz prakse pokušati prikazati manipulacije djetetom u kojima je djetetu, očito, nanesena šteta narušavanjem kvalitete života.

Primjer 1.

Postupak za razvod braka započet je 2003. godine. Ovo je rijedak primjer kada je Centar donio rješenje kojim je privremeno, za trajanja brakorazvodnog postupka, odredio da će sin živjeti s majkom, a **ocu zabranio susrete i druženja sa sinom**. I presudom o razvodu braka odlučeno je jednako.

Protiv oca vodili su se kazneni postupci za učine od 2002. do kraja 2004. godine. Pravomoćnom presudom iz 2007. godine proglašen je krivim za 12 kaznenih djela i to za:

- tri kaznena djela protiv braka, obitelji i mladeži zapuštanjem i zlostavljanjem djeteta ili mlađe osobe (čl. 213., st. 2. Kaznenog zakona, dalje KZ)
- jedno kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji (čl. 215a. KZ-a)
- tri kaznena djela protiv braka, obitelji i mladeži sprječavanjem i neizvršavanjem mjera za zaštitu djeteta i mlađe osobe (čl. 215., st. 1 KZ-a)
- jedno kazneno djelo povredom dužnosti uzdržavanja (čl. 209. KZ-a) i
- nekoliko kaznenih djela prijetnje majci djeteta.

U većini svih tih učina od 2003. do 2007. godine bilo je nazočno dijete stranaka. Pravomoćno je proglašen krivim i presudama suda za prekršaje. Kratko vrijeme proveo je u pritvoru jer se nije pridržavao izrečenih mjera. U više navrata bile su određene i mjere opreza zabranom posjećivanja i približavanja bivšoj supruzi i djetetu.

Unatoč sudskim zabranama približavanja djetetu, otac je dolazio u vrtić i stan te odvodio dijete, prijetio majci u nazočnosti djeteta, danima vozilom i pješice pratio majku i dijete.

Vještak psihijatar oca je ocijenio ovako: *Osoba krutih stavova, okrenuta sebi, manjkave empatije i mogućnosti prihvaćanja drugačijih mišljenja. U situaciji povećanih zahtjeva,*

kao što je razvod braka, dolazi do dekompenzacije psihičkog stanja. Pri tome je izrazito uznemiren, otežane kontrole nad pulzijama, bez kritičkog uvida u sebe i svoju poziciju, te u takvom stanju sklon iskazivanju verbalnih i fizičkih agresija. Opisane značajke su kompromitirale njegov roditeljski kapacitet, stoga su povjeravanje i kontakt s djetetom predstavljali visoko rizičnu situaciju...

Unatoč odlukama suda i ponašanju oca, majka je povremeno dopuštala kontakte oca i sina jer „...to je bio jedini način da ostanemo živi i dijete i ja“.

Primjer 2.

Razvod braka protekao je mirno, sporazumom roditelja 2005. godine. Presudom je odlučeno da će sin stranaka nakon razvoda braka živjeti s majkom. Otac je nakon razvoda braka imao **kvalitetne i nesmetane kontakte** i osobne odnose sa sinom. Dijete je zadržalo iznimno dobar odnos i s bakom i djedom, roditeljima svojeg oca. To je bilo važno i za njih, a posebno za dijete koje je živjelo u njihovu domu dok je obitelj bila cjelovita. Zato preseljenje na drugu adresu i sam razvod roditelja nije ostavio negativne posljedice za dijete.

Nakon nekoliko godina majka je zaključila novi brak i rodila još jedno dijete. Otac je zasnovao izvanbračnu zajednicu u kojoj živi i dijete njegove izvanbračne supruge. Dijete ima više nego dobar odnos s novim partnerima svojih roditelja, sestrom i djetetom očeve izvanbračne supruge.

To bi mogao biti primjer kako razvod braka i godine nakon presude o razvodu mogu proći na najbolji mogući način i bez ikakvih štetnih posljedica za dijete.

Međutim, pet godina nakon razvoda braka otac, iz svojih pobuda i interesa, pokreće postupak za **izmjenu sudske odluke** i traži da sin živi s njim. Svoj zahtjev obrazlaže iznoseći neistine o tome da se majka nedovoljno brine za dijete, da se posvetila samo novorođenom djetetu, da radi dvokratno pa dijete, po nekoliko sati, ostaje samo u kući, da je dijete počelo dobivati vrlo dobre, a ne samo odlične ocjene u školi i slično.

Majka djetetu taji da se vodi bilo kakav postupak, želeći ga pošteđeti trauma, ali otac o tome razgovara s djetetom upućujući ga da, ako ga budu pitali, kaže da bi volio živjeti s njim. Sve to **potpuno remeti odnose** između bivših supružnika i članovima šire obitelji.

Iz tog primjera je vidljivo da dijete nije pošteđeno manipulacijom svojih roditelja, ni u situaciji kada je brakorazvodni postupak dovršen na miran način, jer je moguće da se djetetom manipulira sve do njegove punoljetnosti, i onda kada nijedan, od zakonom predviđenih razloga za izmjenu sudske odluke, nije ostvaren.

Primjer 3.

Nakon razvoda braka odlučeno je da će djeca stranaka (starija kći i mlađi sin) živjeti s majkom koja, pak, živi u zajednici sa svojom majkom, očuhom, braćom i sestrama. Majka brani i/ili onemogućava susrete djece i oca. Kći pati što nema češće kontakte s ocem pa ga, nakon nekoliko mjeseci, izvještava o navodnom psihičkom i fizičkom zlostavljanju koje nad njom i bratom provode majka i ostali članovi obitelji. Otac navode svoje kćeri provjerava kod školskog psihologa, učitelja i susjeda i kada utvrdi da postoje osnovne sumnje da dijete govori istinu, pokušavajući pružiti zaštitu svojoj djeci, o spoznajama obavještava mjerodavne institucije i pokreće odgovarajuće postupke.

Međutim, mišljenje tima stručnjaka Centra bilo je da prijava nije osnovana jer dijete njima nije potvrdilo ono što je govorilo ocu. Nakon toga otac odustaje od započetih postupaka. Bivša supruga sada mu, više nego prije, onemogućava kontakte s djecom. Njegov odnos sa kćerkom bitno je pogoršan jer je izgubljeno povjerenje koje su imali jedno u drugo.

S obzirom na to da je riječ o vrlo osjetljivom predmetu, Centar za socijalnu skrb je, za donošenje prethodnog mišljenja koje je zatražio Sud, trebao provesti detaljan psihološko-forenzični razgovor s mlađim djetetom o okolnostima prijave, što nije učinjeno. Trebalo je saslušati ne samo roditelje, nego i učitelja, školskog psihologa te druge članove obitelji, pa bi iskazi, forenzično ispitivanje djeteta i psihologijsko testiranje dali pravilan odgovor na pitanje **je li dijete bilo izmanipulirano ili zlostavljano od majke ili je ono manipuliralo ocem.**

Čini se da Sud i Centar, u predmetima takve vrste, u nedovoljnoj mjeri angažiraju vještake koji imaju subspecijalistička znanja iz psihologije i dječje psihijatrije.

Problemi u primjeni propisa

- 1. Prema sadašnjim zakonskim odredbama dijete, formalno, nema položaj stranke u postupku.*

Prema odredbi iz članka 89., stavka 5. ObZ-a dijete ima pravo na prikladan način doznati i izraziti svoje mišljenje te biti obaviješteno o mogućim posljedicama uvažavanja njegova mišljenja kada se odlučuje o nekom njegovom pravu ili interesu. I sud i centar dužni su djetetu omogućiti da iskaže očitovanje mišljenja, sukladno njegovoj dobi, zrelosti i dobrobiti, koje će sud cijeniti, ali ga nije dužan prihvatiti. Na taj način dijete dobiva **status sudionika** u postupku s izvanparničnom sposobnosti i/ili, pak, **status svjedoka.**

U postupcima o kojima je ovdje riječ dijete bi trebalo sudjelovati i kao stranka jer za to ima pravni interes. Pravobraniteljica za djecu posljednjih godina predlaže postavljanje

posebnog skrbnika djetetu u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima. Posebni skrbnik štiti bi prava i interese djeteta u svakom postupku, pazio da se ne manipulira djetetovim pravima, pazio da su sve radnje, mjere i odluke u postupku done-sene u skladu s najboljim interesom djeteta.

Istina, člankom 274. ObZ-a propisana je mogućnost i ovlaštenje centru za socijalnu skrb da sudjeluje kao umještač u postupku kada je to potrebno radi zaštite prava i interesa maloljetnog djeteta. Međutim, centri u praksi rijetko koriste to ovlaštenje, za što imaju objektivna opravdanja, ali kako je riječ o zaštiti prava i interesa maloljetne djece, koja izostaje, moramo biti uporni u traženju i predlaganju promjena.

Jedan od načina postavljanje je posebnog skrbnika **svakom djetetu u svakom postupku** razvoda ili poništenja braka i bilo kojem drugom kada je riječ o zaštiti djeteta. Postavlja se pitanje tko bi bio taj skrbnik: odvjetnik, pravobranitelj za djecu, djetetov srodnik?

Na Konferenciji održanoj u Splitu, u travnju 2009. godine², doznali smo iskustva francuskih kolega. Njihovo zakonodavstvo predviđa da svako dijete u svakom takvom i sličnom postupku ima svojeg **odvjetnika postavljenog po službenoj dužnosti**. Naravno, riječ je o kolegama koji imaju posebna specijalistička znanja iz obiteljskog prava i višegodišnje iskustvo u radu na takvim predmetima. Neprekidno se stručno usavršavaju kako bi na najbolji mogući način štitili interese djeteta koje zastupaju.

2. Neka razmišljanja o nemogućnosti da dijete ostvari sudsku zaštitu prema odredbama Zakona o obveznim odnosima³

Ovim se želi ponukati na razmišljanje o tome ima li dijete kojim roditelji manipuliraju manje prava nego bilo koja punoljetna osoba u primjeni odredaba Zakona o obveznim odnosima. Primjerice, **ima li dijete pravo tražiti prestanak radnji koje mu nanose štetu i/ili naknadu štete** koja mu je tim radnjama počinjena. Radi lakšeg razumijevanja iznijet ćemo primjere iz života i sudske prakse.

Primjer 1.

Odraslu osobu X osoba Y mjesec dana uznemiruje svakodnevnim mnogobrojnim i neželjenim telefonskim pozivima. Takvo ponašanje kod osobe X izaziva nemir, nesanicu, nelagodu, opravdava se ukućanima tvrdeći da nema ništa s osobom Y i sl. Kod osobe X došlo je do pogoršanja kvaliteta života, ali ta situacija nije ostavila posljedice u njezinoj duševnoj sferi.

² Referat "Obiteljsko pravo", 2009., Alexander Boiche, odvjetnik, specijalist za obiteljsko pravo.

³ Zakon o obveznim odnosima (NN br. 35/05, 41/08)- u daljnjem tekstu ZOO.

Primjer 2.

Dijete mjesecima ili godinama svjedoči svakodnevnim svađama roditelja, međusobnim optužbama, uvredama i drugim konfliktnim situacijama koje se osobito pojačavaju nakon pokretanja postupka razvoda braka. Dijete cijelo vrijeme pati, uznemireno je, nesigurno, izgubljeno, rastrgano između želja i očekivanja svakog od roditelja. Kvaliteta njegova života bitno je pogoršana, a vjerojatno je došlo i do poremećaja u njegovoj duševnoj sferi. Osoba X (iz prvog primjera) ima pravo pred sudom tražiti zaštitu svojih prava osobnosti na temelju odredaba Zakona o obveznim odnosima.

Članak 19. ZOO-a propisuje:

- 1. Svaka fizička i pravna osoba ima pravo na zaštitu svojih prava osobnosti pod pret postavkama utvrđenim zakonom.*
- 2. Pod pravom osobnosti u smislu ovog Zakona razumijevaju se prava na život, tjelesno i **duševno zdravlje**, ugled, čast, dostojanstvo, ime, privatnost osobnog i obiteljskog života, slobodu i dr.*

ZOO je prepustio sudskoj praksi da utvrdi i druge slučajeve prava osobnosti uz one u čl. 19, koji su nabrojani samo kao primjeri.

Članak 1046. ZOO-a glasi:

Šteta je umanjenje nečije imovine (obična šteta), sprječavanje njezina povećanja (izmakla korist) i povreda prava osobnosti (neimovinska šteta).

Članak 1048. ZOO-a govori o zahtjevu oštećenika da se prestane s povredom prava osobnosti i glasi:

*Svatko ima pravo zahtijevati od suda ili drugoga nadležnog tijela **da naredi prestanak radnje kojom se povređuje pravo njegove osobnosti i uklanjanje njome izazvanih posljedica.***

Dijete (iz drugog primjera) **nema pravo tražiti istu zaštitu** kao osoba iz prvog primjera. I to unatoč činjenici što mu je promijenjena kvaliteta života⁴ i što je centar za socijalnu skrb zakonom ovlašten pokretati određene postupke u korist djeteta. Bilo koje promjene u duševnoj sferi djeteta, a da se nije razvio poremećaj, predstavljaju narušenje kvalitete života.

⁴ Kvaliteta života je stanje duševne dobrobiti. Crnić, Neimovinska šteta”, Organizator, Zagreb 2006., str. 93 i 94.

Da bi imalo mogućnost sudske zaštite, potrebno je da dijete ima svojeg posebnog skrbnika ili zastupnika koji bi ga zastupao u sporu protiv roditelja.

Svrha bi generalne prevencije možda bila postignuta i samom spoznajom roditelja da dijete ima mogućnost od suda tražiti odluku kojom sud:

- naređuje roditeljima prestanak radnje kojom se povređuje pravo osobnosti i uklanjanje njome izazvanih posljedica (čl. 1048. ZOO-a) i
- isplatu novčane naknade za neimovinsku štetu⁵.

Kod postojećeg stanja problem je što jedan roditelj, kao zakonski zastupnik djeteta, takvu tužbu ne podnosi protiv drugog, ali i to što su najčešće oba roditelja odgovorna, a njihovi su interesi u koliziji s interesima djeteta. Dužnost bi svakoga, tko dozna ili posumnja da se povređuje pravo osobnosti djeteta, bila obavijestiti mjerodavne osobe (posebnog skrbnika ili zastupnika) radi pokretanja postupka protiv roditelja pred sudom.

3. *Nepostojanje specijaliziranih sudova*

U Republici Hrvatskoj općinski sudovi nadležni su za postupke razvoda braka prema pravilima parničnog postupka, a prema pravilima izvanparničnog postupka kada određuju mjere za zaštitu dobrobiti djeteta u nedostatku sporazuma roditelja (članak 101. i 102. Obiteljskog zakona). Nema specijaliziranih obiteljskih sudova niti specijaliziranih sudskih odjela za obiteljsko pravo, a sudovi nemaju stručne službe.

U SAD-u pri okružnim sudovima (npr., u Michiganu) postoje klinički obiteljski centri u kojima djeluju, kao integralni dio suda, suci za donošenje odluka o skrbništvu te psiholozi i socijalni radnici čija je primarna dužnost pomaganje sucima za donošenje pravilne odluke. U Francuskoj sude suci specijalizirani za razvode i skrbništvo nad djecom.

Naši sudovi su, kod procjene djetetova najboljeg interesa, Zakonom upućeni na centre za socijalnu skrb kao “vanjske suradnike” i sudske vještake, kada u pojedinim predmetima (rjeđe) izvode dokaz vještačenjem.

4. *Preopterećenost i nedovoljna edukacija tijela, institucija i osoba koje odlučuju o pravima djeteta*

Centri za socijalnu skrb imaju važnu ulogu u ovim postupcima te u njima mogu biti ili stranka u postupku (samo u onima koje su ovlašteni pokrenuti) ili umješlač (članak 274. – 279. ObZ-a).

⁵ “ Crnić, Neimovinska šteta”, Organizator, Zagreb 2006., str. 182

Međutim, centri su preopterećeni radom na drugim mnogobrojnim postupcima koji su im stavljeni u nadležnosti čitavim nizom drugih propisa. Preopterećenost i nedovoljna ekipiranost centara rezultira nedovoljnom angažiranosti u postupcima o kojima ih sud obavještava. Problem je i u kvaliteti i ažurnosti mišljenja koja centri dostavljaju sudu u predmetima iz područja koje je obuhvaćeno ovim izlaganjem.

Sudovi su preopterećeni, a izobrazba i stručno usavršavanje najčešće su prepušteni savjesti i ambiciji suca pojedinca. Rijetke su radionice koje organizira Pravosudna akademija na temu zaštite prava djeteta, posebno s aspekta građanskog prava.

Od **odvjetnika i državnih odvjetnika**, kada su zastupnici interesa djeteta, ne traži se nikakva posebna stručna izobrazba ni posebno stručno znanje, ali ni životno iskustvo. Tako se događa da djecu zastupaju vrlo mlade i potpuno pravno i životno neiskusne osobe. Zbog njihova neiskusna i pomanjkanja suptilnosti postupci se kompliciraju i traju dulje nego li je potrebno, sve na štetu djeteta.

Odvjetnici bi, u zastupanju supružnika u tim postupcima, mogli i trebali ulagati više napora da odgovore stranke od nerazumnih zahtjeva, prijedloga za izvođenje dokaza i slično, ukazujući im na to koliko štete svojoj djeci. Trebali bi, u kontaktima s drugom stranom, nastojati postići sporazum vodeći računa o najboljem interesu djeteta. Za takvo postupanje odvjetniku je potrebno i stručno i životno iskustvo.

Prijedlozi i preporuke

- Zbog specifičnosti problematike i potrebe za žurnim postupanjem, nužno je formiranje posebnih obiteljskih sudova ili sudskih odjela za obiteljskopravnu zaštitu, kao i povećanje broja sudaca.

- Izobrazba sudaca, odvjetnika i državnih odvjetnika u postupcima u kojima se odlučuje o pravima djece nije dovoljna pa je potrebno njihovo kontinuirano stručno usavršavanje. Predlaže se Pravosudnoj i Odvjetničkoj akademiji da u programe rada uvrste održavanje radionica (najmanje dva puta godišnje) o temama iz ovog područja, posebno s građanskopravnog aspekta.

- Predlaže se da se sugerira sudovima i centrima za socijalnu skrb da češće koriste sudske vještake koji imaju subspecijalizacije i višegodišnje iskustvo u vještačenjima djece jer je riječ o sofisticiranom vještačenju.

- Uloga centra, kada zastupa interese djeteta, u praksi nije pokazala da se poduzima sve što je u najboljem interesu djeteta, pa je potrebno centre ekipirati i insistirati na stručnom usavršavanju djelatnika centra.

- Tražiti rješenja za pravne praznine zbog kojih je djetetu uskraćeno pravo na potpunu zaštitu i ostvarenje svih njegovih zakonom predviđenih prava (na primjer, pravo iz članka 1048. ZOO-a).

- Ustrajati u prijedlogu za hitnu izmjenu propisa kojim bi se odredilo da dijete zastupa neovisan poseban skrbnik u svim vrstama postupaka propisanim odredbama Obiteljskog zakona, ali i drugih propisa, kada roditelj zbog kolizije interesa ne može zastupati dijete.

ISBN 978-953-94541-9-0

9789539454190